

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

**2000'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-RUSYA
İLİŞKİLERİNDE SURİYE FAKTÖRÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yılmaz BEKTAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA

BİLECİK, 2020

10213784

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

2000'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-RUSYA
İLİŞKİLERİNDE SURİYE FAKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yılmaz BEKTAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA

BİLECİK, 2020
10213784

BEYAN

“2000’den Günümüze Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Faktörü” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Yılmaz BEKTAŞ

ÖNSÖZ

Lisans ve yüksek lisans öğrenimim sürecinde her daim bana destek veren, bana yol gösteren ve benimle sürekli ilgilenen, bununla birlikte yüksek lisans tezi olarak sunulan bu çalışmanın planlamasında, araştırılmasında ve oluşturulmasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, vaktini esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA'ya ve tüm bölüm hocalarıma sonsuz saygı ve şükranlarımı sunarım. Tez sürecimde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen değerli abim Emrah AYAŞLI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tüm eğitim-öğrenim hayatım boyunca her daim arkamda durup desteklerini ve sevgilerini hiçbir zaman esirgemeyen başta kıymetli annem Gülsevım BEKTAŞ, babam Ali BEKTAŞ, halam GÜL ÇOLAK'a, ailemin geri kalan tüm değerli üyelerine ve bana güvenen bütün sevdiklerime teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak ilkokul çağlarımdan yüksek lisans eğitimim de dahil olmak üzere desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, iyi eğitilmiş, vatana ve millete hayırlı bir insan olarak yetişmemi isteyen ve bunun için her türlü fedâkarlığı yapan, varlığını her daim yanımda hissettiğim ve bir yıl önce ebebiyete uğurladığım dedem ALİ BEKTAŞ'ı sonsuz minnet ve hürmet ile anıyorum. Tezimi, bana her daim inanan ve güvenen, bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan sevgili annem, babam ve rahmetli dedeme ithaf ediyorum.

ÖZET

Tarihsel süreçte karşılıklı rekabet ve çatışma ortamında geçen Türkiye-Rusya ilişkileri, Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının ardından rekabet ve çatışma ortamından uzaklaşarak çok yönlü işbirliğine dönüşmüştür. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi, ekonomik, enerji, güvenlik ve kültürel ilişkiler istikrarlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Türkiye ile Rusya arasında gelişen ilişkilerde şüphesiz iki ülke liderinin de ciddi bir katkısı bulunmaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, iki ülke ilişkilerini geliştirmek için büyük bir gayret göstermektedir. 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve hızla tüm Ortadoğu'ya yayılan Arap Baharı, 2011 yılında Suriye'ye de sıçramış ve küresel çapta bir kriz ortaya çıkarmıştır. Suriye iç savaşının başlamasının ardından Türkiye ile Rusya'nın bölgedeki politikaları çatışmış, Rusya'nın Suriye'de askeri varlığını artırmasıyla birlikte iyice gerilmeye başlayan Türkiye-Rusya ilişkileri, Rus jetinin düşürülmesinden sonra çok ciddi bir krize sürüklenmiştir. Bu olayın ardından Rusya, Türkiye'ye ciddi yaptırımlar uygulamış ve ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. 9 Ağustos 2016 tarihinde iki ülke liderinin görüşmesinden sonra ilişkiler normalleşmeye başladıysa da Suriye konusunda fikir ayrılıkları devam etmektedir. Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiş olsa da başta Beşar Esad konusu ve PYD/YPG konusunda anlaşmazlıklar devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye-Rusya ilişkilerinin orta ve uzun vadedeki gelişimi bakımından Suriye meselesinin belirleyici olacağı düşünülebilir. Türkiye-Suriye ilişkileri ise, 1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatına kadar gerginlik içinde geçmiştir. 1998 yılında normalleşmeye başlayan Türkiye-Suriye ilişkileri, 2011 yılından itibaren Suriye iç savaşının derinleşmesiyle birlikte tamamen kopmuştur. 2011 yılından günümüze kadar gelen Suriye krizinde Türkiye ve Rusya'nın takındıkları durum ve uyguladıkları politikalar bu tezde ele alınırken iki ülkenin Suriye konusuna bakışı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Suriye, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, Türkiye-Rusya ilişkileri, Türkiye-Suriye ilişkileri, Recep Tayyip Erdoğan, Vladimir Putin, Beşar Esad

ABSTRACT

In the historical process, mutual competition and conflict in the Turkey-Russia relations moved away from the environment of competition and conflict, and turned into a multi-faceted cooperation after the end of the Cold War and the dissolution of the USSR. Since the 2000s, political economic, energy, security and cultural relations between Turkey and Russia have shown a steady growth. Without a doubt, the leaders of the two countries have made a serious contribution to the developing relations between Turkey and Russia. Turkey's President Recep Tayyip Erdogan and Russia's President Vladimir Putin demonstrate a great deal of effort to improve their bilateral relations. The Arab Spring, which started in Tunisia in 2010 and expanded rapidly throughout the Middle East, spread to Syria in 2011 and caused a global crisis. After the outbreak of civil war in Syria, Turkey and Russia's policies in the region have come to a conflict; With the increase of Russia's military presence in Syria, the relations between Turkey and Russia have started to tense up and dragged into a serious crisis after the crash of the Russian jet. After this incident, Russia has applied severe sanctions on Turkey and the relations have come to an almost breaking point. Although the relations started to normalize after the meeting of the leaders of the two countries on August 9, 2016, disagreements about Syria still continue to this day. Today, despite the improvement of the relations between the two countries, disagreements continue on the issue of Bashar Assad and PYD / YPG. In this context, in terms of the medium and long term development of Turkey-Russia relations, the issue of Syria could be considered to be determinative. The tension in the Turkey-Syria relations remained from the time when Syria gained independence in 1946 to the time when Adana Agreement was signed in 1998. The relations, which started to normalize between Turkey and Syria in 1998, have been completely severed as of 2011 with the deepening of the civil war. In this dissertation, Turkey and Russia's implemented policies and their approach to the Syrian crisis, which started in 2011 and has come until today, will be discussed, and the two countries' point of views on the subject of Syria will try to be explained.

Key Words: Turkey, Russia, Syria, the Arab Spring, Syrian Civil War, Turkey-Russia relations, Turkey-Syria relations, Recep Tayyip Erdogan, Vladimir Putin, Bashar al-Assad

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iiiv
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ENTEĞRE OLABİLECEK POZİTİVİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ

1.1. İDEALİZM.....	6
1.2. REALİZM	8
1.3. NEOREALİZM	11
1.3.1. Savunmacı (Defensive) Realizm	18
1.3.2. Saldırgan (Offensive) Realizm	21

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN SEYRİ VE BU İLİŞKİLERİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1. SİYASAL FAKTÖRLER.....	24
2.1.1. 1990-2002 Yılları Arasında Tarafların Siyasal İlişkileri ve İlişkilerde İşbirliği ile Gerginlik Yaratan Hususlar	25
2.1.2. 2002 Sonrası Dönemde Taraflar Arasında İşbirliği ve Çıkar Çatışması Yaratan Hususlar	32
2.1.2.1. ABD'nin Irak Operasyonu'nun Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi	32
2.1.2.2. Kıbrıs Sorunu	35

2.1.2.3. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi	36
2.1.2.4. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Ukrayna Krizi	38
2.2. EKONOMİK FAKTÖRLER.....	43
2.2.1. 1990-2002 Yılları Arasında Tarafların Ekonomik İlişkileri	43
2.2.2. 2002 Sonrası Dönemde Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri.....	44
2.2.2.1. Bavul Ticareti	46
2.2.2.2. Hizmet Sektörü, Müteahhitlik İşleri ve Karşılıklı Yatırımlar	46
2.2.2.3. Sebze-Meyve Ticareti	47
2.2.2.4. Turizm ve Kültürel İlişkiler	48
2.3. ENERJİ ALANINDA İŞBİRLİĞİNİN SİYASAL VE EKONOMİK FAKTÖRE DÖNÜŞÜMÜ	50
2.3.1. Türkiye'nin Rusya'dan Hidrokarbon Alımı	51
2.3.1.1. Mavi Akım Projesi	53
2.3.1.2. Türk Akım Projesi.....	54
2.3.4. Nükleer Enerji Alanında İşbirliği	55
2.4. ASKERİ TEKNOLOJİ TRANSFERİNİN SİYASAL VE EKONOMİK FAKTÖRE DÖNÜŞÜMÜ: S-400 MESELESİ	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE'DE ARAP BAHARI'NIN BİR GÜVENLİK KRİZİNE

DÖNÜŞÜMÜNE TÜRKİYE VE RUSYA'NIN YAKLAŞIMLARI

3.1. TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARI ÖNCESİ SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ ...	61
3.2. RUSYA'NIN ARAP BAHARI ÖNCESİ SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ	71
3.3. ARAP BAHARI ADLI TOPLUMSAL OLAYLAR VE SURİYE'YE YANSIMALARI	74
3.4. TÜRKİYE'NİN SURİYE'DEKİ TOPLUMSAL OLAYLARA YAKLAŞIMI	77
3.4.1. Türkiye'nin Güneyinde Oluşan Güvenlik Sorunları.....	92

3.4.1.1. DAES/İŞİD.....	92
3.4.1.2. PYD/YPG Sorunu	94
3.4.1.3. Düzensiz Göç ve Suriyeli Mülteciler Meselesi	96
3.5. RUSYA’NIN SURİYE İÇ SAVAŞI’NA YAKLAŞIMI.....	98
3.5.1. Rusya’nın Askeri Olarak Beşar Esad Rejimine Desteği.....	100
3.5.1.1. Rusya’nın Suriye’deki Varlığının Sebepleri	102
3.5.1.2. Rusya’nın Suriye’ye Askeri Müdahalesi.....	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2015 SONRASINDA SURİYE’DEKİ İÇ SAVAŞIN TÜRKİYE- RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİ EDEN BİR FAKTÖR HALİNE GELİŞİ

4.1. UÇAK KRİZİ: TÜRKİYE’NİN RUS SAVAŞ UÇAĞINI VURMASI MESELESİ	110
4.2. TÜRKİYE’DE YAŞANILAN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ	113
4.3. TÜRKİYE’NİN SURİYE’YE DÜZENLEDİĞİ ASKERİ OPERASYONLAR VE RUSYA’NIN TAVRI.....	115
4.3.1. Fırat Kalkanı Harekâtı	116
4.3.2. Zeytin Dalı Harekâtı	117
4.3.3. Barış Pınarı Harekâtı.....	119
4.3.4. Bahar Kalkanı Harekâtı.....	120
4.4. ANDREY KARLOV SUİKASTİ.....	122
4.5. SURİYE’DE BARIŞIN TESİSİ İÇİN TÜRKİYE VE RUSYA’NIN BİRER AKTÖR OLARAK DEVREYE GİRMESİ.....	122
4.5.1. Kofi Annan Barış Planı.....	123
4.5.2. Cenevre Görüşmeleri	123
4.5.3. Astana Görüşmeleri	125

4.5.4. Soçi Görüşmeleri	126
4.6. TÜRKİYE VE RUSYA’NIN SURİYE İÇ SAVAŞI’NA YAKLAŞIMLARINDAKİ BENZER VE FARKLI OLAN POLİTİKALARI	127
4.7. İDLİB SALDIRISININ TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	133
SONUÇ	138
KAYNAKÇA.....	147
ÖZGEÇMİŞ.....	176

KISALTMALAR

AA: Anadolu Ajansı

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AK PARTİ: Adalet ve Kalkınma Partisi

AKKA: Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması

ANKASAM: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi

ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia- Ermeni Gizli Ordusu

AYBÜ: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

BAAS: Arap Sosyalist Diriliş Partisi

BAC: Birleşik Arap Cumhuriyeti

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BBC: British Broadcasting Corporation

BİLGESAM: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOP: Büyük Ortadoğu Projesi

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviren

DAEŞ: Irak Şam İslam Devleti

Der. : Derleyen

DW: Deutsche Welle

Ed.: Editör

EDAM: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi

EPDK: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu

FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GAZPORM: Gazovaya Promışlennost

GEKA: Güney Ege Kalkınma Ajansı

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

HTŞ: Heyet Tahrir El-Şam

IKBY: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

IŞİD: Irak Şam İslam Devleti

İHA: İnsansız Hava Aracı

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

KBP: Instrument Design- Endüstriyel Tasarım Bürosu

KEK: Karma Ekonomik Komisyonu

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Km: Kilometre

Kwh: Kilowatt

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü- Organization of Petroleum Exporting Countries

ORSAM: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

PKK: Kürdistan İşçi Partisi- Partiya Karkerên Kurdistanê

PYD: Demokratik Birlik Partisi - Partiya Yekitiya Demokrat

RT: Russia Today

SANA: Suriye Arap Haber Ajansı

SDG: Suriye Demokratik Güçleri

SETA: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SİHA: Silahlı İnsansız Hava Aracı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SUK: Suriye Ulusal Konseyi

TASAM: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

TASAV: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı

TASS: Rus Haber Ajansı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRKSAM: Türkiye Stratejik Analizler Merkezi

TÜRKSAT: Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme A.Ş.

TUİÇ: Türkiye Uluslararası Çalışmaları Derneği

ULİSA: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

ÜDİK: Üst Düzey İşbirliği Konseyi

vd: ve diğerleri

YDSİK: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

YPG: Halk Savunma Birlikleri- Yekineyen Parastina Gel

YPJ: Kadın Koruma Birlikleri- Yekiyenen Parastina Jin

%: Yüzde

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler teorileri, devletlerin uluslararası konjunktürde daha önce nasıl politikalar sergilediğini ve gelecekte nasıl politikalar sergilemesi gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır. Teoriler, bu açıklamaları yaparken de değişik faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Uluslararası ilişkiler sisteminin en temel kuramı olarak ifade edilen realizm, devletlerin uluslararası sistemdeki tehdit unsurunu nasıl algıladığını, hangi faktörlerin dış politikanın saptanması konusunda etkili olduğu gibi birçok soruya cevap bulmaya çalışmıştır. Değişen ve gelişen dünya düzeninde realizm kuramı içinde bazı ayrımlar oluşmuş ve neorealizm teorisi uluslararası ilişkilerde kendini hissettirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, SSCB'nin dağılması, iki kutuplu dünya düzeninin son bulması, askeri gücün yerine ekonomik gücün öncelenmesi gibi faktörler uluslararası sistemde realizm teorisini yetersiz kılmıştır. Realizmin uluslararası sistemi açıklamadaki yetersizliğine binaen yapısalcı realizm olarak da adlandırılan neorealizm ortaya çıkmıştır.

Neorealizm teorisi ilk olarak Kenneth Waltz tarafından 1979 yılında yayınlanan "Theory of International Politics" kitabında dile getirilmiştir. Neorealizm, realizmin içinden doğan ve onu geliştirmeyi hedefleyen bir teoridir. Neorealizm, uluslararası sistemde ana aktörün devlet olduğunu, uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu, devletlerin gücü bir amaç olarak değil araç olarak gördüğünü, devletlerin rasyonel ve pragmatik davrandığını, uluslararası sistemi bir bütün olarak gördüğünü, iki kutuplu dünya düzeninin ve büyük güçlerin olması gerektiğini, devletler arasında ittifaklar olabileceğini, ekonomik gücün askeri güce göre daha önemli olduğunu, devletlerin uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı iç ve dış dengelemeye gideceğini, devletlerin kültür ve rejim farklılıklarını görmezden geldiğini savunan uluslararası politika teorisidir. Neorealizme göre devletler kendi güvenliklerini sağlamak için güç kullanmaktadır. Bu durumda neorealizmin alt kolları olan savunmacı realizm ile saldırgan realizmi ortaya çıkarmıştır. Savunmacı realizme göre, rasyonel bir devlet sadece kendi güvenliğini sağlamak için güç kullanmaktadır. Buradan hareketle savunmacılar, devletlerin asıl amacının gücün artırılmasından ziyade korunması olduğunu savunmaktadır. Saldırgan realizm, devletlerin gücüne özel önem atfetmektedir. Devletlerin niyetleri ve hedefleri çok hızlı değiştiğinden çatışma ve

rekabet kaçınılmazdır. Bu kapsamda da realistler, devletin güç kullanmasını kaçınılmaz olarak görmektedir. Saldırgan realizm ile klasik realizmin savunduğu değerler benzerlik göstermektedir.

Türkiye ile Rusya arasında köklü bir tarihsel süreç bulunmaktadır. Tarih boyunca uluslararası düzen gereğince yakınlaşan ve gerginleşen iki ülke ilişkileri, genellikle karşılıklı rekabet ve çatışma ortamında geçmiştir. Taraflar arasında işbirliğinin hâkim olduğu dönemler oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Köklü bir imparatorluk geçmişi olan iki ülkenin menfaatleri ve yayılma bölgeleri Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlar da kesişmeye başlamış ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği, Türkiye'den toprak talep etmiş ve Boğazlarda hak iddiasında bulunmuştur. Savaş sonrası dönemde Sovyetlerin bu saldırgan tutumu karşısında Türkiye, Batı ittifaklarına yönelmiş ve 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye-Rusya ilişkileri, NATO ve ABD'nin SSCB ile olan ilişkilerine paralel olarak ilerlemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş süresince SSCB ile ilişkilerini en alt seviyede tutmuştur. Bu gergin süreçte taraflar arasındaki ilişkilere güvensizlik hâkim olmuştur. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin gergin olduğu 1970'li yıllarda ise SSCB ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde iki ülke ilişkileri daha ılımlı ve dostane bir şekilde geçmiştir. Bu dönemde ikili ilişkilerde ilerleme kaydedilmiş olsa da bu siyasi alanda değil, daha çok ekonomik ve ticari alanda olmuştur. Siyasi anlamda ilişkilerin aynı hızla seyretilmemesinin sebebi, Rusya'nın Kafkas ve Orta Asya coğrafyasını kendi nüfuz bölgesi olarak görmesi, Çeçen sorunu ve PKK sorunudur. 1990'lı yıllarda Rusya ilk olarak iç politikada güç kazanmaya çalışmış ve NATO ve ABD ile uyum içinde olmaya gayret göstermiştir. 1990- 2000 yılları arasında Türkiye ile Rusya iç ve dış politikasında istikrarsız bir dönemi deneyimlemişlerdir.

2000'li yıllarda Türkiye ile Rusya'da yaşanan iktidar değişiklikleri, ikili ilişkilere ciddi bir ivme kazandırmıştır. İki ülke ilişkileri tarihsel olarak çoğunlukla çatışan fikirler üzerinden ilerlemiştir. Ancak 1 Mart tezkeresinin reddedilmesinin

ardından Türkiye ile ABD ilişkilerinde yaşanan anlaşmazlıklar, Türkiye'nin Batı merkezli dış politikasını Rusya ile dengelemesi mecburiyetini doğurmuştur. Bu yakınlaşmayla birlikte iki ülke birbirlerini tehdit olarak görmekten vazgeçmiştir. Bu süreçten sonra taraflar arasında ekonomik, siyasi, enerji ve askeri ilişkiler gelişmiş ve ittifaklar kurulmaya başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren siyasi anlaşmazlıkları bir kenara bırakan Türkiye ile Rusya, bu süreçten sonra ilişkilerini stratejik ortaklık ve işbirliği üzerine temellendirmiştir.

2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı, nükleer enerji alanında yapılan işbirliği, 2014 yılındaki Rusya-Ukrayna çatışması ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, doğalgaz konusundaki işbirliği, güvenlik alanındaki işbirliği, Arap Baharı süreci ve Suriye krizi gibi olaylar silsilesi Türkiye-Rusya ilişkilerini şekillendirmiştir.

Türkiye-Rusya arasında gelişen ilişkilerde şüphesiz iki ülke liderinin de ciddi bir payı bulunmaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin iki ülkenin ilişkilerinin gelişim göstermesi için büyük gayret göstermektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Putin arasında kurulan bu yakın diyalog ile yeni bir döneme girilmiş ve 2010 yılında oluşturulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi ile ikili ilişkiler kurumsal bir düzleme oturtulmuştur. Öyle ki iki ülke de bu süre zarfında oluşabilecek ihtilafları siyasi diyalog yoluyla çözüme kavuşturmaktadır.

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci, 2011 yılında Suriye'ye sıçramıştır. Arap Baharı süreci, Türkiye'nin bölge ülkeleri ve Ortadoğu'da proaktif politikalar yürüten Rusya ve ABD ile olan ilişkilerini etkilemiş ve Suriye ile olan ilişkilerini tekrardan gözden geçirmesine sebep olmuştur. 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla Türkiye ve Rusya'nın izlediği politikalar çatışmıştır. Rusya, Beşar Esad statükosunun devamı savunurken, Türkiye Beşar Esad rejiminin iktidardan uzaklaştırılmasını savunmuştur. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rus jetini düşürmesiyle iki ülke ilişkilerinde gergin bir döneme girilmiştir.

Uçak krizinden sonra Rusya, Türkiye'ye karşı birçok yaptırım kararı almış, Suriye politikasında değişikliğe giderek saldırgan bir tutum içinde olmuş ve Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG'ye vererek Türkiye'nin zor durumda kalmasını istemiştir. Türkiye ise uçak krizinin ardından savunmacı ve ılımlı politikalar izlemiştir. Yaklaşık olarak 8 ay süren kriz her iki ülkenin ekonomisine de darbe vurmuş ve ilişkilerin tekrar normale

dönmesi zaruriyetini ortaya çıkmıştır. 2016 yılının Haziran ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rus Milli günü nedeniyle mevkidaşı Vladimir Putin'e bir mektup göndermiş, bu da ilişkilerin normalleşmesi adına atılan ilk resmi adım olarak görülebilir. Daha sonra 9 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'ya ziyareti ile birlikte ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. İki ülke, ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte Suriye krizinde birlikte çalışma fırsatı yakalamıştır. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya, Suriye krizinin çözümü için 2017 yılından itibaren Astana ve Soçi süreçlerini başlatmıştır. Son tahlilde iki ülke, birbirini hem rakip hem de bölgesel ittifak kurabilecek ülkeler olarak görmektedir.

Soğuk Savaş sonrası yaşanan bölgesel gelişmelerin Türkiye-Rusya ilişkilerine yapmış olduğu etkileri değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada; devletlerin dış politikalarının daha belirgin olması için, mevcut şartları belli bir teoriye bağlama zaruriyetinden yola çıkarak başta Suriye krizi olmak üzere bölgesel çatışmaların iki ülke ilişkilerine ne boyutta etki yaptığı problematiği üzerinde durulacaktır. Bu süreç incelenirken iki ülke arasındaki ekonomik, ticari, enerji, turizm ve güvenlik ilişkilerine de değinilecektir.

AK Parti iktidarları döneminde yaşanan bölgesel gelişmelerin Türkiye-Rusya ilişkilerine yapmış etkiler Neorealizm teorisi üzerinden incelenirken, Neorealizmin temel hipotezleri göz önünde bulundurularak, bölgesel gelişmelerin iki ülke ilişkilerine yapmış olduğu etkiler üstünde bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın temel çerçevesini Türkiye-Rusya ilişkilerindeki Suriye krizi oluşturmuştur.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasındaki temel sorular şunlardır: “Türkiye ve Rusya'nın Suriye Krizindeki pozisyonları nedir? , Türkiye ve Rusya'nın Suriye Krizindeki kaygıları nelerdir? , Türkiye ve Rusya'nın Suriye konusunda gelecek planlaması ve stratejisi nedir?” Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla bu çalışmada öncelikle iki ülkenin Soğuk Savaş sonrası dönemi de dahil olmak üzere, 1990-2020 yıllarındaki ilişkileri siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinden incelenmiş, bölgesel gelişmeler ve etkileşimler değerlendirilerek araştırılmıştır.

Türkiye-Rusya ilişkilerini Suriye iç savaşı üzerinden tahlil edebilmek amacıyla bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde teorik ve kuramsal çerçeve yer almaktadır. Kuramsal çerçeve doğrultusunda uluslararası ilişkiler

teorilerinden olan İdealizm ve Realizm teorilerine kısaca değinilerek çalışmanın esas teorisi olan Neorealizm ise detaylandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Soğuk Savaş sonrası Türkiye ile Rusya ilişkileri, AK Parti iktidarları dönemi Türkiye-Rusya ilişkilerinin tarihsel süreci, bölgesel gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisi ve taraflar arasındaki ekonomik, ticari, turizm ve güvenlik ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye ile Rusya'nın tarihsel süreçte Suriye ile olan politikalarına, her iki ülkenin Arap Baharı'na ve Suriye iç savaşı yaklaşımlarına, Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'nin güneyinde oluşan güvenlik sorunlarına, Suriye'nin neden Rusya için önemli olduğuna ve Rusya'nın Suriye'ye doğrudan askeri müdahalesine kapsamlı bir şekilde değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye ile Rusya arasında uçak krizine ve uçak krizinin ardından yaşanan normalleşme sürecine, normalleşme sürecinde Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimine, Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu askeri operasyonlarına, Türkiye ile Rusya'nın Suriye krizinin çözümü için gerçekleştirdikleri görüşmelere ve iki ülkenin Suriye konusunda benzer ve farklı görüşlerine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ENTEĞRE OLABİLECEK POZİTİVİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ

1.1. İDEALİZM

Uluslararası ilişkiler, devletler arası ilişkilerin tanımı yapmak ve onları anlamlandırmak için büyük gayret göstermektedir. Bunu yaparken de kendi bünyesinde teorileri kullanmaktadır. Siyaset biliminin bir kolu olan ve devletler arasındaki ilişkileri inceleyen bir düzen olan uluslararası ilişkiler; uluslararası sistem içindeki paydaşların özellikle de uluslararası ilişkilerin ana aktörü olarak kabul edilen devletlerin diğer devletlerle, küresel/bölgesel/hükümetler arası örgütler, çok uluslu şirketler ve global toplumla olan ilişkileri üzerinde incelemeler yapmaktadır (Elias ve Sutch, 2007: 2-3). Uluslararası ilişkiler, içinde birçok olayı, olguyu, konsepti ve teorik bakışı barındıran bir düzendir. I. ve II. Dünya Savaşlarının uluslararası düzende oluşturduğu güvensizlik ortamı ve yeni savaş çıkacağı endişesi, gerçekleşmesi muhtemel bir savaşın daha çıkmadan önüne geçilmesi ve yeni dünya düzeninin hangi şartlar altında kurulması gerektiği konularının ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Ozan, 2014: 197-198). Modern anlamda uluslararası ilişkiler kavramının miladı 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması olarak kabul edilmektedir (Bayır, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/>, 2019).

İdealizm teorisinin felsefesi Aristo ve Platon'a kadar dayanmaktadır. Aristo ve Platon, siyaseti erdemli bir hayat olarak tasavvur etmiştir. İdealizm teorisine göre tehdit ve husumetlerin realitede olmadığını, tehdit ve düşmanlığın insanların tutumları sonucunda meydana geldiğini savunmaktadır. İnsan tavırları da çevresel faktörlerden çok fazla etkilenmektedir. İdealizme göre çevresel faktörler değişirse ve eğitim sağlanırsa insan tutumları da buna bağlı olarak değişim gösterecektir. İdealizm kuramı, büyük krizler ve büyük savaşların ardından ümit olarak ortaya çıkmıştır. İdealizm teorisinin arkasında liberalizm ve Wilson Prensipleri gibi kuramlar bulunmaktadır (Yurulmaz, 2019: 13).

İdealist değerlerin birçoğu uluslararası ilişkilerde ütöpik olarak tasvir edilmektedir. İdealizmin ütöpik olarak tasvir edilmesinin temelinde Platon'un ideal devlet kurma anlayışı bulunmaktadır. İdealizm kuramına katkı sağlayan bir diğer isim uluslararası hukukun önderlerinden biri olarak gösterilen Hugo Grotius'dur. Grotius, idealizm teorisini ütöpik olmaktan ziyade hukuki zeminde tarafsız biçimde açıklamaya çalışmıştır (Çakmak, 2019: 34-36).

I. Dünya Savaşı sonrasında idealizm teorisi büyük bir yükseliş trendine girmiştir. Savaş sonrası döneminde tesiriyle idealizm, uluslararası ilişkilerde kavramsal çalışmaların ilk etabını oluşturmuştur. Bu devirde E. H. Carr'ın haricinde hiçbir bilim insanı idealizm ile realizm teorileri arasındaki farkı ortaya koymamıştır. Carr, 1939 yılında yayınlanan eserinde idealizmin; 18. yy aydınlanma düşüncesiyle, 19. yy liberalizmiyle ve 20. yy Wilson prensipleriyle bağlantısı olduğunu vurgulamıştır. Çoğunlukla Anglo-Amerikan bilim insanları tarafından kabullenilen idealist teori, temelde devlet adamlarının ve bürokratların dış politikada karar verirken ciddi bir özgürlüğe sahip olduğu hipotezine dayanmıştır. İdealizm insanın mükemmel bir varlık olduğunu savunmuştur. Bu konuda realizm ile ciddi bir fikir ayrılığı içindedir. İdealizm, krizlerin barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği savunmaktadır. Bunun yanı sıra çoğulcu bir hükümet sistemini istemiştir. İdealist teoriye göre insan doğası gereği iyidir ve bundan ötürü işbirliğine ve dayanışmaya yatkın bir varlıktır. İdealizme göre, savaş olmazsa olmaz bir olgu değildir. İdealist teorisyenler, uluslararası anarşi ortamının ortadan kaldırılması durumunda savaşın önlenebileceğini düşünmektedir (Arı, 2013: 96-98).

Realist düşünürler, kendi fikirlerini net bir hale getirip, sistemleştirirken, iki dünya savaşı arasındaki dönemin zıt görüş ve yaklaşımlarını idealizm, moralizm ve ütopyacılık biçiminde tasvir etmişlerdir (Eralp, 1996: 59-60). İdealizm kuramının günümüz konjonktüründe uygulanabilirliği oldukça tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İdealizmin savunduğu değerler, günümüzde devletlerin saldırgan politikaları ve çıkarlarından dolayı gerçekçi görünmemektedir.

1.2. REALİZM

Realizm kuramının felsefi temelleri de oldukça eskiye dayanmaktadır. Realizm, uluslararası ilişkiler kavramını güç üzerine temellendirmiştir. Realizm düşüncesinin kökenleri Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda Thucydides'in "Peleponezya Savaşı'nın Tarihi", Machiavelli'nin "*Prens*", Thomas Hobbes'un "*Leviathan*" ve Clausewitz'in "*Savaş Üzerine*" adlı eserleri klasik realizmin temel felsefesini ortaya koyan eserler olarak kabul edilmektedir (Açıkmeşe, 2008: 77). 20. yy gelindiğinde ise, 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'da otoriter rejimlerin iktidar gelmesi daha sonra Almanya ve İtalya'nın yayılcı hareketleri sonucunda II. Dünya Savaşı'nın çıkması ve savaş sonunda askeri güce dayalı iki kutuplu dünya düzeninin ortaya çıkması realizm teorisini daha da kuvvetlendirmiştir. 1940'da yayınlanan E. H. Carr'ın "*Twenty Years' Crisis: 1919-1939*" isimli çalışması ve 1948'de yayınlanan Hans J. Morgenthau'nun "*Politics Among Nations*" isimli çalışması realizm teorisine ciddi katkılar sunmuştur (Güleç, 2018: 34-35). Hans J. Morgenthau realizmin altı ilkesi olduğunu söylemiştir. Bu ilkeler; güç, çıkar, ahlak, siyasal gerçeklik, ılımlılık, siyasal olan ile olmayan arasındaki ilişkidir. Morgenthau, devletlerin bu ilkeleri amaçlarına ulaşmak için kullanması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Morgenthau, devletlerin etik ve ahlaki kaygılarının olmaması gerektiğine vurgu yapmıştır (Morgenthau, 1948: 13-18). Esasında realizmin tüm unsurları, Machiavelli'nin "*amaca giden her yol mübahtır*" sözünün günümüze yansımaları olarak görülebilir (Machiavelli, 1994: 10).

I. Dünya Savaşının ardından savaşları durdurmak için ortaya çıkan idealizmin II. Dünya Savaşına mani olamaması realist teorinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Mearsheimer, 2005: 140). Bu anlayışa göre devletler arasındaki ilişkiler iyi niyetle yönetilemeyecek kadar önemlidir. Klasik realizmi belki de en iyi tanımlayan sözü 1848 yılında Avam Kamarasında Britanya Başbakanı Henry John Temple söylemiştir. Temple, devletlerin daimi dostları veya daimi düşmanları yoktur; daimi çıkarları vardır sözleriyle realizmin gerçekliğine vurgu yapmıştır (Erdoğan, www.thebrandage.com, 2017). Bu yaklaşıma göre bir devlet dış politikasını ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirebilir.

Klasik Realizme ilişkin bir diğer tanımı da Daniel Bessner ile Nicolas Guilhot yapmıştır. Bessner ve Guilhot, klasik realizmi siyasetin karar alma kuramı olarak

tanımlamıştır. Bessner ve Guilhot'a göre klasik realizm, karar alma mekanizmalarının öncüsü kabul edilmektedir (Bessner ve Guilhot, 2015: 89). Klasik realizm; siyasete, askeri konulara ve ikili ilişkilere büyük önem verirken ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri göz ardı etmektedir. Gücü, siyasi ve askeri ilişkiler perspektifinden yorumlamaktadır. Yüksek politika ile alçak politika ayrımının orijini de bu bakış açısına dayanmaktadır (Hoffmann, 1985: 17).

Realizme göre uluslararası ilişkilerin en temel aktörü devlettir. Devletler hakim ve bağımsız aktörlerdir. Uluslararası siyaset devletler arasındaki ilişkiden geçmektedir (Steans, 2010: 57). Realizm göre uluslararası sistem anarşik bir yapıdadır. Bu doğrultuda uluslararası sistem, devletlerin gaddarca bir şekilde birbiriyle mücadeleye giriştiği bir savaş halindedir (Gilpin, 1984: 290). Thomas Hobbes, devletlerin iç politikalarıyla ilgili söylediği insan insanın kurdudur (Hobbes, 2007: 11) sözüyle ortaya koyduğu insan doğasına ilişkin karamsar bakış açısı uluslararası siyasete taşındığında, uluslararası ortamın ne kadar acımasız olduğu görünmektedir. Hobbes, devletin iç politikasındaki anarşik yapının düzenlenebileceğini söylerken uluslararası anarşik düzenin ise düzenlemez bir yapıda olduğunu söylemiştir. Bunun nedenini de eşit ve egemen devletler arasında çıkabilecek olası bir çatışmayı çözüme kavuşturabilecek bir üst aklın olmamasına bağlamıştır. Uluslararası ortam anarşik bir düzen içinde olduğundan ötürü bu platformdaki uluslararası siyaset bir güç mücadelesine sahne olmaktadır. Bu güç mücadelesi de ulusal menfaatleri yükseltmek için kullanılmaktadır. Realizm kuramının devlete bakış açısı bir hayli yüzeyseldir. Üstelik ulus devlet ile ilgili herhangi bir teorisi de yoktur (Ağdemir, 2014: 11).

Klasik realist teorisyenler için uluslararası siyaset, bir devletin kazançlarının bir başka devletin kayıplarına eşit olduğu sıfır toplamlı bir oyundur. Uluslararası siyaset çatışmanın ta kendisidir. Realist kuramcılar, küreselleşmeye şüpheyle bakmaktadır. Zira küreselleşme hem ulusal özerlik hem de kontrol için ciddi bir tehdit teşkil etmekte ve ulusal menfaatlerin peşinde gitmeyi engelleyen bağımlılıklar yaratmaktadır (Neack, 2008: 14). Klasik realist teorisyenler devleti bağımsız, egemen, menfaatçi ve rasyonel bir aktör olarak tanımlamıştır. Anarşik uluslararası düzen içinde hareket eden devletler, siyasi ve kültürel benliklerini diğer devletlere karşı korumak amacıyla dış politikalarını belirlemektedir. Çünkü anarşik uluslararası düzen içindeki devletler, diğer

devletlerin mevcudiyetlerini ve uyguladıkları politikaları kendileri için tehdit olarak görmektedir (Barnett, 2012: 223-243).

Her devlet kendi tedbirlerini üretir ve bu tedbirler diğer devletleri rahatsız edebilir. Bu uyumsuz durum, çatışmaya hatta savaşa sebep olmaktadır. Kuvvet kullanımı devletlerin menfaatlerinin korunması için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Realist teorisyenler, buhran durumunda menfaatleri korumanın tek yolunun güç kullanmaktan geçtiğini söylemektedir. Bu durumda tüm devletler, milli güvenlik, devletlerin bekası, toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık ve egemenlik haklarının korunması gibi milli menfaatlerini güvence altına almak maksadıyla dış politikalarını tasarlamaktadır. Bu hedeflerini uygulamak için de diğer devletlere baskı kurmaya çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda diğer devletler ile ittifak kurarlar, uluslararası ve bölgesel örgütleri çıkarları uğruna bir araç olarak kullanırlar ve kendilerine ait güç kapasitelerini artırmak için çaba harcarlar (Bakan, 1999: 11).

Realist kuram devletlerin teamüllerini insan davranışlarıyla açıklamıştır. İnsan doğası gereği bencil, kötümser ve günahkardır Devletler de tıpkı insanlar gibi bencil ve kötümserdir ve uluslararası politikada kendi çıkarları peşinde koşarlar. Bu doğrultuda devletlerin dış politikasındaki ana unsur milli menfaatleridir. Realizm, ekonomik konuları askeri konulardan daha geri planda tutmaktadır. Realizm kuramına göre, ahlak, etik ve değer gibi kavramlar önemsizdir. Uluslararası politikanın da bu kavramlardan arındırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Realizm kuramcılarına göre iyi ya da kötü diye bir şey yoktur, mühim olan neyin devletin menfaatleri için daha yararlı olduğu konusudur (Arı, 2013: 99-100)

Kısaca realizm kuramcıları, uluslararası ilişkilerde tek aktörün devlet olduğunu savunmaktadır. Uluslararası kuruluşların ve hükümet dışı aktörlerin uluslararası politikada yerinin olmadığını ifade etmektedir. Realist görüşe göre, devletlerin nihai hedefi milli güvenliği ve milli menfaati sonuna kadar korumaktır. Realizme göre uluslararası sistem anarşik bir yapıdadır. Bu kapsamda devletler güçlü olmak zorundadır. Uluslararası sistem anarşik bir yapıda olduğundan dolayı kimin gücü kime yeterse o ayakta kalacaktır. Bu anarşik yapı da bir bakıma Charles Darwin'in doğal seleksiyon teorisine benzemektedir. Realizm, askeri ve güvenlik konularına öncelik vererek ekonomik ve kültürel konuları ikinci plana atmaktadır. Realizmin bir başka

özelliği ise insan doğasına ilişkin yaklaşımdır. Realist kurama göre, insan doğası gereği kötü, hırslı, günahkar ve çıkarıcı bir yapıdadır.

Realizm, Soğuk Savaş sonrası dönemin gelişmelerini açıklamakta yetersiz kalmış ve liberalizm gibi teoriler karşısında zorlanmaya başlamıştır (Keohane ve Martin, 1995: 48). Bu kapsamda realizmin uluslararası sistemi anlama, açıklama ve öngörme kabiliyetini kaybettiği iddia edilmiştir (Ruggie, 1995: 70). Realizm, özellikle 1970’li yıllardan itibaren uluslararası sistemde ağırlığını iyice kaybetmeye başlamış ve neoliberalizm, neorealizm gibi teoriler güçlenmiştir. Realizmin uluslararası ilişkilerde devleti ana aktör olarak görmesi ve devletlerin dış politika teamüllerinin izahında iç politika, dış politika ayırımına gitmesi teorinin eleştirilmesine sebep olmuştur. Realizmin devletlerin dış politikalarını açıklarken iç dinamiklerini görmezden gelmesi, dış politikanın oluşturulmasında devletlerin içindeki farklı paydaşların, kamuoyunun ve ideoloji gibi çeşitli faktörlerin analizlerin dışında bırakılmasına sebep olmuştur (Viotti ve Kauppi, 2012: 239-270). Bunun yanı sıra Soğuk Savaşın sona ermesi ve iki kutuplu dünya düzenin son bulmasıyla askeri güç kavramının geri planda kaldığı söylenebilir. Yeni uluslararası sistemde askeri gücün yanında ekonomik kaygılar da sahne almaya başlamıştır.

1.3. NEOREALİZM

1960’lı yılların sonu ve 1970’li yılların başında, realizme karşı ciddi eleştiriler yapılmaya başlamıştır. Artan eleştiriler karşısında bazı realist teorisyenler, teoriye yeni bir soluk getirmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Böylelikle klasik realist teorisyenlerden farklı olarak; anarşik yapıyı vurgulayan, hayatta kalmayı öne çıkaran ve iki kutuplu sistemi savunan yeni bir realist görüş olan neorealizm ortaya çıkmıştır. Kenneth Waltz’ın 1979 yılında kaleme aldığı “*Theory of International Politics (Uluslararası Politika Teorisi)*” isimli kitabı, klasik realizmi geliştiren ve bunu daha bilimsel bir teori haline getiren ilk önemli girişim olmuştur (Griffiths ve O’Callaghan, 2007: 57). Klasik realizme yönelen eleştirilerin sonunda devletlerin davranışlarının belirlenmesine ciddi bir biçimde vurgu yapmasından ötürü yapısal realizm diye de bilinen neorealizm ortaya çıkmıştır. Neorealizm, 1970’li yıllardan sonra azalan ABD hegemonyası sonrasında uluslararası sistemde yerini almıştır (Serdar, 2015: 15). Waltz, realizme yönelen eleştirilen haklılığını kabul ederken, bir taraftan da bunları çürütmeye

gayret göstermiştir. Uluslararası yapıda devletin ana aktör olduğunu, devlet dışı aktörlerin ise ikinci derecede öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Uluslararası ortamda güvenlik kapsamında yapılacak düzenlemeler için devletlerin vazgeçilemez bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Uluslararası ilişkilerin gündeminde büyük güçlerin önemine vurgu yapmıştır (Brown ve Ainley, 2005: 41-42).

Kenneth Waltz, neorealizm teorisinin realizm teorisine göre daha bilimsel bir uluslararası ilişkiler teorisini olduğunu ve sistem düzeyindeki yapısal açıklamaların realizme yöneltilen eleştirilere cevap olacağını beyan etmiştir. Neorealizmin realizme göre en önemli değişikliği devletlerin politikasını sistem düzeyinde araması olmuştur (Waltz, 1979: 1-17). Neorealizm ile realizm arasında en temel benzer nokta bağımsız devletlerdir (Waltz, 1979: 97). Uluslararası ortam, devletlerin üstünde onların politikalarını irdeleyecek bir otorite olmaması sebebiyle anarşik düzendedir (Waltz, 1979: 88). Bundan mütevellit her devlet bekalarının devamı için kendi başının çaresine bakmak mecburiyetindedir. Uluslararası sistemin yapısı, devletlerin güvenlik endişelerini artıracak düzendedir. Bu güvenlik endişesi de güç dengesinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda güç dengesi devletlerin bilinçli bir seçimi olarak değil, düzenin bir zorlaması sonucu oluşmaktadır (Waltz, 1979: 69).

Uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin bu yapı içindeki politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu anarşik ortamda devletlerin yegane amacı hayatta kalmaktır (Waltz, 1979: 91). Bu kapsamda devletler bu hedefi gerçekleştirmek için güvenliklerini artırmaya çalışırlar ve bundan sebeple de gücün peşinde koşarlar. Uluslararası sistem bu açıdan devlet davranışlarını sınırlandırıcı bir güce sahiptir. Neorealizm gücün tanımı konusunda klasik realizmden ayrılmakta ve gücü bir amaç olarak değil araç olarak görmektedir (Waltz, 1990: 36). Neorealizm kuramına göre devletler rasyonel olarak hareket etmektedirler. Çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla harekete geçerek uluslararası yapıyı dizayn edebilirler. Bunun yanı sıra devletler faydacı bir anlayış içindedir. Bu doğrultuda hedeflerini erişmek için en faydalı olan araçları kullanırlar (Bostanoğlu, 1999: 87-88). Neorealizm, teorik olarak dış politika teorileri ve uluslararası politika teorileri şeklinde bir ayrıma gitmemektedir. Bu kapsamda neorealist teori, uluslararası gelişmeleri yapısal etkenleri kullanarak açıklamaya çalıştığı için ortaya koyduğu hipotez uluslararası politika teorisidir. Yapısal bir kuram olan neorealizm, uluslararası sistemi bütüncül olarak görmektedir (Elman, 1996: 7-53).

Klasik realizm ile Neorealizm arasında bazı ayrımlar olsa da realizm teorisinin üç ana unsuru olan devlet, beka, ulusal müdafaa kavramlarında bir değişiklik yaşanmamıştır. Neorealizm, uluslararası yapıyı, büyük güçler arasındaki ilişkiye göre üçe ayırmaktadırlar. Bunlar: Tek kutuplu dünya düzeni, iki kutuplu dünya düzeni ve çok kutuplu dünya düzenidir. Neorealizm kuramına göre, bir devletin büyük güç olarak kabul edilebilmesi için devletin askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik gücü yalnızca kendinde barındırmayıp bu gücü uluslararası düzeyde de göstermesi gerekmektedir. Neorealizm, uluslararası ilişkilerin tarihini büyük güçlerin tarihi olarak görmektedir. Uluslararası yapı da bu güçler tarafından tayin edilmektedir. Neorealizm kuramı, güvenlik konusunda şüphecilik kavramını öne çıkarmıştır. Neorealizm teorisyenlerine göre bekasını düşünen bir devlet, daima olaylara şüphe ile bakmalıdır. Neorealizmin anarşik düzenden kastı, tümüyle bir kaos durumu ya da hukukun, adaletin ortadan kaldırılması değildir. Uluslararası ortamın anarşik olmasının sebebi; sistem içinde zorlayıcı üst bir otoritenin yoksunluğudur (Özdoğan, 2019: 7-9).

Neorealizmin, klasik realizmden farklarından bir diğeri de askeri güvenliğin yanında ekonomik güvenliği de önemsemeleridir (Sandıklı ve Emekliler, 2011: 11). ABD'nin Vietnam Savaşı'nda askeri olarak üstünlük elde etse de ekonomik olarak dara düşmesi, 1973 yılında Arap-İsrail Savaşı sonunda petrol krizinin yaşanması, Sovyetler Birliği'nin askeri güce önem verip ekonomiyi görmezden gelmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi neorealizmi bu düşünceye götürmüş olabilir.

Neorealizm kuramı, uluslararası yapının egemen devletlerden oluştuğunu ve bu devletlerin fonksiyonel yönden benzer idealleri olduğunu savunmuştur. Neorealizm, devletleri birbirinden ayıran unsurun güç dağılımı olduğunu ifade etmektedir. Neorealizm, klasik realizmin birim düzeyindeki çözümlerine sistem çözümlerini de ekleyerek bir uluslararası politika teorisi ortaya koymaktadır (Aslanlı, 2016: 1522).

Neorealist teoriye göre, devletler arasında işbirliği olabilir fakat bu işbirliği sınırlı düzeyde kalacaktır. Devletler arasındaki işbirliği güvenlik konuları üstünden biçimlenecek ve hakim güvenlik rekabetine varacaktır. Haliyle sürekli bir barıştan ya da çatışmalardan temizlenmiş bir uluslararası sistemden bahsetmek çokta mümkün görünmemektedir. Neorealist kuramcılar, uluslararası düzende bütün gücü elinde

bulunduracak bir devlet olmayacağı için güç mücadelesinin süreceğini ve bunun asla sonlanmayacağını ifade etmişlerdir (Selçok, 2019: 21-22).

Kenneth Waltz'a göre uluslararası sistemin ana faktörü güç dengesidir ve güç dengesinin devamlılık arz etmesi gerekmektedir. Bu denge bozulursa sistem yeniden inşa edilerek devam etmelidir. Waltz, çok kutuplu dünya düzeninden daha çok iki kutuplu dünya düzenini savunmaktadır. Çok kutuplu dünya düzeninin uluslararası sistemi daha anarşik bir hale getireceğini iddia etmiştir. Waltz, çok kutuplu dünya düzeninde savaş olasılığının daha yüksek olacağından dolayı iki kutuplu dünya düzeni daha faydalı olacağını görüşünü ortaya koymuştur. Waltz, çok kutuplu düzende yeni bir paydaşın ortaya çıkmasının olası olduğunu ve yeni paydaşın uluslararası düzeni etkileyebilecek potansiyeli bulunduğunu ifade etmiştir. Bu gelişme de uluslararası sistemde devletlerin güvenliğine tehdit oluşturabilir (Kaçmaz, 2019: 15). Waltz, devletlerin uluslararası düzenin yapısına göre politikalarını üretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Uluslararası sistemde bir üst otoritenin olmaması nedeniyle sistem anarşik bir yapıdadır. Devletler, uluslararası sistemdeki bu anarşik düzende ilk olarak bekalarını ve güvenliklerini korumak isteyecektir (Forde, 1995: 142).

Uluslararası sistem daima ciddi bir güvenlik baskısı altındadır (Brooks, 1997: 448-472). Neorealizm devlet etkileşimlerinin sonuçlarını açıklamaya çalışmaktadır. Uluslararası sistemde hegomonik güçler aynı hedef doğrultusunda hareket ettikleri için, Neorealizm, Klasik realizmin aksine devletler arasındaki kültür ve rejim farklılıklarını göz ardı etmektedir (Rose, 1998: 145-150). Devletler iç yapısındaki farklılıklarına rağmen benzer bir tutum sergilerler. Devletlerin davranışlarının açıklaması ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde olmaktadır (Mearsheimer, 2009: 244). Fayda- zarar hesabına göre hareket eden devletler rasyonel davranarak çıkarlarına odaklanmaya ve devamlılıklarını sürdürmeye gayret göstermektedirler. Uluslararası ilişkileri, realizm insan doğası ve tutumundan, neorealizm ise uluslararası yapıdan yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır.

Neorealizm, devletleri büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırmaktadır. Devletlerin bu biçimde sınıflandırılması görünen güçlerinden kaynaklanmıştır. Kenneth Waltz'ın savunduğu teorisinde dikkat çeken tek eşitsizlik, devletlerin güç dağılımındaki eşitsizliktir. Bunun nedeni ise devletlerin uluslararası düzende güç dağılımına göre

pozisyon almalarıdır. Devletlerin gücü, sahip oldukları askeri ve ekonomik güçten gelmektedir. Bu iki güçten ekonomik güç daha önemlidir. Çünkü ekonomik güç daima askeri güce dönme potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda askeri açıdan yetersiz ancak ekonomik manada güçlü bir devlet, daima potansiyel bir tehdit olarak görülmektedir (Mearsheimer, 2001: 143-145).

Waltz, uluslararası sistemin anarşik yapısını dikkat çekmektedir. Devletler, bu anarşik yapıda güçlünün yanında durmak yerine birbirinin gücünü dengeleme davranışı içine girmektedirler. Bundan mütevellit büyük ve güçlü devletler, göreceli olarak kendinden daha zayıf olan devletlerle kendilerini dengelemeye çalışmakta ve ittifaklar oluşturmayı tercih etmektedirler (Sancak, 2013: 125-126).

Waltz'a göre devletler, uluslararası sistemin bu anarşik ortamında güvenliklerini temin etmek amacıyla dengeleme yöntemlerine başvururlar. Waltz'a göre devletlerin kendilerini savunmak için iç dengeleme ve dış dengeleme olmak üzere iki seçenekleri bulunmaktadır. İç dengelemede esas konu ekonomik güçtür. Devletler kendi ekonomik gücünü artırarak saldırgan devletlerin tehdidini bertaraf edebilir. Buna bir bakıma kendi göbeğini kesme de denebilir. Dış dengeleme de ise esas konu ittifaklar oluşturmaktır. Dış dengelemede devletler kendileri savunmak amacıyla diğer devletler ile ittifak kurar. Genel olarak incelendiğinde iki kutuplu dünya düzeninde dış dengeleme olması imkansızdır. İki kutuplu dünya düzeninde iç dengeleme söz konusudur. Günümüz incelendiğinde ise devletlerin daha çok dış dengelemeyi tercih etmektedir. Çünkü çok kutuplu dünya düzeninde devletler kendi bekasını sürdürmek ve güvenliklerini temin etmek amacıyla ittifaklara gereksinim duymaktadırlar. Bunun yanında dış dengeleminin bir seçeneği olarak peşine takılma unsuru da bulunmaktadır. Peşine takılmada, devletler güçlü devletin ardına takılarak daha fazla kazanç sağlama eğilimindedir. Peşine takılmaya 2011 yılında Libya'ya yapılan askeri operasyonu örnek verilebilir. NATO operasyonu ismi altında pek çok devlet Fransa'nın ardına takılarak savaşın sonunda söz sahibi olmak istemişlerdir (Güven, www.ilmvemedeniye.com, 2018). Peşine takılma teorisine Türkiye'nin Kore Savaşı'na ABD'nin yanında katılması da örnek gösterilebilir. Yine Türkiye'nin Irak-Kuveyt Savaşı'nda ABD'nin yanında yer alması örnek gösterilebilir. Dünya'da ve Türkiye'de peşine takılma teorisi ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır.

Neorealizme göre devletleri birbirinden ayıran tek unsur değişen kapasiteleridir. Uluslararası düzende devletlerin değişen kapasitelerine göre değişir ve bu değişimde savaş ile olmaktadır (Aydın, 2004: 49). Waltz, devletler arasındaki en doğal durumun savaş olduğunu ifade etmiştir. Ancak devletler arasında her zaman savaş yoktur. Yani devletlerin kendi bekasının devamı için savaş çıkartıp çıkartmayacağı kendi inisiyatifindedir (Waltz, 1979: 102). Bu sebeple savaş durumundan ziyade barış koşullarına bakmak daha elzemdir. Çünkü savaş uluslararası sistemde sürekli olarak yaşanabilecek bir olaydır. Bir bakıma savaşı görmezden gelmek uluslararası ilişkileri görmezden gelmek demektir. Her devlet birbirine şüphe ile bakmaktadır. Waltz'a göre bugün dost olduğun devlet yarın düşmanın olabilir çünkü uluslararası anarşik sistemde bir üst otorite bulunmamaktadır (Waltz, 2000: 8-10).

Neorealist teorisyenler, ekonomik sorunların ve artan karşılıklı bağımlılığın dünya siyasetinde önemine vurgu yapmışlardır. 1980'lerin sonuna doğru neoliberal teorisyenler, neorealizmin ekonomik unsurları görmezden geldiklerini iddia etmiştir. Robert Keohane, neoralizme yönelen bu eleştiren yola çıkarak neorealizmi uluslararası ekonomik-politik analizle daha yakından ilişkilendiren bir aşamaya taşımıştır (Keohane, 1984: 31-46).

Neorealizm kuramına göre Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütler, uluslararası hukuka dayanarak yaptırım uygulayıcı bir pozisyonda değildirler. Bu kapsamda güçlü devletler, bu tarz uluslararası örgütleri milli menfaatleri doğrultusunda gerektiğinde göz ardı edebilirler (Çaman, 2006: 46).

Waltz'a göre güç, devletlerin bekası için yararlı bir araçtır. Bu sebeple rasyonel devletin karar alıcıları, güce belli bir oranda sahip olmaya çalışmışlardır. Bundan mütevellit devletler gücü iktidar elde etmek için değil, güvelik elde etmek için istemektedir. Bir başka ifadeyle Waltz, devletlerin güçlerini değil, güvenliklerini ön planda tuttıklarını söylemiştir (Waltz, 1988: 616). Waltz, devletlerin gücünü maksimize etmesinden ziyade dengelemesi gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra Waltz, devletlerin rekabetçi bir yapısının olmadığını ifade ederek esasında devletlerin diğer devletlerden az daha olsa korktuğunu iddia etmiştir (Waltz, 1979: 127). Nihayetinde

realistler ile neorealistler, uluslararası anarşik sistemde devletlerin en önemli hedefinin, hayatta kalmak olduğu hususunda benzer görüşe sahiptir.

Neorealistler, insan doğasını açıklama konusunda realizmden farklı düşünmektedir. Neoralistlere göre, insan doğası ile devletlerin güç hırsı arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Devletleri güç kazanmaya iten esas şey, uluslararası sistemin anarşik yapısıdır. Büyük güçlerin diğer devletlere saldırmasına mani olacak bir üst kurumun olmamasından ötürü, her devletin saldırı anında kendini koruyacak kadar güçlü olması elzemdir. Bu sebepten dolayı neorealistler, devletler arasındaki kültür ve ideolojik farklılıkları görmezden gelmektedir. Bir devletin otoriter olup olmasının veya kim tarafından yönetildiğinin neorealistler için bir önemi yoktur. Bu kapsamda neorealist teorisyenler, devletleri birer kara kutu olarak görmüştür (Mearsheimer, 2013: 78). Waltz gibi birçok neorealist teorisyen, çatışmayı doğal sebeplerde aramak yerine toplumsal sebeplerde aramıştır. Waltz, insan doğasından ziyade toplumsal ilişkiler teşkilatının savaşa sebep olabileceğini beyan etmiştir. Waltz'a göre savaşın esas sebebi uluslararası anarşidir. Neorealizmin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Necefoğlu, 2017: 18-19).

1. Uluslararası sistem anarşiktir ve devlet bu anarşik yapıda hayatlarını devam ettirmektedir. Anarşiden kasıt kargaşa değildir. Anarşik düzende her devlet kendi göbeğini kesmektedir. Anarşik düzen uluslararası sistemin olmazsa olmaz özelliğidir. Uluslararası sistemde üst bir otorite bulunmamaktadır. Bu düzende devletler menfaatlerini korumak için kendi gücüne güvenmek durumundadır ve bu nedenden dolayı güvenlik devletlerin biricik amacıdır.
2. Devletler, uluslararası sistemin en önemli aktörüdür. Uluslararası kurum ve kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve birçok sivil toplum kuruluşu da sistemde önemli konumları bulunmaktadır ancak en nihayetinde ise devletler sistemin en üst aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Neorealizm, devlet dışındaki aktörlere de yer verdiğinden klasik realist teorisyenler tarafından eleştirilmiştir.
3. Devletler, diğer devletlerin maksadından asla emin olamamaktadır. Yani bir devlet diğer devlete güvenemez.
4. Devletlerin temel amacı bekalarını devam ettirmektir.
5. Devletler, rasyonel bir aktördür. Yani devletler bekalarının devamı için politikalar üretebilir.

6. Devletlerin davranışları birbirinden farklı değil tam tersine benzerdir. Bu benzerliğin sebebi de uluslararası sistemden gelmektedir.
7. Uluslararası sistemde ana unsur güç dengesidir. Bir devlet bir başka devletin tek güç haline gelmesini engellemek için sürekli bir denge arayışındadır. Bu sebeple devletler güçlerini maksimum etmekten ziyade uluslararası sistemde güçlerini korumak için çaba sarf ederler (Meyers, <http://www.caesar.uns.ac.rs/>, 2005).

Neorealizm göre ulusal konular önemli değildir, önemli olan uluslararası sistemdir. Neorealizm, uluslararası siyaset ile devletlerin dış politikası arasında ayrıma gitmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Kenneth Waltz, "*Uluslararası Siyaset Dış Politika Değildir*", isminde bir makale kaleme almıştır. Waltz, uluslararası politika ile dış politikanın karıştırılmaması gerektiği üzerinde durur (Erol ve Ozan, 2011: 15). Neorealistlere göre uluslararası sistem, ulusal sistemdeki gibi hiyerarşik bir yapıya sahip değildir. Bu sebeple uluslararası sisteme anarşi hakimdir. Devletlerin güç elde etme sürecinde politik ve yönetsel olarak bir takım güvelik ikilemleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda güvenlik ikilemi, devletlerin milli güvenliklerini sağlama noktasında satın aldıkları silahlar ve yürütmüş oldukları dış politikaların uluslararası alanda diğer devletlerin tehdit algılamasına ve tehdit algılayan devletlerin ise kendi güvenliklerini sağlamak adına diğer devletlere karşı silahlanması veya saldırgan politikalar izlemesini açıklayan bir kavramdır (Montgomery, 2006: 151-154). Söylenen güvenlik ikileminin temelini savunma ve saldırı refleksi oluşturmuştur. Bu durumda neorealizmin bir alt kolu olan savunmacı ve saldırgan realizmini ortaya çıkarmıştır (Taliaferro, 2001: 56). Neorealizm de diğer kuramlar gibi değişik bakış açılarını bünyesinde bulundurmaktadır. Bunlar; Savunmacı (Defensive) Realizm ve Saldırgan (Offensive) Realizmdir.

1.3.1. Savunmacı (Defensive) Realizm

Neorealistler, güç konusunda bazı fikir ayrılıklarına düşmüştür. Bu durumda beraberinde savunmacı realizm ve saldırgan realizm teorilerini ortaya çıkarmıştır. Savunmacı realizmin önderliğini Kenneth Waltz yapmaktadır. Savunmacı realist teorisyenler, bir devlet diğer devletleri baskı altına alacak kadar güç kazandığında diğer büyük güçler, onu dengelemek için bir takım girişimlerde bulunacaklar ve böylece sistemin devamının sağlanacağını savunmuştur. Savunmacı realistlere göre rasyonel bir devlet sadece güvenliklerini temin edebilmek için gücünü kullanmaktadır (Zakaria,

1992: 190-195). Waltz'a göre, devletlerin savunmalarını sağlaması ve caydırıcı bir güce sahip olması uluslararası ortamı sukünete kavuşturmaktadır. Waltz'a göre;

1. Caydırıcı tehditler var olduğunda devletler savaş yapabilir, fakat getiriler ne kadar fazlaysa ve bir devlet kazanmaya ne kadar yaklaşırsa o devletin misilleme davetinde bulunması ve kendi yıkımını kendi eliyle yapması daha olası olmaktadır.
2. Devletler, savaş maliyetlerine göre değişik davranışlar gösterebilir. Savaş maliyeti düşükse devletler daha az dikkatli davranırken, savaş maliyeti yüksekse daha titiz tutum içinde olurlar.
3. Nükleer silahların caydırıcı bir şekilde dağılımı bir devletin güvenliğine bir savaş kazanmaktan daha fazla katkı yapar.
4. Hasım devletlerin görece güçleri konusundaki katıyet savaşı ciddi biçimde ötelemektedir.
5. Caydırıcılık özelliği hem kabiliyetlere hem de onları kullanma istencine bağlıdır (Waltz, 2013: 5-8).

Savunmacı realistler, devletlerin temel amacının gücün artırılmasından ziyade korunması olduğunu ifade etmişlerdir (Snyder, 2002: 153). Güç kapasitesindeki bir artış devletin kendi güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Bu düşünce bütün devletler tarafından kabul edildiğinde güç ve çatışma olasılığı da azalabilir. Hegemonik güç arayışındaki bir devlet başarısız olmaya mecburdur. Bundan dolayı bir devletin azami güce ulaşması rasyonel bir karar değildir. Çünkü gücün maliyeti daima faydasından daha yüksektir. Savunmacı realistlere göre, savaşlarda kazanan yoktur, yalnızca devletlerin yenilgi dereceleri değişmektedir. Devletler güçlerini azami düzeye getirmesi durumunda uluslararası sistem onlara ceza verecektir. Savunmacı realistlere göre devletlerin güç arayışının altında yatan esas sebep, güvenlikleridir. Devletlerin askeri ve ekonomik güçleri caydırıcılık öğeleri içermektedir. Savunmacı realistlere göre, devletler azami güce ulaşmaktan ziyade görece getirilerine odaklanmaktadırlar (Dinçer, 2018: 30).

Savunmacı realistler, anarşik sistemin devletler için güvensizliğin temel nedeni olduğunu ve devletlerin güç dengesi oluşturarak hayatını idame ettiklerini söylemişlerdir. Savunmacı teorisyenler, kuvvetli grup kimliğinin modern çağdaki milliyetçilikte olduğu gibi başka grupları fethetmeyi ve onları çığnemeyi

zorlaştıracğını iddia etmişlerdir. Çünkü bütün devletler güvenlik seviyelerini artırdıkça onların işgali de aynı biçimde zor hale gelmektedir. Benzeri biçimde teknolojik unsurlar da fethi zorlaştıran bir başka etkidir. Örneğin, nükleer silah gücü olan bir devletin fethi de oldukça güçtür. Waltz, anarşik düzende güvende olmanın zorluğu düşüncesini kabul etmiş ve belli şartlar altında devletlerin diğer devletleri tehdit etmeden kendilerini müdafaa edebileceklerini söylemiştir. Diğer realist düşünürlerin aksine savunmacı teorisyenler, uluslararası sistemin daha fazla barış inşa etme potansiyeli olduğunu düşünmüşlerdir (Wohlforth, 2008: 139).

Savunmacı realistler, devletler arasında yürütülen siyasi faaliyetleri iyimser olarak görmüştür. Devletler, uluslararası sistemde kendi güçlerinin artırılmasından ziyade uluslararası sistemdeki güvenliğin artırılmasını önemsemektedir. Kenneth Waltz ve Robert Jervis tarafından kavramsallaştırılıp ortaya atılan savunmacı realizme göre, uluslararası sistemin ana aktörü olan devletler, milli güvenliklerini sağlamak için askeri, siyasi, ekonomik ve teknolojik konularda ilerlemeye önem verirler ve ayrıca sistem içinde yer alan diğer devletlerin dış politikalarını yakından takip ederek dış politikalarını şekillendirirler. Söz konusu dengeyi meydana getiren devletler, milli güvenliklerini riske atacak politikalara imza atması durumunda, politikayı yürüten devlet veya devletlere karşı kendilerini güçsüz devlet olarak hissedecekleri için, dengenin yeniden inşa edilmesi ve gücü bir araçtan ziyade amaç olarak gören devlet veya devletlerin dengelenmesi konusunda, o devlet veya devletlere karşı, birlikte harekete geçerek ittifaklar oluşturur ve sonuçta güç dengesini yeniden oluştururlar (Tüysüzoğlu, 2013: 69-70).Uluslararası sistemdeki dengenin korunması aşamasında uluslararası aktörlerin birbirlerinin milli menfaatlerine karışmamaları ve dengeyi etkileyecek siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal krizlere karşı işbirliği yaparak çözüm arayışında bulunmaları savunmacı realizmin bir işaretidir (Jervis, 1999: 44). Bu kapsamda devletler, güç dengesini bozabilecek herhangi bir duruma karşı işbirliği yapma eğilimindedir.

Savunmacı realistler, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletlerin güvenlik endişesi ile daha dikkatli ve sağduyulu davranacağına inanırlar. Bunun yanı sıra devletler işbirliğine giderek dengeleme politikasını uygularlar. Temelde savunmacı realistler, yeterli seviyede gücün mantıklı olduğuna ve şayet herhangi bir devlet ciddi biçimde güçlenirse dengeleme sisteminin işleyeceğine inanmaktadırlar. Savunmacı

realizme göre, uluslararası sistemde rekabetçi bir yapı yoktur ve devletler arasında güvenlik sağlanabilir.

1.3.2. Saldırgan (Offensive) Realizm

Savunmacı realizm ile özellikle güç anlayışında önemli farklılıklar barındıran saldırgan realizmin, en önemli temsilcisi John Mearsheimer'dir. Mearsheimer'ın 2001 yılında yazdığı “*The Tragedy of Great Power Politics (Büyük Güç Politikalarının Trajedisi)*” isimli kitabı, ofansif realizmin genel çerçevesinin çizildiği kitap olmuştur. Öncelikle güç kavramına değinen Mearsheimer, gücün devletlerin himayesinde olan maddi kapasiteleri olarak ifade etmektedir (Mearsheimer, 2001: 87-88).

Saldırgan Realist teorisyenlere göre uluslararası sistem devletlerin kendi göbeğini kestiği, güçlerini maksimize etmenin yollarını aradığı ve diğer devletlere karşı daima kuşku duyduğu bir düzene sahip olduğu için rekabet ve çatışma kaçınılmaz bir gerçektir (Snyder, 2002: 154). Bu durumda devletleri güç arayışına itmektir (Mearsheimer, 2013: 80-84). Mearsheimer'e göre devletlerin gücü, gizli güç ve askeri güç olarak ikiye ayrılmaktadır (Mearsheimer, 2001: 45). Mearsheimer'e göre saldırgan realizm beş temel varsayıma dayanmaktadır;

1. Uluslararası sistem anarşik düzendedir. Ancak bu anarşik düzenden, uluslararası sistemin kaotik olduğu anlamı çıkmamalıdır. Uluslararası sistem bağımsız birçok devlet tarafından oluşmakta ve devletlerin üstünde de üst bir otorite bulunmamaktadır. Anarşi kavramı bu minvalde değerlendirilmiştir.
2. Devletler, diğer devletlere kayıp verecek askeri kabiliyetlere sahiptir. Bu durumda karşında bütün devletler birbirlerini potansiyel tehdit olarak görmektedir.
3. Devletler, diğer devletlerin hangi niyette olduklarını hiçbir zaman bilemezler. Burada kastedilen devletlerin kötü niyet taşıdığı değildir. Devletleri saldırgan tutum içinde olmaya iten birçok etken bulunmaktadır. Bu sebeple niyetler ve hedefler çok hızlı bir biçimde değişim içine girebilmekte ve devletler askeri güçlerini kullanma eğilimine yönelebilmektedirler.
4. Devletlerin biricik amacı hayatta kalabilmektir. Bundan dolayı egemenliğin muhafaza edilmesi, devletleri eyleme geçiren en temel faktördür.

5. Devletler, rasyonel bir aktördür. Bundan dolayı devletler uluslararası sistemde hayatta kalabilmek için stratejik bir şekilde davranmaktadır (Mearsheimer, 1994/1995: 10-12).

Saldırgan realizm, neorealizmin daha rekabetçi bir çeşididir. Saldırgan realizm, rekabetçi bir dünya öngördüğünden dolayı gücün maksimize edilmesini savunmuştur. Mearsheimer, devletlerinin niyetlerinin asla bilinmeyeceğini söylemektedir. Bundan dolayı devletler en kötü ihtimali düşünerek hareket etmelidir. Saldırgan realizme göre, gücün maksimize edilmesi, devletlerin güvenliği açısından hayati öneme sahiptir (Glaser, 2015: 13-29). Saldırgan realizme göre, bütün devletler kendi ulusal güçlerini diğerlerine göre maksimize etmenin peşindedirler. Mearsheimer'ın görüşünde, klasik realizmde insan doğası ve onun güç arzusu devletleri savaşıma yönlendirmekteyken, yapısal realizmde ise hayatta kalma arzusu devletleri diğer devletlerin saldırganlıklarına karşı savunmacı tepkiler geliştirmeye sevk etmektedir. Tüm bunlardan farklı olan saldırgan realizmde ise; devletlerde diğer devletlerden kaynaklanan tehdit ve tehlikeleri bertaraf etme eğilimi bulunmaktadır (Shore, 2003: 350). Mearsheimer'in savunduğu değerlerden, devletler illaki savaşmalıdır ve devletler gücünü maksimize etmek için başka devletlere saldırmalıdır gibi önermeler ortaya çıkmamaktadır. Ancak Mearsheimer'in uluslararası sistemdeki büyük güç müdahalesine karamsar yaklaştığı görünmektedir. Mearsheimer'e göre devletlerin dünya hükümranlılığı günümüzde çokta mümkün görünmemektedir. Ancak bölgesel önderlik ve hegemonik güç kazanma daha muhtemeldir. Bölgesel hegemonik güç kazanmak içinde, devletlerin üç temel seçeneği bulunmaktadır;

1. Devletlerin ekonomik güçlerini artırmaları askeri gücüne de sirayet edecek, böylece diğer devletler üzerinde ciddi bir baskı oluşturacaktır.
2. Devletler, kendi alanlarında en büyük askeri kuvvete sahip olmalıdır. Özellikle de kara unsurlarının kuvvetli olması bölgesel hegemonya oluşturmada yardımcı olacaktır.
3. Devletlerin nükleer güce sahip olması gerekmektedir. Nükleer güce sahip olan devletin diğer devletlere karşı ciddi bir üstünlük kuracağı aşikardır (Mearsheimer, 2001: 140-145).

Mearsheimer, devletler arasındaki işbirliklerini geçici bir evliliğe benzetmiş ve bütün devletlerin diğer devletlere rağmen güç elde etmek için fırsat kolladıklarını söylemiştir. Mearsheimer'e göre, devletler uluslararası sistemde hegemon olmak için mücadele etmektedir (Mearsheimer, 2001: 33). Mearsheimer'e göre rakiplerine karşı nükleer hegemon olan güç caydırıcı bir özellik taşır. Saldırgan ve Savunması Realist teorisyenlerin üstünde hem fikir oldukları mesele; nükleer silahların saldırgan hedefler için fayda getirmediğidir. Bunun sebebi de iki devletin aynı güç yeteneğine sahip olduğu durumda üstünlük kazanamayacağı ve devletler arasında nükleer savaşın mümkün olmamasıdır (Mearsheimer, 2013: 76).

Saldırgan Realizm ile Savunmacı Realizm arasındaki en temel fark güç konusundadır. Savunmacı realistlerin temel amacı, güç dengesini korumaktır. Saldırgan realistlerin temel amacı ise, hegemon güç olan kadar gücünü en üst seviyeye çıkarmaktır. Saldırgan realizmin güç konusundaki düşüncesiyle Klasik realizmin güç konusundaki düşüncesi birbiriyle örtüşmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletler, sürekli güç kazanmak istemekte ve icabında birbirleriyle rekabet ve çatışmaya girmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletler birbirlerine güvenemezler ve niyetlerinden tam olarak emin olamazlar. Bundan mütevellit devletler saldırgan tutumlar sergilerler.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN SEYRİ VE BU İLİŞKİLERİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1. SİYASAL FAKTÖRLER

Rusya, tarih boyunca Türkiye tarafından her zaman ciddi bir rakip ve önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Rusya ile Türkiye, Kafkas coğrafyasını tesir altına almak için de rakip olmuştur. Soğuk Savaşın başlamasıyla iki ülke arasındaki bu ilişki daha da hasmane bir hal almıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) lideri Stalin'in Boğazlar konusunda düşüncesi ve Kars, Ardahan gibi Türkiye'ye ait iller üzerinde hak iddia etmesi, Türkiye'nin tarafsızlık politikasından vazgeçip Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılımın yöntemlerini araştırmaya yöneltmiştir. Bu tarihsel süreçte edinilen deneyim Türkiye siyasetçilerini Rusya'ya şüpheyle bakmaya sevk etmiştir (Larrabee ve Lesser, 2004: 147-151).

1960'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler Ortadoğu'daki yaşanan meselelerden dolayı gerginleşmiştir. Bunun yanında 1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etme düşüncesine Rusya karşı çıkmış ve bu yaşanan sorun da Türkiye-Rusya ilişkilerini germiştir. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a Barış Harekâtı düzenlemesine Rusya yine karşı çıkmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması da Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 1990'lı yılların sonuna kadar Türkiye-Rusya ilişkileri güvensiz bir ortamda geçmiştir. Bu zamanlarda Türkiye, Rusya'nın sürekli olarak sıcak denizlere inme politikası ve rejim ihracı tehdidi karşısında kendini Batı'ya yaklaştırmak zorunda kalmıştır (Ercan, 2011: 125-140).

Soğuk Savaş öncesi Türkiye-SSCB ilişkileri realizm perspektifinden değerlendirilebilir. SSCB'nin Boğazlar konusunda ve Ardahan, Kars gibi Türkiye'nin vilayetleri üzerinde hak iddia etmesi, Türkiye'yi ciddi bir tehdit ile karşı karşıya bırakmıştır. SSCB tehlikesi karşısında Türkiye, Batı ittifaklarına yakınlık göstermiştir. Realist teoriye göre devletler ulusal çıkarları doğrultusunda dış politikasını belirlemektedir. Türkiye'de realist teorinin bakış açısına göre hareket etmiş ve ulusal

çıkarları doğrultusunda dış politikasını belirleyerek SSCB tehlikesi karşısında Batı bloğuna girmiştir. Realizm teorisine göre siyasi ve askeri konular ekonomik konuların önündedir. Bu bağlamda Türkiye-SSCB ilişkileri de Soğuk Savaş öncesi daha çok siyasi ve askeri konular üzerinden ilerlemiştir. Türkiye, SSCB tehlikesi karşısında NATO'ya üye olmuş ve Batı ittifaklarına yakın olmuştur. Soğuk Savaş öncesi Türkiye-SSCB ilişkileri realist bir perspektifinden yorumlandığında, Türkiye ve SSCB zayıf düşüklerinde dost, güçlendiklerinde birbirlerine rakip olan iki komşu devlettir. Bu durum, realizmin devletlerin daimi dostları ya da daimi düşmanları yoktur, daimi çıkarları vardır tanımlamasına da uymaktadır. Realizm, askeri ve siyasi konulara önem verirken ekonomik, sosyal ve kültürel konuları ise göz ardı etmiştir. Bu kapsamda Soğuk Savaş öncesi Türkiye ile SSCB arasında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler hiç yok denecek kadar azdır. Türkiye ile SSCB arasında ekonomik ilişkiler, Soğuk Savaşın sonuna doğru 1986 yılında imzalanan doğalgaz anlaşmasıyla hızlanmaya başlamıştır. Realist teorinin savunduğu görüşler Soğuk Savaş sonrası dönemi açıklamada sıkıntılar yaşamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu dünya düzeni de son bulmuştur. İki kutuplu dünya düzeninin bitmesiyle askeri konuların yerini ekonomik konular almaya başlamıştır. Realizme yönelik eleştiriler karşısında ekonomiyi de ön plana alan, büyük güçlerin varlığını kabul eden ve iki kutuplu dünya düzenini savunan Neorealizm ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler de Neorealizm perspektifinden incelenebilir.

2.1.1. 1990-2002 Yılları Arasında Tarafların Siyasal İlişkileri ve İlişkilerde İşbirliği ile Gerginlik Yaratan Hususlar

Soğuk Savaşın sona ermesinin ve Sovyetler Birliğinin dağılmasının Türkiye açısından önemli sonuçları olmuştur. Türkiye açısından Sovyetler Birliğinin dağılması; yıllardır süregelen tehdidin ortadan kalkması, büyük bir rakibin tasfiyesi ve uzun yıllar gereken önem verilemeyen Türk coğrafyasıyla ilişkilerin yeniden canlanmasına olanak tanıyacak durumun doğuşu anlamına gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin dönem politikalarına egemen olan ana düşünce, jeopolitik ve jeostratejik açıdan avantajlı duruma gelmesi, bilhassa Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin

geliştirilmesi olmuştur (Aydın, 2003: 139-160). Türkiye, eski Sovyet Cumhuriyetinden ayrılan Türk Cumhuriyetlerine model ülke olmak istemiştir. Türkiye, bu coğrafyalarda ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetlerine tarihi mirasından ötürü ağabeylik yapma düşüncesi içinde olmuştur. Rusya, Türkiye'nin bu politikasına karşı çıkmıştır. Türkiye, Rusya'nın bu tutumu karşısında Çeçenistan ve Karabağ gibi uyuşmazlıklarda taraf ve Rusya karşıtı bir tavır ortaya koymuştur. Türkiye, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Türk Dünyası" politikasıyla Rusya ile açık bir şekilde nüfus mücadelesine girmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı 1990'lı yılların sonuna kadar Türkiye-Rusya ilişkilerinin genel hatlarını belirlemiştir. Türkiye'nin 90'lı yılların ortasından itibaren askeri kapasitesinin yetersizliği ve Batı'nın söylemlerinin boşa çıkması sonucunda Rusya'ya karşı bir politika değişikliğine gitmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya karşı 90'lı yılların ortasından itibaren politika değişikliğine gitmesinin bir başka sebebi; Türkiye'nin Çeçenistan meselesinde taraf olması üzerine Rusya'nın Kürdistan İşçi Partisi (PKK) kartını kullanarak Türkiye'yi zorlaması olmuştur (Çelikpala, www.edam.org.tr, 2019).

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda birçok sorunlarla geçmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin 1990'lı yıllarda farklılaştığı görülmektedir. İki ülke ekonomik anlamda iş birliği içinde olurken siyasi anlamda ise rekabet içinde olmuştur.

SSCB dağılmadan önce Turgut Özal, 1991'in Mart ayında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret 1969 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretinden sonra bir ilk olma özelliği taşımıştır. Bu ziyaret sırasında Turgut Özal ile Mihail Gorbaçov, "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalamışlardır. Lakin 1991 yılının sonunda SSCB dağılmış ve anlaşma hükümsüz hale gelmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu kurulmuş ve bu süre zarfında karşılıklı ziyaretler devam etmiştir. Rusya Federasyonu kurulduktan sonra Türkiye, Rusya Federasyonunu tanıyan ülkelerin başında gelmiştir. Rusya'nın kurulmasından sonra 1992 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Rusya'ya ilk resmi ziyareti gerçekleştirmiştir. Hikmet Çetin'in bu ziyaretinin hemen akabinde dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bunun yanında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1992 yılında Moskova'yı ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin

Esasları Hakkında Antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye ile Rusya arasında diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır (Mammadova, 2019: 28-31).

1992-1999 yıllarında Türkiye ile Rusya arasında her ne kadar ekonomik ilişkiler artsa da diğer birçok konuda rekabet içinde olunmuştur. Bu dönem Türkiye ile Rusya'nın bir nevi zayı olan yılları olarak tanımlanabilir. Taraflar arasındaki ilişkilerin sorunlu gündem maddelerini; Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasındaki nüfuz mücadelesi, Çeçenistan sorunu ve PKK sorunu, Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimine S-300 hava savunma sistemini satması, Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) ihtilafı, Dağlık Karabağ Sorunu, Ermeni Soykırım Sorunu, Hazar petrollerinin Boğaz'lardan geçirilmesi hususu, Kırım'ın İlhakı sorunu, Libya konusundaki anlaşmazlık ve Suriye meselesi oluşturmaktadır. Sorunlu olan ilişkilerden bazıları çözülmüş gibi gözükse de çözülmeyen sorunlar günümüzdeki ilişkilere de sirayet etmektedir.

Bu süreçte ilk ihtilaf 1992 senesinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda yaşanmıştır. Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ Savaşında Azerbaycan'dan yana tavır takınmıştır. Rusya ise, Ermenistan'ı desteklemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin başta olmak üzere birçok devlet adamı tarafından Ermenistan uyarılmış ve yaşanan bu savaşta Azerbaycan tarafında saf tutacaklarını beyan etmiştir. Dönemin Rusya Genelkurmay Başkanı Yevgeni Şapaşnikov ise, Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki olaya müdahil olması durumunda üçüncü dünya savaşının çıkabileceğine yönelik tehdidiyle mukabele etmiştir (Tekin, 2019: 66-73).

1990'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki bir başka sorun Çeçen sorunu olmuştur. Rusya, 1994-1996 tarihleri arasında Çeçenlere karşı mücadelesinde Türkiye'nin Çeçenlere destek verdiğini iddia etmiştir. Rusya, bu durum karşısında Türkiye'ye karşı PKK kartını kullanmıştır. 1994 yılında PKK bağlantılı yapılar aracılığıyla düzenlenen "Kürdistan Tarihi" adlı konferansın yapılması, Moskova'da PKK'nın temsilciliğini üstlenen Kürt evinin açılması ve sürgünde bulunan Kürt Parlamentosunun Rus Parlamentosu adıyla toplanmasına müsaade verilmesi Rusya'nın Türkiye'ye karşı elinde tuttuğu kozlardan olmuştur. Türkiye, Rusya'nın takındığı bu

tavır karşısında Çeçenlere açıkça destek olmaktan imtina etmiştir (Yılmaz ve Yakşı, 2016: 32-35). Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, 1999 yılının Kasım ayında Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Türk iç kamuoyunda ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Türkiye'nin Kafkas kökenli yaklaşık 5-6 milyon insanını küstürme ve Türkiye'yi tarihsel olarak dost görmüş olan Çeçenleri üzme pahasına Bülent Ecevit'in Moskova'ya gitme kararı, Rusya ile olan ilişkileri artırma gayretini göstermiştir. Ecevit, Moskova ziyareti öncesi Çeçenistan sorununun Rusya'nın bir iç sorunu olarak gördüğünü söylemiştir. Ecevit'in Moskova ziyaretinden sonra Rusya Başbakanı Vladimir Putin, Rusya, Türkiye'ye karşı yönelen hiçbir terörist grubu desteklememiş ve desteklemeyecektir açıklamalarında bulunmuştur (Sezer, 2002: 241-242). Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Moskova ziyareti sonrası Türkiye ile Rusya arasındaki Çeçen sorunu ve buna bağlı olarak Rusya ile olan PKK sorununun bir bakıma çözüldüğü düşünülebilir.

Türkiye ile Rusya arasındaki diğer sorunlu alan Ermeni Meselesi olmuştur. Ermeni diasporasının yoğun gayretleriyle Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı olan Duma, 1995 ve 2005 senesinde Sözde Ermeni Soykırımını onaylayan kararlara imza atmıştır. Bunun üzerine Türk Hükümeti, 22 Nisan 2005 tarihinde Rusya'nın aldığı bu kararları kınamıştır. Günümüzde de Ermenistan'ın en büyük destekçisi Rusya olmuştur. Ermenistan'ın müttefik ortak olarak gördüğü Rusya, Türkiye'nin büyük ümitlerine rağmen, Ermenistan'ın Batı'ya yakınlaşmasını istemediğinden dolayı Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin yumuşama döneminde beklenen tavrı ortaya koymamıştır (Özbay, 2011: 61).

Kıbrıs meselesi, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin diğer sorun teşkil eden alanlarından biri olmuştur. Kıbrıs meselesinde Rusya ile Türkiye'nin çıkarları çatışmaktadır. Kıbrıs konusunda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen olay, Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne S-300 füze sistemini satması olmuştur. Yaşanan bu hadise Türkiye için sadece Kıbrıs'taki çıkarları değil, Doğu Akdeniz'deki dengenin Rusya'ya kayması anlamını da taşımıştır. Türkiye bu sebepten ötürü Rusya'ya ciddi eleştiriler yöneltmiş ve satışı durdurmak için elinden geleni yapmıştır. Türkiye'nin bu satışı sürekli gündemde tutması ve ABD'nin de olaya müdahil olması sonucu, 1998 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin S-300 füzelerini adaya getirmekten vazgeçmiştir. Türkiye'nin de bu S-300 füze sisteminin Girit adasına

yerleştirilmesini kabul etmesiyle birlikte sorun ortadan kalkmıştır. Bu konuda halen daha Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının çatıştığı görülmektedir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye ile Rusya arasındaki bir başka sorun Boğazlar Sorunu olmuştur. Türkiye'nin 1994 senesinde yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini düzenleyen bir tüzüğü kabul etmesiyle birlikte ilişkiler yeniden gerilmiştir. Tüzükte, büyük ve tehlikeli madde taşıyan gemilerin geçişinin sıra düzeninde yapılacağı ve bunun yanında Boğazların geçici sebeplerden ötürü deniz trafiğine kapatılabileceği gibi maddeler yer almıştır. Rusya, bu tüzüğe Montrö Boğazlar Sözleşmesinde yer alan serbest geçiş ile ilgili maddelere ters düştüğünü söyleyerek karşı çıkmıştır. 1998 yılında Türkiye, Türk Boğazları Deniz Trafiği Düzeni adında yeni tüzük çıkararak Rusya ile olan sorunu çözümlenmiştir. 1998 yılında Türkiye ile Rusya'nın ayrıştığı bir başka konu ise Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru antlaşmasıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile hedeflenen, Azerbaycan petrolünün Akdeniz üstünden Batı'ya ulaştırılmasıdır. Rusya, Kafkas ve Avrasya coğrafyasında enerji hususunda tek söz hakkı olan ülke olmak istediği için bu projeye karşı çıkmıştır. Lakin bu proje Rusya'nın itirazına rağmen kabul edilmiştir (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 61-62).

1992-1999 yılları arasında Türkiye ile Rusya arasındaki diğer sorunlu konular; AKKA, Türkiye-Ermenistan sınırının Rus askerleri tarafından korunması, Kanat Anlaşmasıdır. Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye ve Rusya'nın güney alanları ve Kafkas devletlerini kapsayan ve 1990 senesinde imzalanan AKKA özelinde, Avrupa'nın güney bölgesini kapsayan söz konusu alanlardaki silah ve asker sayılarının belli bir kotaya düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Rusya, bu karara uymayacağını bildirmiş ve kotaya göre asker ve silah sayısını azaltmayacağını söylemiştir. Rusya'nın bu tutumu Türkiye tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Rusya, 1993 ve 1994 senesinden itibaren Ermenistan ve Gürcistan'da askeri üs buldurmaya başlaması, 1995 yılında da 58. Ordusunu Kuzey Kafkas bölgesine göndermesi ve Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırlarını Rus askerleri tarafından korunması, Türkiye'yi endişelendirmiştir. Rusya'nın Kuzey Kafkaslarda askeri teçhizat ve silah bulundurma tavanının yükseltilmesini öngören ve 1997 yılında yürürlüğe giren Kanat Anlaşması, Türkiye'yi kaygılandırmıştır. (Özkan ve Dinc, 2015: 105).

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler ekonomik işbirliği perspektifinde ilerlerken 1998 yılında Rusya’da ciddi bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Bu ekonomik kriz Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin’in iktidarının sorgulanmasına neden olmuştur. Ekonomik krizin düzelmesine rağmen 1999 yılının son gününde Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin istifa etmiştir. Boris Yeltsin’in yerine kısa bir süreliğine Vladimir Putin gelmiştir. Daha sonra 2000 yılının Mart ayında gerçekleştirilen seçimlerde Vladimir Putin Devlet Başkanı seçilmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye ile Rusya ilişkilerine yeni bir sayfa açılmıştır. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in dış politika anlayışı ile Vladimir Putin’in dış politika anlayışı uyumluluk göstermiştir. 2000’li yıllardan sonra Türkiye ile Rusya ilişkileri ciddi bir ivme kazanmıştır. Bunun göstergesi olarak 2000 yılının hemen başında Türkiye ile Rusya Terörizmle Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu imzalanmıştır. Daha sonra 2000 yılının Ekim ayında dönemin Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov’un Türkiye ziyareti sırasında birçok konu hakkında protokollere imza atılmıştır (Yüceer, 2019: 86-88). Türkiye ziyareti sırasında Kasyanov, Türkiye ile Rusya birbirine tehdit değildir, Türkiye ile Rusya müttefikdir açıklamalarında bulunmuştur (Bila, www.milliyet.com.tr, 2000).

SSCB’nin dağılmasından sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin de realizm teorisinden uzaklaşarak neorealizm teorisine evrildiği söylenebilir. Neorealizm, askeri güvenliğin yanında ekonomik güvenliği de önemsemektedir. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya arasında 1990’lı boyunca ekonomik ilişkiler ön plana çıkmıştır. Keza siyasi olarak iki ülke arasında birçok anlaşmazlık devam etmiştir. Neorealizm, devletlerin kültür ve rejim farklılıklarını önemsememektedir. Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB’nin dağılmasından sonra Türkiye ile Rusya, kültür ve rejim farklılıkları olsa ekonomik olarak işbirliği içinde olmuş ve birçok siyasi çıkmazlara rağmen de gelişmeye devam etmiştir. Neorealist görüşe göre devletler rasyonel ve faydacı aktörlerdir. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya arasında da siyasi olarak uyuşmazlıklar olsa da iki ülke rasyonel ve faydacı davranarak ekonomik ilişkilerini artırmaya çalışmıştır. Soğuk Savaşın son ermesinden sonra Türkiye, stratejik öneminin kaybolduğunu düşünmüştür. Bu kapsamda neorealist teorinin de savunduğu devletlerin rasyonel ve faydacı olması gerektiğinden hareketle Türkiye, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra SSCB’nin dağılmasından sonra Türkiye’nin güvenlik ve

ideolojik tehditleri de son bulmuştur. Bu doğrultuda da Türkiye, Rusya ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini artırmaya çalışmıştır.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler 2000’li yıllarda olumlu seyirde ilerlerken Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 11 Eylül tarihinde terör saldırısı yaşanmıştır. Türkiye ile Rusya 11 Eylül 2001 sonrası küresel çapta başlatılan terörle mücadeleye en büyük veren ülkeler olmuştur. Rusya, 11 Eylül sonrası yapılan saldırı sonrası ABD’ye destek vermesinin altında bir başka neden bulunmaktadır. Rusya, terörden canı yanan bir ülke olarak bu adımı atmakla aslında Çeçenistan konusunda Batı’dan destek almayı planlamıştır (Alışov, 2007: 21).

Türkiye ile Rusya, 16 Kasım 2001 tarihinde New York’ta Avrasya İşbirliği Eylem Planı’na imza atmıştır. Bu belge Avrasya coğrafyasının ve işbirliğinin vurgulandığı önemli bir belge olmuştur. Bu anlaşmanın alt metninde İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa geçiş vurgulanmıştır. Türkiye ile Rusya’nın Avrasya coğrafyasının sulh, istikrar ve ilerlemesi için işbirliği içinde olacağı, bunun da Türkiye-Rusya ilişkilerini yeni bir boyuta taşıyacağı düşünülmüştür. Bu anlaşmanın Moskova ya da Ankara’da değil de New York’ta imzalanması dikkat çekmiştir. Türkiye ile Rusya popülaritesi yükselen Avrasyacılık söyleminin yanlış anlaşılması için New York’un tercih edilmiş olabileceği düşünülebilir (Purtaş, www.aybu.edu.tr, 2017).

7 Mart 2002 tarihinde dönemin Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılıç’ın Türkiye’nin ABD’yi yok saymadan AB’ye karşı Rusya ve İran ile işbirliği yapması gerektiğini söylemesi oldukça ses getiren ve tartışılan bir açıklama olarak tarihe geçmiştir. (www.milliyet.com.tr, 2002).

Rusya, 2000’li yıllardan itibaren küresel sistemde söz sahibi olma girişimlerinde bulunmuştur. Vladimir Putin, 1997 yılında kaleme aldığı yerel doğal kaynaklarının stratejik açıdan yeniden yapılandırılması isimli doktora tezindeki düşüncelerini 2000 yılında Devlet Başkanı olduktan sonra uygulamaya başlamıştır. (Koplay, www.politikakademi.org, 2013).

Türkiye ile Rusya ilişkilerinin 1999 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’in Moskova’yı ziyareti ile normalleşmeye başladığı söylenebilir. 2000’li yıllardan sonra Türkiye-Rusya ilişkilerinin daha iyi bir seyirde ilerleyeceği düşünülebilir.

2.1.2. 2002 Sonrası Dönemde Taraflar Arasında İşbirliği ve Çıkar Çatışması Yaratan Hususlar

İki ülkenin yeni dış politika konseptleri ve iki lider arasındaki uyum sayesinde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin boyutunun geliştirilmesi hedeflenmiştir. 2000’li yıllarla birlikte başka siyasi sorunlar ortaya çıksa da ekonomik ve ticari ilişkiler hızla artmaya devam etmiştir. 2000’li yıllarda Türkiye ile Rusya, siyasi sorunlarını diplomatik kanallarla çözmeye çalışmıştır. İki ülkenin yakınlaştığı ilk önemli konu Türkiye’nin 1 Mart tezkeresini reddetmesi olmuştur. 2000’li yıllarda Türkiye ile Rusya arasında sorun teşkil eden konular ise; Kıbrıs Sorunu, Ermeni Sorunu, PKK/PYD sorunu, Gürcistan sorunu, Kırım’ın İlhakı sorunu, Rus jetinin düşürülmesi ve Suriye sorunlarıdır.

2.1.2.1. ABD’nin Irak Operasyonu’nun Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi

2000’li yılların başında Türkiye ile Rusya ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme Türkiye’nin 1 Mart Tezkeresini Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) reddetmesi olmuştur. Türkiye, bu tezkereyi reddetmesiyle birlikte ABD’ye kendi ülkesinden Irak’a geçiş izni vermemiştir. Tezkerenin reddedilmesi sonucu Türkiye, Rusya’nın nazarında ABD’nin her dediğini yapan güvenilir ortak izleniminden, kendi menfaatleri mevzu bahis olduğunda özgürce hareket edebilen sağlam ve kuvvetli bir ülke imajına dönüşmüştür. Bu tezkerenin reddedilmesi olayı muhtemelen AK Parti hükümeti tarafından bilinçli bir biçimde yapılmasa da Rusya ile ikili ilişkilerde oldukça işe yaramıştır. 1 Mart 2003 tezkeresinin reddinden sonra Türkiye-Rusya ilişkileri büyük bir ivme kazanmıştır (Kazdal, 2018: 52-60).

TBMM’de 1 Mart tezkeresi oylamasına 533 milletvekili katılmıştır. 533 milletvekilinden 264’ü kabul oyu verirken, 250 milletvekili ret oyu vermiş, 19 milletvekili ise çekimser kalmıştır. Anayasa’nın 96. Maddesine göre sağlanması gereken salt çoğunluk oluşmadığı için tezkere reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2003: 133).

Türkiye, Irak konusunda en önemli müttefiki ABD ile birlikte hareket etmemiştir. Türkiye’nin bölgedeki çıkarları (Kuzey Irak’taki PKK sorunu, Bölgesel Kürt Yönetimi ve Ekonomi) açısından bunun bir hata olacağı fikri ağır basınca olayın tamamen dışında kalmak istemeyen Türkiye, 20 Mart tezkeresi ile alternatif bir çözüm

bulmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin bu çözüm arayışı biraz gecikmiş bir hamle olmuştur. Çünkü ABD, 20 Mart'ta Irak operasyonunu başlatmıştı. ABD'nin operasyonundaki temel risk, Irak'ın kuzeyi için ABD'nin Kürtleri ana müttefik olarak seçmesidir (Çandar, 2004: 52-55). 1 Mart Tezkeresi, Türkiye ile ABD arasında II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en önemli kırılma olmuştur. Tezkerenin reddedilmesi sonrası Türkiye'nin ekseninin kaydığı konusu kamuoyunda tartışılmıştır. Ayrıca, 1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri de hızlanmaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, o dönem bazı endişeler duysa da faydacı bir yaklaşımla tezkerenin TBMM'den geçmesi için büyük uğraş vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, "ABD'nin operasyonuna mani olamıyorsak bu olayın dışında da kalmamalıyız." düşüncesine sahiptir (Taydaş ve Özdamar, 2013: 228-239). O dönemin başbakan yardımcısı Abdullatif Şener, Recep Tayyip Erdoğan'ın Arap toplumdaki iyi imajının başlangıç noktasının 1 Mart tezkeresi olduğunu belirtmiştir. Erdoğan'ın tezkerenin geçmesi için çabalamasına rağmen tezkerenin TBMM'den geçmemesi ona itibar kazandırmıştır (Oğhan, www.sputniknews.com, 2016).

1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinin sebepleri şu şekilde özetlenebilir;

1. AK Parti içinde farklı görüşlerin bulunması,
2. Türk kamuyunun savaş karşıtı bir tutum içinde olması,
3. TSK'nın tavrının net olmaması,
4. Ana muhalefet olan partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) savaş karşıtı tutumu (Güler, 2012: 76-77).

1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinin Türkiye'ye bazı olumlu ve olumsuz yansımaları olmuştur. Tezkerenin reddedilmesinin olumsuz tarafları şu şekilde özetlenebilir;

1. Türkiye, Kuzey Irak'ta saf dışı kalmış ve PKK'nın bölgede güç kazanmasına mani olamamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'ye Kuzey Irak'taki PKK kamplarından birçok terör eylemi gerçekleşmiştir.
2. 4 Temmuz 2003 tarihinde Sülemaniye'de bulunan Türk Özel Kuvvetlerinin üs olarak kullandıkları binaya ABD güçleri ve Barzani taraftarı Peşmerge güçleri tarafından saldırı gerçekleştirilmiş ve 11 Türk askerinin başına çuval geçirilerek tutsak edilmiştir. Bu olay Türk kamuoyunda büyük infial

uyandırmış ve kamuoyunda 1 Mart'ın rövanşı olarak yorumlanmıştır. Yaşanan bu hadise Türkiye-ABD ilişkilerindeki en olumsuz olaylardan biri olarak görülmektedir.

3. Kuzey Irak'ta ikamet eden Türkmenler, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki mevcudiyetinin sınırlı olmasından dolayı savunmasız kalmıştır.
4. 1 Mart Tezkesi reddedilince Türkiye Irak'taki gelişmelerde söz sahibi olamamıştır.

Tezkerenin reddedilmesinin olumlu yanları ise şu şekilde özetlenebilir;

1. Tezkerenin reddedilmesine Almanya ve Fransa oldukça olumlu yaklaşmış, bu gelişme de Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlamasına sebep olmuştur.
2. Tezkerenin reddedilmesi Türkiye'nin Arap toplumundaki imajını yükseltmiştir.
3. Tezkerenin reddedilmesiyle Türkiye ile Rusya ilişkileri ciddi bir ivme kazanmıştır (Karaçoban, 2019: 46-50). 1 Mart Tezkesi belki de Türkiye-Rusya ilişkilerini geliştiren en önemli gelişme olarak görülebilir.

Türkiye'nin 1 Mart tezkesini reddetmesiyle birlikte Türkiye ile Rusya arasında siyasi ilişkilerde hızlanmaya başlamıştır. Özellikle Türkiye, ikili ilişkilerin daha kurumsal hale gelmesi için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin teklifi ile iki ülke arasında Üst Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. Böylelikle her iki ülkenin liderleri ve bakanları her yıl düzenli olarak görüşebilmesi ve güçlü bir siyasi diyalogun sağlanması öngörülmüştür. 1 Mart tezkesinin reddedilmesinin ardından Türkiye, Rusya ile yaşadığı sorunları sona erdirmeyi hedeflemiş ve yapılan ittifakın bölgesel rekabetin olumsuz etkilerini an alt seviyeye düşüreceğini tasavvur etmiştir (İmanbeyli, 2015: 2).

1990'lı yıllarda Rusya'da Türkiye'den bahsedilmesine dahi kötü gözle bakılırken, bu vaziyeti değiştiren Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2004 yılındaki Türkiye ziyareti olmuştur. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin bozulmasına istinaden Rusya devreye girerek Türkiye ile ilişkilerini artırmak istemiştir. Ruslar, Türkiye'yi 1 Mart öncesi NATO'nun arka bahçesi olarak görmüştür. Ancak 1 Mart'tan sonra Rusya, Türkiye'yi bağımsız hareket edebilen bir devlet olarak görmeye başlamıştır. ABD'nin

gücüne tek başına karşı çıkamayan Rusya, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik anlamda güç kazanmasından etkilenmiş ve Türkiye ile her alanda ilişkilerini artırmaya karar vermiştir. Rusya, Türkiye konusunda strateji değişikliğine gitmiştir. Bu bağlamda eskiden Türkiye'yi görmezden gelen Rusya, günümüzde Türkiye'yi bölgesel güç olarak nitelendirmeye başlamıştır (Başlamış, www.milliyet.com.tr, 2009).

ABD'nin Irak'a müdahalesinden en kazançlı çıkan ülkelerin başında kuşkusuz Rusya bulunmaktadır. Savaş sebebiyle petrol ve doğalgaz fiyatları yükselmiş, Rusya bu fiyat artışından ciddi gelirler elde etmiştir. ABD'nin bölgede siyasi olarak itibar kaybetmesi de Rusya'nın işine gelmiştir. Rusya, ABD'nin Irak'ta siyasi girdaba girmesiyle bölgede siyasi ve politik kazançlar elde etmiştir. ABD'nin küresel hegemon olarak Irak'taki biçaresizliği ve Arap toplumunda yükselen ABD karşıtlığı, Rusya'yı denge sağlayıcı bir devlet olarak yeniden ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra Rusya, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki endişelerini göz önünde bulundurarak siyasi konumu güçlendirmeye çalışmıştır (Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, 2007: 34).

1 Mart Tezkeresi, neorealizm çerçevesinden incelenebilir. Neorealizm teorisine göre, devletler rasyonel ve faydacıdır. Bu kapsamda AK Parti Hükümeti, rasyonel ve faydacı davranarak ABD'nin yanında yer almak istemiş ve tezkereyi TBMM'ye getirmiştir. Ancak tezkere TBMM tarafından reddedilmiştir. Neorealistlere göre, ekonomik güç askeri güçten daha önemlidir. Türkiye'de daha çok ekonomik gerekçelerle ABD'nin yanında yer almak istemiştir. Ancak tezkere TBMM tarafından reddedildiğinden dolayı ABD'nin vereceği ekonomik destekten yararlanamamıştır. Neorealizme göre, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletler, dengeleme yoluna gitmektedir. Büyük ve güçlü devletler, göreceli olarak kendinden daha zayıf devletlerle kendileri dengelemeye çalışmaktadır. ABD'nin Irak operasyonu için Türkiye topraklarını kullanmak istemesi ve Türkiye'den destek istemesi bu minvalde değerlendirilebilir. Neorealist teoriye göre, devletler kendini savunmak için iç dengeleme ve dış dengeleme yoluna gitmektedir. İç dengelemede esas konu ekonomiyken dış dengelemede esas konu ittifaklardır.

2.1.2.2. Kıbrıs Sorunu

2000'li yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki ilk ihtilafın Kıbrıs sorunu olduğu söylenebilir. Rusya, 2004 yılının Nisan ayında BM'nin hazırlamış olduğu Annan

Planı'nı, Rusya'nın fikirleri alınmadığı gerekçesiyle öneriyi veto etmiştir. Rusya, 24 Nisan 2004 tarihinde yapılan referandumdan sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) Kıbrıs Türklerinin tecridinin bitmesi için çağrı yapılmasına engel olmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2004 yılının son ayında Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Başkan Putin, Annan Planı'nı destekleme yönünde tavır alacağını ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) yönelik sorunların kaldırılacağını belirtmiştir. Ancak, Başkan Putin'in bu sözleri uygulanamamıştır. Rusya'nın Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) olan ekonomik ve ticari ilişkileri üst düzeydedir. Rusya sermayesi, GKRY'yi off-shore bölgesi olarak kullanmıştır. Söz konusu ekonomik ve ticari ilişkilerden ötürü Rusya, GKRY ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin bozulmasını istememiştir (Oğan, www.turksam.org, 2005). Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, zamanla Kıbrıs politikasında Türkiye'nin politikalarına yakın durması her ne kadar Rum vatandaşları rahatsız etse de Rusya'nın Kıbrıs'a yaklaşımındaki Rum yanlısı geleneksel tutumunda hiçbir değişiklik olmamıştır (Çelikipala, 2007: 267-290).

Son yıllarda Doğu Akdeniz bölgesinde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni, Doğu Akdeniz bölgesinin petrol ve doğalgaz bağlamında ciddi bir rezerv potansiyeli barındırmasıdır. Bu doğrultuda Rusya, İtalya, Mısır, GKRY, İsrail gibi birçok ülke Doğu Akdeniz'e sondaj gemisi göndermiştir. Türkiye'de 6 Kasım 2019 tarihinde ilk sondaj gemisi Fatih'i Doğu Akdeniz'e göndermiştir. Bu nedenle Kıbrıs, enerji potansiyeli bağlamında ülkeler açısından hayati önem taşımaktadır (Telci, www.star.com.tr, 2019).

9 Temmuz 2019 tarihinde Türkiye, Doğu Akdeniz'e ikinci sondaj gemisi Yavuz'u göndermiştir. Türkiye'nin ikinci sondaj gemisi Yavuz'un KKTC'ye ulaşmasının ardından Rusya, Kıbrıs'ın egemenliğinin ihlal edilmemesi telkininde bulunmuştur (www.bbc.com, 2019). Kıbrıs sorununda Türkiye ile Rusya tarihten bu yana hiçbir zaman benzer görüşe sahip olamamıştır. Kıbrıs sorununun Türkiye ile Rusya arasında kronik bir sorun olduğu söylenebilir.

2.1.2.3. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi

2000'li yıllarda Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin hızla geliştiği dönem olarak görülebilir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin hızla geliştiği bu

dönemde Rusya, NATO karşıtı bir atmış ve 2008 yılında Gürcistan topraklarına girmiştir. NATO üyesi Türkiye'nin de Rusya ile ilişkilerinin bozulabileceği düşünülmüştür. Ancak 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı, Türkiye-Rusya ilişkilerini çokta olumsuz yönde etkilediği söylenemez.

8 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan ile Güney Osetyalılar arasında gerginlik hadsafhaya çıkmıştır. Gürcistan'da Gül Devrimi ile iktidara gelen Mikhail Saakashvili, Güney Osetyadaki ayrılıkçı hareketi bastırmak için eyleme geçmiştir. Bu dönemde Gürcistan, ABD ve NATO'nun önderliğinde askeri birliklerini modernize etmiştir. Gürcistan tarafında yaşanan bu gelişmeler, Güney Osetyalıların bağımsızlık hareketine ket vurmamıştır. Gürcistan, ABD ve Batı'nın desteğiyle Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu ismiyle askeri birliklerini Güney Osetya'ya sokmuştur. Bu süreçten sonra Rusya olaya müdahil olmuş ve savaş artık Rusya-Gürcistan savaşı haline gelmiştir. Rusya, Gürcistan'a karadan, havadan ve denizden harekâta başlamıştır. Beş gün süren savaşta Gürcistan, Rusya karşısında tutunamamıştır. Türkiye, kuzeyinde yaşanan gelişmelere karşı ciddi tepki göstermemiş ve soğukkanlı politika yürütmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin bu şekilde davranmasında bazı sebepler bulunmaktadır.

- Rusya, Türkiye'nin en önemli doğalgaz sağlayıcısı durumundadır. Bu doğrultuda Türkiye, önemli bir ekonomik bağ kurduğu Rusya'yı karşısına almak istememiştir.
- Türkiye'nin stratejik müttefiki Gürcistan'a askeri yardımı Rusya'yı karşısına almasına sebebiyet verecektir.
- Türkiye'nin savaşa müdahil olması aynı zamanda NATO ile Rusya'yı karşı karşıya getirmesine sebep olacaktır.

Türkiye'nin yürüttüğü bu politika hem Kafkas coğrafyası için hem de küresel manada büyük önem teşkil etmiştir (Elmas, 2018: 347).

Rusya ile Gürcistan Savaşı sırasında Türkiye hem NATO hem de Rusya arasında kalırken bir yandan da ABD'nin Karadeniz'e gönderdiği savaş gemilerini Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında Boğazlardan geçişine izin vermemiştir. Türkiye'nin bu davranışı Rusya'yı oldukça sevindirmiştir (Ünalnış ve Oğuz, 2019: 5). Rusya-Gürcistan savaşı sanıldığı kadar Türkiye-Rusya ilişkilerini etkilememiştir. Tam tersine

Türkiye'nin uyguladığı politikalar Türkiye ile Rusya ilişkilerini daha da artırdığı söylenebilir.

Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahale de bulunması Neorealizm ve Neoralizmin alt kolu olan Saldırgan Realizm perspektifinden incelenebilir. Neoralist bakış açısına göre devletlerin temel amacı hayatta kalmaktır. Bu kapsamda devletler hedeflerini gerçekleştirmek için güvenliklerini artırırlar ve güç peşinde koşarlar. Saldırgan Realizm'in en önemli temsilcisi Mearsheimer'e göre devletlerin dünyada tek güç olması pek mümkün değildir. Ancak bölgesel lider ve hegemonik güç olabilir. Rusya'da bölgede yeniden güç kazanmak için Gürcistan'a müdahale etmiştir. Neoralist teoriye göre devletlerin diğer devletleri kayba uğratacak askeri güçleri bulunmaktadır. Bu durumda devletler bütün devletleri potansiyel bir tehdit olarak görmektedir. Devletlerin niyetleri ve hedefleri çok hızlı bir şekilde değiştiğinden devletler askeri güçlerini kullanabilirler. Haliyle de çatışma ve rekabet kaçınılmazdır. ABD'nin ve NATO'nun Rusya'nın nüfuz ettiği Kafkas coğrafyasına yönelmesi, Rusya'nın Gürcistan'a müdahale etmesine sebep olmuştur. Saldırgan realizm kapsamında Rusya, bir taraftan uluslararası sistemde büyük güç olduğunu kanıtlamak bir taraftan da bölgesinde hegemonik bir güç olduğunu göstermek için Gürcistan'a müdahalede bulunmuştur. Türkiye'nin Gürcistan krizinde takındığı tutum ve politikalar Neorealizmin bir diğer alt kolu olan Savunmacı Realizm perspektifinden değerlendirilebilir. Savunmacı realizme göre, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletlerin güvenlik endişesi üst seviyede olmaktadır. Bu kapsamda devletler daha dikkatli ve sağduyulu davranırlar. Gürcistan krizinde saldırgan politikalar yürüten Rusya'ya karşı Türkiye'nin daha ılımlı ve savunmacı politikalar izlediği söylenebilir. Türkiye, Rusya ile geliştirilen ekonomik ve ticari ilişkileri göz önüne alarak krize taraf olmamıştır.

2.1.2.4. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Ukrayna Krizi

2010 yılında Ukrayna'da yapılan seçimleri Rus yanlısı Yanukoviç kazanmıştır. Yanukoviç'in seçimi kazanması Ukrayna'daki ekonomik krizi engellememiştir. Ukrayna'daki ekonomik krize halk tepki göstermiş ve sokaklarda protestolar düzenlemiştir. Ukrayna hükümeti bu olaylardan sonra AB ile ortaklık anlaşması imzalanmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın baskıları ve politikaları

Ukrayna hükümetini AB ile imzalanacak ortaklık anlaşmasını imzalamamasına sebep olmuştur. Yanukoviç'in AB ile ortaklık anlaşmasını imzalamamasının esas sebebi AB'den fazlaca kredi talep etmesi üzerine, AB'nin Ukrayna'nın talebinin altına kredi ile karşılık vermesi olmuştur. Bunun yanında Rusya'nın da gümrükleri kapatarak Ukrayna'ya adeta gözdağı vermesi Ukrayna'nın tercihini etkilemiştir. Bunun üzerine Ukrayna hükümeti, AB ile değil Rusya ile anlaşmaya varmıştır. Rusya, Ukrayna'ya ekonomik darboğazdan kurtulması için 15 milyar dolar yardımda bulunacağını açıklamıştır. Rusya ayrıca, Ukrayna'ya sattığı doğalgaz fiyatında indirim gitmiştir. Rusya ile varılan bu anlaşma Batı taraftarı Ukrayna halkını sokaklara dökmüştür. Bunun yanında Yanukoviç ve oğlu hakkında yolsuzluk iddiaları ortaya çıkmış bu durumda halkın öfkelerini artırmıştır. Tüm gelişmeler ışığında Batı yanlısı halk, aşırı sağcılar ve diğer gruplar 2013 yılının Kasım ayında Avrupa Meydanı'nda eylemlere katılmıştır. Ülkede Rus yanlıları ve Batı yanlıları arasında ciddi gerilimler yaşanmıştır. Protestolarda birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler üzerine Yanukoviç görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Yerine Batı yanlısı Yatsenyuk gelmiştir. Yanukoviç ise, önce Kırım'a kaçmış daha sonra da Rusya'ya sığınmıştır. Gösterilerin Kırım'a sıçraması üzerine Rusya, Kırım'a asker sevk etmiştir. Yatsenyuk hükümeti, Rusya'nın Kırım'da askeri üs bulundurmasına olanak sağlayan anlaşmayı iptal edeceğini söylentisi Rusya'ya Kırım'ı ilhak ettiren sebeplerden birisi olmuştur (Yılmaz, 2019: 25-28).

Rusya için Ukrayna ve Kırım birçok sebepten dolayı oldukça önemlidir. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir:

- Yaklaşık olarak 45 milyon nüfusa sahip Ukrayna, Rusya sınırları dışarısında en çok Rus vatandaşının yaşadığı ülkedir. Bazı inanışlara göre Ukrayna'nın başkenti Kiev'in Rus milletinin doğum yeri olarak kabul edilmiştir.
- Ukrayna, Rusya'nın tahıl deposu konumundadır.
- Ukrayna ve Kırım, Rusya'nın denize açılan kapısıdır.
- Ukrayna, Rusya'nın enerji ticaretinde oldukça önemlidir. Avrupa'ya sevk edilen doğalgaz boru hatlarının büyük bir bölümü Ukrayna topraklarından geçmektedir (Hallen, www.forbes.com, 2014).

SSCB'nin dağılmasından sonra Kırım, Ukrayna'da kalmıştır. Fakat Rusya, Kırım'daki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarını her zaman devam ettirmiştir. Bu doğrultuda Rusya, Kırım'da liman ve askeri üs kiralamış gayri resmi olarak da para dağıtarak kendi nüfusunu oluşturmuştur. Kırım'da nüfusun %59'u Ruslardan, %23'ü Ukrayna vatandaşlarından, %12'si de Kırım Tatar Türklerinden oluşmaktadır. Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olduğu anayasada belirtilmiştir (Baharçipek ve Ağır, 2015: 33-34).

2013 yılının Kasım ayında Yanukoviç hükümetine karşı başlayan gösteriler, Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesiyle 2014 yılının Şubat ayında Kırım'a ulaşmıştır. Kırım Özerk Cumhuriyeti Meclisi önünde ayrılık karşıtı Ukraynalılar ve Kırım Tatar Türkleri ile ayrılık taraftarı Rusların toplanarak ayrı ayrı gösterilere başlamıştır. Ukraynalılar ve Kırım Tatarları, AB ve Batı yanlısı tavrı ortaya koymuş ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Kırmılı Rus vatandaşlar ise, Rusya'ya bağlanmayı savunmuştur. Gösteriler devam ederken Rusya, Kırım'a askeri müdahale de bulunmuş ve parlamento binasına Rus bayrakları asılmıştır. Daha sonra Kırım Parlamentosunda referanduma gidilmesi kararı çıkmıştır. Parlamento sadece Rus kökenli milletvekilleri katılmıştır. 16 Mart tarihinde yapılacak olan referandumda halka iki soru sorulmuştur. Birincisi, Rusya'ya bağlanmayı destekliyor musunuz ? İkincisi, 1992 Anayasasına dönülmesi koşuluyla Kırım'ın eski statüsüne dönmesini destekliyor musunuz ? soruları sorulmuştur. Referanduma Kırım Tatar Türkleri katılım göstermemiştir. Referandum sonucuna göre katılım %82 olmuştur. Referanduma katılanların %96'sı Rusya'ya katılmak yönünde oy kullanmıştır. 17 Mart tarihinde referandum sonuçlarının açıklanmasından kısa bir süre sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kırım'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan taslağa imza atmıştır. 21 Mart tarihinde Rus parlamentosunun alt ve üst kanadından Kırım Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'na bağlanması ve Rusya Federasyonu'nda Kırım Cumhuriyeti ve federal öneme sahip Sivastopol kenti olmak üzere yeni sistemlerin oluşturulmasına ilişkin yasayı imzalamasıyla birlikte Kırım, Rusya Anayasasına uygun bir şekilde Rusya'ya bağlanmıştır (Sarıkaya, 2017: 86-89).

Türkiye, 2014 yılının Mart ayında yapılan referandum sonuçlarını tanımamıştır. Kırım'ın ilhakıyla birlikte Rusya, Karadeniz'de yeniden stratejik üstünlüğü eline geçirmiştir. Rusya, Kırım'ın ilhakıyla birlikte Sivastopol'de bulunan deniz üssünü de

ele geçirmiştir. Bunun yanında Rusya, Akdeniz'e deniz kuvvetlerini gönderebilme ve Akdeniz'de her daim deniz gücü bulundurabilme kabiliyetini de kazanmıştır. Ayrıca, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra hava kuvvetlerinin operasyon alanını Karadeniz'in batı bölgesine genişletmiştir. Kırım krizi, Karadeniz'in jeopolitik önemini daha da artırmıştır (Çomak vd. 2014: 137-169).

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Kırım Tatar Türkleri açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesini tanımamış ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bunun yanında Türkiye, Kırım'da yaşayan Tatar Türklerinin haklarının güvence altına alınmasını istemiştir. Türkiye, Kırım Tatar Türklerinin Kırım'da huzur içinde yaşamaları istemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Kırım'ın ilhakına ilişkin çözümün Uluslararası Hukuk ve Diplomasi kanallarıyla yürütülmesini talep etmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin özellikle enerji alanında Rusya'ya bağımlı olması sebebiyle Rusya'ya yaptırım uygulamak yerine Kırım krizinin karşılıklı diyalog yoluyla çözüme kavuşturulması için çalışmalar yürütmüştür (Konak, 2019: 87).

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra ABD ve NATO'ya üye ülkeler Rusya'ya birçok alanda birçok alanda yaptırım uygulamaya başlamıştır. Türkiye, bu yaptırımlara katılmayacağını duyuran tek NATO ülkesi olmuştur. Türkiye, Kırım sorunun ortaya çıkmasından sonra Rusya'ya tepki göstermiş ancak diğer NATO ülkeleri gibi olayları yaptırım seviyesine getirmemiştir. Türkiye'nin Kırım krizinde NATO üye ülkelerinden daha farklı bir tavır içinde olmasının başlıca sebebi Türkiye ile Rusya arasında son yıllarda hızla artan karşılıklı bağımlılık ilişkisidir (Ekici, 2015: 108-109).

Türkiye, her platformda Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. 10 Mart 2017 tarihinde dönemin Başbakanı Binali Yıldırım, Ukrayna'yı ziyaret etmiştir. Türkiye, gemilerini Rus işgalindeki Kırım'a gitmesini yasaklamıştır. Ukrayna Başbakanı Volodymyr Hrovsman, Türk gemilerinin Kırım'daki yasak eylemini çok önemli bir gelişme olarak övmüş ve Türkiye'nin Kırım Tatar Türklerine yönelik destekleri için de şükranlarını sunmuştur (www.euromaidanpress.com, 2017).

2020 yılının Şubat ayının başında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Vladimir Zelenskiy'i ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna'daki programı doğrultusunda Ukrayna-Türkiye İş Forumu'na

katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti sırasında Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey toplantısını da katılmıştır (www.sabah.com.tr, 2020). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kırım'ın yasa dışı ilhakını tanımadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterdiklerini ve Kırım Tatar Türklerinin haklarını savunmaya devam edeceklerini belirtmiştir (www.dw.com, 2020). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ukrayna ziyareti sırasında törendeki askerleri "Slava Ukraine!", sözleriyle selamlaması Rus gazete manşetlerinde büyük yankı uyandırmıştır. Rus basınındaki haberlerde, Erdoğan selamından başka Suriye'de tırmanan gerginlikler üzerine Ukrayna'ya gitmesi ve Kırım Tatar Türkleri ile ilgili sözlerde bulunmasına tepki gösterilmiştir (www.haberler.com, 2020).

Rusya'nın Kırım'a yapmış olduğu müdahale Neorealist perspektiften değerlendirildiğinde, Gürcistan Krizi'nde uyguladığı tutum ve politikalara benzer bir dış politika anlayışını benimsemiştir. Rusya, Ukrayna Krizi'nde de saldırgan politikalar yürütmüştür. Saldırgan realizme göre Devletler bölgesinde hegemonik bir güç olmak için güç kazanmak ister. Bölgesel ve uluslararası alanda güçlü bir devlet olduğunu göstermek isteyen Rusya, Ukrayna'daki krizde ABD, AB ve NATO'nun etkin bir biçimde rol almasına mani olmak amacıyla Kırım'a müdahale etmiştir. Saldırgan realizm rekabetçi bir dünya öngördüğünden devletler güçlerini maksimize etmek istemektedir. Saldırgan realizme göre, devletlerin temel amacı hegemon bir güç olana kadar gücünü en üst seviyeye çıkarmaktır. Devletler kendi bölgelerinde en büyük askeri güce olmalıdır. Özellikle de kara kuvvetlerinin güçlü olması devletlerin bölgesel hegemonik güç olmasında yardımcı olacaktır. Bu kapsamda Rusya'nın Kırım'a müdahale etmesi saldırgan realizmin savunduğu değerlerle bire bir örtüşmektedir. Rusya'nın saldırgan politikalar izlemesinde ABD, AB ve NATO'nun bölgede yürüttüğü politikalar etkili olmuştur. Saldırgan realizme göre, devletler en kötü ihtimali düşünerek hareket etmektedir. Çünkü devletler, diğer devletlerin niyetinden emin olamazlar. Kırım'ın stratejik konumu, Rusya'nın Kırım ile tarihsel ve kültürel bir takım bağlarının bulunması, Kırım'ın Karadeniz bölgesinde önemli bir liman olması ve ABD'nin Karadeniz'deki girişimleri gibi faktörler de Rusya'nın saldırgan politikalar izlemesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Kırım'ın ilhakına yönelik politikası da savunmacı realizm kapsamında değerlendirilebilir. Savunmacı realizme göre devletlerin asıl amacı gücü

artırmak değil gücü korumaktır. Uluslararası sistemin anarşik düzende olması devletleri daha temkinli davranmaya itmektedir. Savunmacı realizmin savunduğu bu değerlere paralel olarak Türkiye, Kırım'ın ilhakında savunmacı politikalar izlemiştir. Türkiye, krizin aciliyetle çözüme kavuşturulmasını ve bölgede güvenliğin yeniden tesis edilmesini istemiştir. Türkiye'nin savunmacı politikalar izlemesinde bir başka faktör de Batı ile Rusya arasında bir denge oluşturmak istemesidir. Türkiye, Kırım'ın ilhakında savunmacı politikalar izlese de Kırım'ın ilhakını tanımamış, Kırım Tatar Türklerinin haklarının güvence altına alınmasını istemiş ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olmuştur.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, Batı ülkeleri ve Türkiye için çok büyük bir kayıp olduğu halde ne Batı ne de Türkiye, Rusya'ya yeteri kadar tepki verdiği söylenemez. Bunun nedeninin özellikle AB ülkelerinin ve Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olduğu gerçeğidir. Türkiye'nin Ukrayna'yı ziyareti sonrasında Suriye'nin İdlib kentinde Türk askerlerine yapılan saldırının zamanlaması da manidar görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye ile Rusya'nın Suriye konusundaki anlaşmalarının pamuk ipliğine bağlı olduğu bir kere daha görülmüştür.

2.2. EKONOMİK FAKTÖRLER

1990'lı yıllarda Türkiye ile Rusya politik olarak ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Politik sorunlara rağmen Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, 90'lı yıllarda ivme kazanmaya başlamıştır.

2.2.1. 1990-2002 Yılları Arasında Tarafların Ekonomik İlişkileri

1990'lı yıllarda Türkiye ile Rusya bir taraftan jeopolitik ve jeostratejik olarak yarışını sürdürürken bir taraftan da ciddi biçimde ekonomik ve ticari işbirliğine girişmiştir. İki ülke de ekonomik ve ticari anlamda işbirliği geliştirmek için özverilerde bulunmuştur. 15 Aralık 1997 tarihinde dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Mavi Akım doğalgaz anlaşması başta olmak üzere birçok alanda işbirliğini içeren anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile Rusya arasında başlatılan bu yeni dönem, aynı zamanda 13 Aralık 1997 tarihinde yani Türkiye ile Rusya arasında imzalanan anlaşmalardan iki ay önce Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin üyeliğini reddeden Avrupa Birliği'ne (AB) bir mesaj olarak

algılanmıştır. Rusya Başbakanı Çernomirdin, Türkiye ile ekonomik ve ticari anlamda stratejik ortak olduklarını belirtmiştir. 90'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra askeri anlamda da ilişkiler artmaya başlamıştır. 18 Mayıs 1998 tarihinde ilk defa bir Türk Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, Rusya'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Rusya arasındaki askeri ilişkiler, ilk defa üst düzeyde görüşülmüş ve bir takım anlaşmalar imzalanmıştır. Böylelikle 90'lı yıllarda Türkiye-Rusya ilişkileri politik manada bir takım ihtilafları içerse de ekonomik, ticari ve askeri anlamda ivme kazanmıştır (Bozkurt, 2010: 703-717).

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile Rusya arasında turizm sektörü de gelişim göstermiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı her sene düzenli bir şekilde artış göstermiştir. 1995 yılında 588 bin, 1996 yılında 721 bin, 1997 yılında 738 bin Rus vatandaşı tatil için Türkiye'ye gelmiştir. 1997 yılından sonra Rusya'da ekonomik olarak gerilemeye başlamıştır. 1997 yılından itibaren Rusya'dan Türkiye'ye gelen sayısı düşmeye başlamıştır. 2000'li yıllarla Rusya'nın ekonomisi düzelmeye başlamış ve Türkiye'ye gelen turist sayısı yeniden artmaya başlamıştır. (Morgil, 2002: 39-45). 1999 yılında Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova ziyaretinden sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde rekabet yerine işbirliğinin ön plana çıkacağı düşünülebilir.

2.2.2. 2002 Sonrası Dönemde Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri

Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 11 Mart 1927 tarihinde imzalanan "*Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB Arasında Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması*", ile başlamıştır. Daha sonra 8 Ekim 1937 tarihinde "*Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB Arasında Ticaret ve Tediye Anlaşması*", ile ekonomik ilişkiler devam ettirilmiştir. Ardından 25 Şubat 1991 tarihinde "*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma*", imzalanmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya, daha önce SSCB ile Türkiye arasında imzalanan tüm anlaşmalara uyacağını belirtmesiyle birlikte iki ülke arasında ilişkiler hızla artmaya başlamıştır. 25 Mayıs 1992 tarihinde "*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasına Dair Anlaşma*", imzalanmış ve ekonomik, ticari, siyasi ve kültürel alanda iş birliği gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile

Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri takip etmek için 14 Mayıs 1992 tarihinde Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) kurulmuştur. KEK, iki ülke arasındaki enerji, sanayi, teknoloji, yatırım, turizm gibi konuları görüşmek üzere birçok toplantı yapmıştır. Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin yapısı incelendiğinde dikkat çeken unsurun tamamlayıcılık olduğu görülmektedir. Bu tamamlayıcılık unsuru zamanla mevcudiyetini korusa da ekonomik ve ticari ilişkilerde denge sürekli Türkiye aleyhinde değişmeye başlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği doğalgaz ve petrol gibi hammaddeler etkili olmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye aleyhine değişen dış ticaret açıkları meydana gelmiş ve bu oran her yıl Türkiye aleyhinde dengesizce artış göstermiştir. Türkiye'nin Rusya ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerinde dikkati çeken en önemli unsur ihracatın istikrarsız, ithalatınsa daha istikrarlı olduğudur (Kolobov, Kornilov ve Özbay, 2006: 15-17). Türkiye-Rusya arasındaki ekonomik, ticari, siyasi, kültürel ilişkileri daha üst seviyelere çıkarmak için 11-12 Mayıs 2010 tarihinde Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuştur (www.setav.org, 2013). ÜDİK toplantıları her yıl düzenli olarak toplanmaktadır. Ancak 2015 yılındaki jet krizi sebebiyle 1 yılı aşkın süreyle toplantı yapılamadığı görülmektedir (www.sabah.com.tr, 2017). Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin geldiği noktayı 2019 yılının Nisan ayında sekizincisi yapılan ÜDİK toplantısında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin yaptığı açıklamalarla göstermiştir. Başkan Putin, Türkiye ile Rusya'nın ticaret ve yatırım alanında kilit ortaklar olduğunu belirtmiş ve iki ülkenin ticaret hacminin 2018 yılında 3 milyar dolara ulaştığını söylemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, Rusya ile birçok projede ortak olduklarını belirtmiş ve 100 milyar dolarlık bir ticaret hacmi hedefi koyduklarını söylemiştir (www.sputniknews.com, 2019).

2000'li yıllarda artan refah seviyesi ile birlikte sanayi sektörünün doğalgaza olan ihtiyacının yükselmesi Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığını daha da artırdığı söylenebilir. Meydana gelebilecek olan ekonomik ve siyasi krizden Türkiye'nin daha fazla etkilenebileceği de söylenebilir. Çünkü Türkiye'nin özellikle enerji konusunda Rusya'ya daha fazla bağımlı olduğu görülmektedir. Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerini bavul ticareti, müteahhatlik işleri ve karşılıklı yatırımlar, sebze ve meyve satışı, enerji, güvenlik ve turizm başlıkları altında incelemek mümkün olabilir.

2.2.2.1. Bavul Ticareti

Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler 90'lı yıllarla birlikte artmaya başlamıştır. Bavul ticaretinin Türkiye ile Rusya ekonomik ilişkilerinin artışında önemli bir yeri bulunmaktadır

Bavul ticareti 1980'li yıllarda Rusya'nın yeniden yapılanma döneminde başlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ve Rusya'nın daha liberal politikalar yürütmesiyle birlikte 90'lı yıllarda bavul ticareti daha üst seviyeye çıkmıştır. Rusya'nın uyguladığı sıkı tedbirlerle birlikte yıllar içerisinde aşamalı olarak etkisini kaybetmiştir. Her şeye rağmen 2014 yılında Türkiye 8,5 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. Bavul ticareti, kayıt dışı ekonomi türü olarak karşımıza çıkmıştır. Bavul ticareti, İstanbul'un Laleli semtinde ortaya çıkmış ve buradan Rusya'ya ihraç olmuştur (Özel ve Uçar, 2019: 7-9). Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Türkiye'nin Rus jetini vurması ve Suriye krizi gibi gelişmeler Türkiye'nin bavul ticaretindeki ihracatını iyice düşürmüştür (Osterlund, www.eurasianet.org, 2018).

2.2.2.2. Hizmet Sektörü, Müteahhitlik İşleri ve Karşılıklı Yatırımlar

Müteahhitlik ve inşaat hizmetleri, Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye ile Rusya arasındaki müteahhitlik ve inşaat hizmetleri oldukça ekşiye dayanmaktadır. 1935 yılında SSCB'nin destekleriyle Kayseri'de Türkiye'nin en büyük tekstil fabrikası kurulmuştur. Böylelikle Türkiye ile Rusya arasında müteahhitlik ve inşaat hizmetlerinin temeli atılmıştır. 1990'lı yıllara kadar bu sektör daha çok SSCB'nin Türkiye'ye yönelik hizmetlerinden oluşmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte Türk inşaat firmaları da SSCB'de inşaat ve müteahhitlik alanında çeşitli görevler üstlenmiş ve ilişkiler tek yönlü olmaktan çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Türk inşaat firmaları yönünü Rusya'ya çevirmiştir. Türk inşaat firmaları tarafından Rusya'da gerçekleştirilen ilk önemli proje Almanya'nın birleşmesinden sonra Doğu Almanya'dan dönen askeri birlikler için konutların yapılması olmuştur. Türk inşaat firmaları kısa zamanda Rusların güvenini kazanmıştır. Bu güven doğrultusunda 1993 yılında Türk inşaat şirketi Gama, Beyaz Evi (Dom Pravitelstva- Hükümet Binası) kısa süre zarfında restore etmiştir. Türk inşaat firmalarının Rusya'da faaliyet göstermesiyle birlikte birçok Türk vatandaşına istihdam imkanı vermiş ve bu gelişmede Türkiye'de işsizliğin düşmesine imkan tanımıştır. Türk inşaat şirketlerinin Rusya'da gerçekleştirdikleri

projeler 15 milyar dolara yaklaşmasına rağmen Rus inşaat şirketlerinin Türkiye’de üstlendikleri projelerin 400 milyon dolara bile yaklaşmaması Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerde sorun oluşturmuştur. Türkiye’nin müteahhitlik ve inşaat hizmetlerine karşılık Rusya’da Türkiye’ye enerji alanında yatırım yapmaktadır. Rusya’da faaliyet gösteren birçok Türk firması, Rus Türk İş Birliğine üyedir. 1997 senesinde Moskova’da kurulan bu birlik Türk iş adamlarını temsil eden tek örgüt olmuştur (Kolobov, Kornilov ve Özbay, 2006: 38-53). Rusya’da Anadolu Efes, Şişecam, Eczacıbaşı, Enka, Zorlu Holding, Arçelik, gibi firmalar yatırım yapmaktadır. Rusya’da faaliyette bulunan Türk firmalarının yatırımları 10 milyar doları geçmiştir. Türkiye ile Rusya ticari işbirliklerini artırmak için Nisan 2018’de Ortak Yatırım Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma Türkiye Varlık Fonu ile Rusya Doğrudan Yatırım Fonu arasında imza edilmiştir. Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi her sektörü olduğu müteahhitlik sektörünü de vurmuştur. Uçak krizinden sonra Rusya’nın Türkiye’ye uyguladığı yaptırımlar doğrultusunda Türk firmalarının yatırımları daha azalmıştır. 2016 yılından itibaren Türkiye ile Rusya arasında başlayan normalleşme süreciyle birlikte müteahhitlik ve inşaat alanındaki iş hacmi yeniden yükselmiştir. Türk inşaat firmaları bugüne kadar Rusya’da 60 milyar doları geçen yaklaşık 2000 proje gerçekleştirmiştir (Khamzaeva, 2019: 84-85).

2.2.2.3. Sebze-Meyve Ticareti

Türkiye ile Rusya arasında sebze ve meyve ticareti de önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’nin her yıl Rusya’ya ihraç ettiği sebze ve meyve oranı da artmıştır. Ancak 2015 yılının sonunda yaşanan jet krizi her sektörü olduğu gibi sebze ve meyve ticaretini vurmuştur. 2016 yılında başlayan normalleşme süreciyle birlikte sebze ve meyve ticareti yeniden artmaya başlamıştır.

2010 yılında Türkiye’nin yaş sebze ve meyve ihracatında ilk sırada Rusya yer almıştır. 2011 yılında da Rusya ilk sırada yer almıştır. 2013 yılında da yaş sebze meyve ihracatımızda ilk sırayı Rusya almıştır. 2014 yılındaki Rusya-Ukrayna krizi sebebiyle AB, Rusya çeşitli yaptırımlar düzenlemiştir. Türkiye ise bu yaptırımlara taraf olmamıştır. AB’nin Rusya’ya uyguladığı gıda yaptırımından sonra Türkiye’nin Rusya’ya ihraç ettiği sebze ve meyve oranı daha da artmıştır. 2014-2015 yıllarında sebze ve meyve ihracatımızda Rusya yine ilk sırada yer almıştır (Kaya, www.tasam.org, 2016).

24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yaşanan jet krizinden sonra Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar en fazla domatesi etkilemiştir. Rusya'nın uyguladığı yaptırımlardan sonra 2016 yılında Türkiye, Rusya'ya hiç domates ihraç edememiştir. 2017 yılında yavaş yavaş Rusya'nın yaptırımları çekmesiyle yeniden domates ihracatı başlamıştır. 2018 yılında domates ihracat rakamı 2017 yılına göre oldukça yükselmiştir. Türkiye'nin en fazla narenciye ihraç ettiği ülke yine Rusya olmuştur. Jet krizinden sonra 2016 yılında narenciye ihracatı önceki yıllara göre azalma göstermiştir. 2016 yılında başlayan normalleşme süreciyle birlikte 2017 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği narenciye yeniden artmıştır (GEKA, 2019). Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, sebze ve meyve ihracatında Rusya'nın en önemli ihracat piyasası olduğunu vurgulamış ve 1 Ocak 2019 tarihinde uygulamaya konulan Eylem Planı ile birlikte 2019 senesinde Rusya'dan iade edilen yaş sebze ve meyvelerin oranında azalma olduğunu söylemiştir (Şimşek, www.sputniknews.com, 2019). Akdeniz Yaş Meyve Sebze İhracatçıları Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Nejdât Sin, 2020 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'den en fazla yaş sebze ve meyve ihracatının Rusya'ya yapıldığını söylemiştir (www.gazetem.ru, 2020). Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği sebze ve meyve ürünlerinin Türkiye için önemli bir gelir kaynağı olduğu görülmektedir.

2.2.2.4. Turizm ve Kültürel İlişkiler

Turizm sektörü, Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerinde en önemli başlıklardan biri olmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan sonra Türkiye, Rus turistler için oldukça cazip bir ülke haline gelmiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizi, Türkiye-Rusya ilişkilerinde turizm sektörünü de ciddi anlamda vurmuştur.

2007 yılı Türkiye'de Rusya Kültür Yılı olarak ilan edilmiştir. 2008 yılı ise Rusya'da Türk Kültür Yılı olarak ilan edilmiştir (Yılmaz, 2010: 40). Bu gelişmelerden sonra Türkiye ile Rusya arasında birçok kültürel faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeden turizm sektörünün de olumlu anlamda etkilendiği söylenebilir. 2000'li yıllarda Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının sürekli arttığı söylenebilir. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizle birlikte Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ufak bir düşüş yaşanmıştır. 2010 yılı itibarıyla Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı yeniden yükselmiştir. Türkiye- Rusya arasında 2010 yılında karşılıklı vizelerin kaldırılmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma 2011 yılında yürürlüğe

girmiştir. Bu anlaşmada Türk ve Rus vatandaşların 30 gün boyunca vizesiz seyahat edebilecekleri belirtilmiştir. Bu gelişmede turizm sektörünü daha da canlandırmıştır. 24 Kasım 2015 yılında yaşanan uçak krizinden sonra Rusya, Türkiye'ye bir takım yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar kapsamında Rusya, Türkiye'ye tarifersiz uçuşları durdurmuş ve Rus turizm şirketlerine Türkiye'ye tur paketi satılmasını yasaklamıştır. Rusya'nın bu yaptırımlarından sonra 2016 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı oldukça azalmıştır (Yenişehirlioğlu, Salha ve Şahin, 2016: 76-77).

2017 yılında Rusya'nın yaptırımları kaldırmasıyla birlikte Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ciddi bir toparlanma yaşanmıştır. Rusya'nın yaptırımlarından önce 2015 yılında 3 milyon 650 kişiyken yaptırımlardan sonra 866 bin kişiye kadar düşmüştür. İstatistiklere göre, Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar, Türkiye turizmini ciddi biçimde etkilediği görülmektedir. 2017 yılında Rusya'nın yaptırımları kaldırmasıyla birlikte Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 4 milyon 715 bin kişiye yükselmiştir. 2018 yılında ise turist sayısı 6 milyon kişiye ulaşmıştır. 2019 yılında ise Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı daha artmış ve 7 milyon kişiye çıkmıştır (www.ktb.gov.tr, 2020). 2019 senesinde Rusya'dan Türkiye'ye 7 milyonun üstünde turist gelmiştir. Bu rakam tüm zamanların en yükseği olmuştur. Türkiye'yi ziyarete gelen turist arasında Rus turistler son senelerde her zaman ilk sırada yer almıştır (www.mfa.gov.tr, 2020). 2019 yılı, Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı ilan edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya kültürlerinin birbirlerine daha iyi tanıtılması amacıyla kültür, sanat ve turizm alanında birçok etkinlik düzenlenmiştir (www.sputniknews.com, 2019).

2018 yılının Nisan ayında Moskova'da sahnelenen Truva operasıyla açılışı yapılan 2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı'nın kapanışı 8 Ocak 2020 tarihinde İstanbul Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı kapanış etkinliği Rus Mozaikçi adlı etkinlik olmuştur (www.turkey.mid.ru, 2020). Türkiye ile Rusya arasında turizm sektörünün önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 2000'li yıllarda birlikte yükselişe geçen turizm sektörü 2015 yılındaki uçak kriziyle birlikte ciddi bir azalma yaşa da 2017 yılında Rusya'nın uyguladığı yaptırımları kaldırmasıyla yeniden yükselmiş ve 2019 yılında Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında rekor kırılmıştır.

2.3. ENERJİ ALANINDA İŞBİRLİĞİNİN SİYASAL VE EKONOMİK FAKTÖRE DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye'nin enerji tedarikinde dışa bağımlı bir ülke olduğu görülmektedir. Özellikle doğalgaz ve petrol bakımından oluşan bu bağımlılık Türkiye'nin enerji politikasını ciddi biçimde etkilemiştir. Türkiye'nin Rusya'dan çok fazla miktarda doğalgaz ve petrol ithal etmesi Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığı artırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin nükleer enerji projesini Rusya'ya vermesi ve güvenlik açısından Rusya'dan S-400 hava savunma sisteminin alınması Rusya'ya olan bağımlılığı daha artırdığı söylenebilir. Türkiye'nin bu enerji bağımlılığı dış ticaret dengesinin de Rusya'nın lehine olmasını sağlamış ve Türkiye'nin sürekli cari açık vermesine neden olmuştur.

Dünya Enerji Konseyi'nin Türkiye ile ilgili donelerine göre Türkiye'nin enerji konusunda dışa bağımlılık oranı %72 olarak gerçekleşmiştir. Ve bu durum Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde enerjinin ¼ oranında paya sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüksek enerji ithalatı Türkiye'de cari açığın en büyük nedeni olarak görülmüştür. Türkiye'nin en çok enerji ithal ettiği ülkeler Rusya, İran ve Irak'tır. Türkiye ithal ettiği doğalgazın yaklaşık %60'ını Rusya'dan almaktadır. Bu sebeple Rusya, Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı olmuştur. Türkiye'nin ilk nükleer enerji projesini Rusya'ya vermesi Türkiye'nin Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığı artıran bir başka unsur olmuştur. Rusya, dünyanın en önemli enerji üreticilerinden biri konumundadır. Rusya, dünyadaki en zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Rusya, petrol ihracatında ise dünyada üçüncüdür. Bu sebeplerden ötürü Rusya, küresel enerji piyasasında söz sahibi ülke konumdadır. Rusya, enerji konusunda bu güçlü konumunu dış politikasında bir koz olarak da kullanmaktadır. Rusya enerji konusundaki bu gücünü Türkiye'ye de empoze etmeye çalışmıştır (Doster, 2014: 601-609). 2000'li yıllarda birlikte artan refah seviyesi ile birlikte Türkiye'nin de petrol ve doğalgaza olan talebi artmıştır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz rezervlerinden yoksun olması enerji konusunda dışa bağımlılığı ciddi biçimde yükseltmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin petroldeki ithalat bağımlılığı %93,6 oranındayken doğalgazdaki ithalat bağımlılığı %99,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithal ettiği petrolün %29'luk kısmını Irak'tan %18'lik kısmını Rusya'dan %14'lük kısmını İran'dan almıştır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin ithal ettiği petrolde

Rusya önemli bir payı bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğalgaz ithalatında ise Rusya %55'lik oranla ilk sırada yer almıştır. Türkiye ile Rusya arasında boru hatları projeleri, nükleer santral projesi ve S-400 hava savunma sistemi gibi projeler bulunmaktadır. Bu durumda iki ülkenin karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yaşanan jet krizi, iki ülke ilişkilerini ciddi biçimde gerginleştirmiştir. Jet krizi sebebiyle birçok yaptırım uygulanmış ve birçok proje durdurulmuştur (Tüfekçi, 2017: 137-138). Ancak Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık dengesi jet krizinin kısa bir süre içinde başarılı bir biçimde geçilmesinde kilit rol oynamıştır (Tüfekçi, 2016: 159-172).

Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerji alanındaki işbirliği süreci SSCB döneminde başlamıştır. Türkiye ile SSCB arasında 1984 yılında ilk doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 1987-2011 yıllarını kapsamıştır. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye, yıllık 6 milyar metreküp doğalgaz almıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığı da başlamıştır. Daha sonra Türkiye ile Rusya arasında doğalgaz konusunda 1997 yılında Mavi Akım Anlaşması imzalanmıştır. 2010 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Akkuyu Nükleer Enerji anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasındaki enerji işbirliği yükselmiştir. Ardından Türkiye ile Rusya arasında 2014 yılında Türk Akımı projesi başlatılmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte Türkiye ile Rusya arasındaki enerji işbirliği üst seviyeye çıkmıştır (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 190-197).

2.3.1. Türkiye'nin Rusya'dan Hidrokarbon Alımı

Enerji sektöründe Türkiye ile Rusya arasında işbirliğini etkileyen önemli faktörlerden birinin de petrol olduğu söylenebilir. Petrol kaynakları oldukça kıt olan ve petrol ihtiyacını ithalat yoluyla karşılayan Türkiye'nin Rusya'dan aldığı petrol miktarı her yıl artmaktadır. Türkiye ile Rusya arasında petrol alanındaki en önemli işbirliği 2012 yılında yaşanmıştır. 2012 yılında Türkiye'de yapılan 3. ÜDİK toplantısı sırasında Çalık Enerji grubu ile Rosneft firması, petrolün taşınması ve deniz taşıtlarına yakıt hususlarında anlaşma sağlamıştır. Rusya'dan petrol ithalatının giderek arttığı dönemde 24 Kasım 2015 tarihinde uçak krizi yaşanması Türkiye'yi petrol ithalatı konusunda başka kaynaklar aramaya sevk etmiştir (Aksel, 2019: 81-83). Uçak krizinden sonra 2016 yılının Haziran ayından itibaren başlayan normalleşme süreciyle birlikte

Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği petrol miktarı da yeniden artmaya başlamıştır. 2017 yılındaki verilere göre Türkiye'nin petrol ettiği ülkeler sıralamasında İran birinci sıradayken Rusya ikinci sırada yer almıştır. Ancak Rusya'dan alınan ham petrol miktarı daha azken diğer alınan petrol ürünlerinde Rusya yine Türkiye'nin ithalatında zirvede yer almıştır (Demiryol, 2018: 1445). Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) 2019 yılı Aralık ayı verilerine göre Türkiye ithal ettiği en fazla ham petrolü Irak'tan alırken ikinci sırada yine Rusya yer almıştır (www.gazetem.ru, 2020). Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkisinde petrolün de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Türkiye'nin petrol ve petrol ürünleri ithalatında Rusya ve İran'a bağımlılığı üst seviyededir. Bu bağımlılık Türkiye'nin cari açık vermesine neden olmaktadır. Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası politikasında atacağı her adımda petrol faktörünü de gözetmek durumunda kalacağı söylenebilir.

Türkiye, doğalgazı hem ısınma amacıyla hem de sanayi de elektrik üretilmesi amacıyla kullanmaktadır. Bu durumda Türkiye'yi doğalgaza bağımlı bir ülke haline getirmektedir. 2017 yılı sonu verilerine göre Türkiye, %99,6 oranında doğalgaz ithal etmektedir. Türkiye'nin enerji üretmek için doğalgazı kullanması bağımlılığı daha da artmıştır. Yaşanacak herhangi bir ekonomik kriz veya siyasi krizden Türkiye'nin doğrudan etkilenebileceği görülmektedir. Doğalgaz alımında Türkiye, petrole göre daha alternatifsiz yapıya sahiptir.

Türkiye, doğalgaz ithalatını %52'lik oranla Rusya'dan yapmaktadır. Rusya'yı %17 ile İran, %12 ile Azerbaycan, %8 ile Cezayir takip etmiştir. Türkiye enerji sektörünün en önemli unsurunu doğalgaz oluşturmuştur. Bu doğrultuda Rusya'ya bağımlılığın had safhada olduğu görülmektedir. Türkiye ile Rusya arasında yaşanacak herhangi bir ekonomik veya siyasi krizden daha fazla etkilenebileceği görülmektedir. Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri SSCB dönemine kadar dayanmaktadır. 1986 yılında Türkiye ile SSCB arasında 25 yıllık doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Bulgaristan üstünden Türkiye'ye gelen doğalgaz hattının uzunluğu 845 km'dir ve azami kapasitesi de 14 milyar metreküptür. Günümüzde de bu anlaşma geçerliliğini korumaktadır. Daha sonra 1997 yılında Türkiye-Rusya arasında doğalgaz konusunda Mavi Akım anlaşması imzalanmıştır. Son olarak Türkiye ile Rusya arasında 2016 yılında Türk Akım anlaşması imzalanmıştır (Akkaya, 2019: 61-65). EPDK'nın 2018 yılı Doğalgaz Piyasası Sektör Raporuna göre, Türkiye Rusya'dan %46,95

oranında doğalgaz ithal etmiş ve Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya yine ilk sırada yer almıştır (www.epdk.org.tr, 2020). Doğalgaz konusunda Türkiye'nin %99'dan fazla ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. Bu konuda Türkiye'nin özellikle Rus doğalgazının ve projelerinin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Türkiye ise Rusya'nın çok önemli doğalgaz müşterisidir. Bu bakımdan Türkiye ile Rusya arasında ciddi bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır.

2.3.1.1. Mavi Akım Projesi

Mavi Akım sözleşmesi 1997 yılında Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile Gazexport şirketleri arasında 25 yıllığına imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında Rusya, Türkiye'ye 16 milyar metreküp doğalgaz göndermektedir. Mavi Akım Projesi;

- Rusya topraklarında İzobilnoye-Djubga arasında 370 kilometre boyutundaki Boru Hattı Sistemi
- Karadeniz geçişinde Djubga-Samsun arasında 390 kilometre boyunda paralel hat
- Türkiye topraklarında Samsun-Ankara arasında 48" çapında ve 501 kilometre boyutundaki Boru Hattı Sistemi olmak üzere 3 temel kısımdan oluşmaktadır.

Rusya'daki doğalgaz boru hattının bölünmesi ve Karadeniz'den geçecek kısmının finansmanını ve inşasını Gazovaya Promışlennost (GAZPORM) firması üstlenmiştir. Türkiye'deki kısmının inşasını da BOTAŞ firması gerçekleştirmiştir. Mavi Akım Projesi kapsamında geçirilen boru hattının Türkiye topraklarında bulunan bölümü Samsun'dan başlayıp Amasya, Çorum, Kırıkkale üstünden Ankara'ya ulaşmaktadır. İnşa edilen hat 2003 yılında işletmeye alınarak tam faaliyete başlamıştır (www.enerji.gov.tr, 2020).

Mavi Akım Projesi'nin resmi açılışı 17 Kasım 2005 tarihinde Samsun'da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve dönemin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin katıldığı törenle yapılmıştır. Böylece bazı kesimlerce mavi düş olarak adlandırılan bu proje resmen hayata geçmiştir. Başbakan Erdoğan, bu proje ile birlikte Türkiye'nin enerji koridoru haline geldiğini söylemiştir. Başkan Putin ise, bu proje ile birlikte Türkiye'nin enerji üssü haline geldiğini söylemiştir (www.bbc.co.uk, 2005). Türkiye, Mavi Akım Projesi ile birlikte

Rusya'ya doğalgaz konusunda daha da bağımlı hale gelmiştir. Bu duruma siyasi açıdan bakılırsa olumsuzluk oluşturan bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

2.3.1.2. Türk Akım Projesi

Enerji konusunda Türkiye ile Rusya arasında başka önemli projede Güney Akım projesi ile alakalıdır. Rusya, Ukrayna'yı by-pass etmek için Güney Akım projesini gündeme getirmiştir. Rusya doğalgazının Karadeniz'in altından Avrupa'ya taşınmasını öngören bu proje Ukrayna krizinden sonra tehlikeye girmiştir. Ukrayna krizinden sonra AB ile Rusya arasında yaşanan gerginlik üzerine Bulgaristan AB'nin de baskısıyla Güney Akım Projesini yeniden gözden geçireceğini duyurmuştur. Bunun üzerine Rusya, Güney Akım Projesinden vazgeçtiği açıklamış ve Rusya'nın Türkiye'den geçen Mavi Akım Projesine paralel yeni bir boru hattı inşa edeceği iddiaları gündeme gelmiştir. Türkiye'de yapılacak yeni bir boru hattının Türkiye'yi Rusya'ya daha fazla bağımlı hale getireceği de söylenebilir (Kobal, www.aljazeera.com.tr, 2014).

1 Aralık 2014 tarihinde Türkiye-Rusya ÜDİK toplantısında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye ile yeni bir boru hattı üzerinde çalıştıklarını duyurmuştur. Bu bağlamda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 23. Dünya Enerji Kongresi için Türkiye'de bulunduğu 10 Ekim 2016 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında Türk Akım projesi imzalanmıştır (www.aa.com.tr, 2016). Türk Akım Doğalgaz Boru Hattı, Karadeniz Tabanına inşa edilmiştir. Türk Akım Doğalgaz Boru Hattının toplam kapasitesi 31,5 milyar metreküp olup ve iki hattan oluşmaktadır. Hattın birinci bölümünde Türkiye'ye doğalgaz tedarik edilirken ikinci bölümünde ise Türkiye toprakları üstünden Güney ve Güney Avrupa'ya doğalgaz taşınması planlamıştır. Türk Akım projesi Rusya'nın Anapa kentinden başlamış Kırklareli'nin Kıyıköy kasabasında son bulmuştur. 930 kilometre uzunluğundaki bu projenin iki hattı 19 Kasım 2018 tarihinde bitmiştir. Karada devam boru hatları yapım işleri de 2019 yılında tamamlanmış olup 1 Ocak 2020 tarihinde Türk Akım projesiyle hem ülkemize hem de Bulgaristan'a doğalgaz sevkiyatı başlamıştır (www.botas.gov.tr, 2020).

Türk Akım Doğalgaz Boru Hattı, 8 Ocak 2020 tarihinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksander Vucic ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un katıldığı törenle açılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Akım projesinin

Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğinin en son göstergesi olduğunu söylemiştir (www.bbc.com, 2020).

Türk Akım ile birlikte Rusya'nın doğalgazı Ukrayna'dan fazla geçmeden Avrupa'ya gideceği için Ukrayna hükümeti transit ücretinden yoksun kalacaktır. Bu da Ukrayna'yı ciddi bir ekonomik kayba uğratacaktır. Bulgaristan ve Sırbistan da doğalgaz ihtiyacını Türk Akım ile karşılayacağından dolayı enerjinin güvenliği noktasında Türkiye'nin önemi daha da artmıştır (Furuncu, 2020: 13).

Türk Akım projesiyle birlikte Rusya'dan doğalgaz ithal eden ülkelerin geçiş sıralaması da değişmektedir. Türk Akım ile birlikte transit geçiş ücreti alan ülkeler devre dışı kalmıştır. Türk Akım ile transit ülkeler ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle Türkiye, direkt olarak gaz temin edebilecektir. Bulgaristan ise, gaz temin eden ikinci ülke olma olanağına sahip olabilecektir. Bu durum Türkiye açısından aynı zamanda diğer ülkelere verilen transit ücretlerini de ortadan kaldıracak ve alınacak doğalgaz fiyatının daha az olmasına imkan tanıyacaktır (Tsafos, www.nationalinterest.org, 2015). Türk Akım Projesi, Türkiye'nin stratejik olarak önemi artırsa da Rusya'ya bağımlılığını artırmıştır. 2020 yılı itibariyle enerji konusunda Türkiye ile Rusya ilişkileri ciddi boyutlara ulaşmıştır.

2.3.4. Nükleer Enerji Alanında İşbirliği

Türkiye'nin sürekli artan enerji ihtiyacı nedeniyle Türkiye nükleer enerji alanına yönelmiştir. Türkiye'nin nükleer enerjiye yönelme fikri 1970'li yıllara kadar dayanmaktadır. 1976 yılında nükleer santral yapımı için Mersin'in Akkuyu beldesi seçilmiştir. Ardından nükleer santralin yapımı için birçok ihale yapılmıştır. Ancak ihaleler ya iptal edilmiş ya da ihalelerden sonuç alınamamıştır. 2000 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, diğer enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle nükleer enerjiye gerek kalmayacağını belirtmiş ve nükleer santral ihalesini Bakanlar Kurulu'nun kararıyla hükümsüz kılmıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte nükleer enerji konusu yeniden gündeme gelmiştir. 2004 yılında nükleer santral kurulması için Türkiye Atom Enerji Kurumu yetkili kılınmıştır. 2007 yılında da Nükleer Enerji santralının kurulması ve işletilmesi için yasa çıkartılmıştır (Yapıcı, 2015: 50).

Türkiye ile Rusya, 2009 yılında nükleer enerji konusu başta olmak üzere birçok anlaşma imzalamıştır. 2010 yılında ise Türkiye ile Rusya ilk ÜDİK toplantısı esnasında

Mersin-Akkuyu'da yapılacak nükleer santral için anlaşmıştır. Nükleer Enerji projesini Rusya'ya ait devlet şirketi olan Rosatom firması ile Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı birlikte üstlenmiştir. Nükleer santral konusundaki işlerden ve santralde çalışacak Türk personelin eğitiminden Rusya sorumlu olmuştur. Buna mukabil Türkiye ise nükleer santralden 15 sene boyunca 12.35 dolar fiyatından elektrik almayı taahhüt etmiştir. Tamamlanmasından sonra santralin yıllık 35 milyar kwh elektrik enerjisi üretmesi düşünülmektedir. Akkuyu Nükleer Enerji santralının ömrü 60 sene olarak tasarlanmıştır (Özdal vd. 2013: 54). Santralin yapımına 2015 yılında başlanması hedeflenmiştir. Ancak birçok siyasi ve ekonomik krizden dolayı önemli gecikmeler olmuştur. Sözleşmeye göre 2016 yılında başlaması gereken projenin 1. Etap ruhsatının müracaatı ancak 2017 yılının Mart ayında gerçekleşebilmiştir. 24 Kasım 2015 yılında yaşanan uçak krizinden bu proje de ciddi biçimde etkilenmiştir. Uçak krizinden sonra ilişkilerin normalleşmesiyle bu proje yeniden hızlanmıştır. Yaşanan siyasi krizden nükleer enerji projelerinin de çok ciddi etkilendiği görülmüştür. Yapım aşamasında birçok sebepten dolayı uzama ihtimali her zaman yüksek olan nükleer santral projelerinin Türkiye'nin doğalgaza olan bağımlılığının bir alternatifi olması kısa vadede oldukça zor görünmektedir (Telli, 2017: 169).

Akkuyu'da inşaatı devam eden ve 4 üniteden oluşan Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin 1. Ünitesi 2023 yılında 2. Ünitesi 2026 yılında bitilmesi planlanmaktadır. Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin 3. ve 4. Ünitesi için de zemin etüt araştırması da devam etmektedir (www.milliyet.com.tr, 2020). Türkiye'nin Nükleer Enerji projesini de Rusya'ya vermesiyle birlikte enerji alanındaki bağımlılığının daha da arttığı görülmektedir. Rusya'ya olan enerji bağımlılığının siyasi ve iktisadi sonuçları da bulunmaktadır. Bu hassas durumda doğalgaza alternatif olarak nükleer enerji hususunda Rusya ile işbirliğine gitmek, bağımlılık ilişkisini daha karmaşık ve çok yönlü hale getirmiştir. Bu durum Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini Rusya lehine artırmaktadır (Telli, 2016: 164).

2.4. ASKERİ TEKNOLOJİ TRANSFERİNİN SİYASAL VE EKONOMİK FAKTÖRE DÖNÜŞÜMÜ: S-400 MESELESİ

SSCB menşeli S-300 Hava Savunma Sisteminin 1978 yılında ilk aşamasının bitirilmesinin ardından projesine başlanan 1993 senesinde geliştirilen S-400 Hava

Savunma Sistemi 2007 yılında tamamlanmıştır. 2007 yılı itibariyle S-400 Hava Savunma Sistemi dünyanın en iyi hava savunma sistemlerinden biri olmuştur. S-400 Hava Savunma Sistemi, her türlü hava saldırılarını bertaraf etmek için dizayn edilen azami menzili 400 km olan ve eş zamanlı olarak 80 hedefi imha edebilen bir hava savunma sistemi olarak tanımlanmıştır. Günümüzde S-400 Hava Savunma Sistemi, Rusya haricinde Kırım'da ve Suriye'de Rusya'nın askeri üssü olan Tartus limanında bulunmaktadır. S-400 Hava Sistemini almak için Türkiye dışında Çin ve Hindistan da Rusya ile anlaşmıştır (www.bbc.com, 2019).

Türkiye'nin sınırlarında yaşanan terör saldırıları ve güvenlik sorunları sebebiyle Türkiye'nin savunma sistemine gereksinim duyduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Türkiye, ABD ve NATO ile görüşmeler gerçekleştirmiş ancak istediği cevabı alamamıştır. İsteddiği cevabı alamayan Türkiye'nin yüzünü Rusya'ya çevirmiştir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türkiye, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile mücadelesinde ABD ve NATO'dan yeterince destek görememesi ve ABD'nin Suriye'de Türkiye yerine PYD/YPG unsurlarına destek vermesi Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. Türkiye güvenliği açısından yeni hava savunma sistemi almak istemiştir. Bu doğrultuda ABD'den Patriot füzeleri almak istemiş ancak bu alıma ABD Senatosu karşı çıkmış ve alım yapılamamıştır. Ardından Türkiye, Fransa-İtalya konsorsiyumunda hava savunma sistemi almak için görüşmeler gerçekleştirmiş ancak bu görüşmeden de sonuç çıkmamıştır. Daha sonra Türkiye, Çin'den hava savunma sistemi almak istemiş ancak buna da ABD karşı çıkınca istenen sonuç alınamamıştır.

Türkiye, hava savunma sistemindeki eksikliği gidermek için 2016 yılının sonuna doğru Rusya ile S-400 hava savunma sisteminin tedarikine ilişkin görüşmeleri başlatmıştır. 12 Eylül 2017 tarihinde Türkiye, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alınması konusunda mutabık kalmıştır. Bu anlaşmaya ABD, ciddi tepkiler göstermiştir (www.bbc.com, 2017). En sonunda Türkiye ile Rusya S-400 konusunda 27 Aralık 2017 tarihinde 2 tane savunma sistemi ve 4 tane de batarya alımı için anlaşmıştır. Toplam maliyeti 2,5 milyar dolar olan S-400'lerin teslim süresi de 2020 yılının Mart ayı olarak düşünülmüştür (Yiğittepe, 2018: 281-284).

Türkiye daha önce 2015 yılında da S-400 Hava Savunma Sistemi için ihale programı açıklamış fakat ABD ve NATO'nun S-400'lerin NATO savunma düzenine

aykırı olduğu yönündeki beyanı üzerine ihaleyi iptal etmiştir. NATO ve ABD'nin bu kadar tepki göstermesinde askeri ve siyasi olarak bir takım gerekçeler mevcuttur. Bu tepkinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir;

- NATO'nun düzeni ile S-400 Hava Savunma Sisteminin düzeninin uyum içinde olmaması.
- NATO üyesi ülkelerinde S-400'lerin bulunmaması ve Türkiye'nin bu savunma sistemini konuşlandırarak ilk NATO üyesi olacak olması.
- NATO'nun birbirine bütünleşik hava savunma sistemi bulunduğundan bazı teknik verilerin Rusya'nın eline geçmesinden kuşku duyulması.
- NATO'nun Türkiye nazarında yeniden gözden geçirilebileceği (Günay, 2019: 97).

Türkiye'nin S-400'leri almasından sonra ABD bir takım yaptırımlar üzerinde durmuştur. Türkiye'nin S-400 alımı konusunda ABD Başkanı Donald Trump ile ABD Senatosu arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. Ancak hem Başkan Trump hem de Senatonun fikir birliğine vardıkları nokta ise Türkiye'ye F-35'lerin verilmemesi olmuştur. Türkiye'ye uygulanan bu yaptırım Türkiye'yi sadece askeri olarak değil ekonomik olarak da zarara uğratmıştır (Şensoy, www.tasam.org, 2019). ABD'nin Türkiye'yi Senato üstünden cezalandırmaya kalkması akıllıca bir politika gibi görünmemektedir. Tam tersi, bu durum Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştıracak stratejik bir yanlış olarak görülebilir. ABD, Türkiye'nin değişen ve gelişen yeni dış politika konseptini yeniden gözden geçirmesinin zamanının geldiği de görülmektedir (Yeşiltaş, www.star.com.tr, 2019). Türkiye'nin S-400 alması siyasi ve askeri olarak önem teşkil etmektedir. Türkiye'nin hava savunma sistemi için NATO dışındaki Rusya'ya yönelmesi Batılı müttefiklerinin askeri olarak isteksiz tutumlarına karşı bir tepki olarak görülebilir.

Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi almasını savunmacı realizm perspektifinden değerlendirmek mümkün olabilir. Savunmacı realizme göre, rasyonel bir devlet sadece güvenliklerini sağlamak için gücü kullanmaktadır. Devletin asıl amacı gücü artırmaktan ziyade gücü korumaktır. Savunmacı teorisyenler, teknolojik unsurların ülkelerin fethini zorlaştırdığını ifade etmiştir. Devletler, uluslararası sistemin anarşik yapısı ile mücadele etmektedir. Bu kapsamda devletler güvenlik endişe ile daha temkinli

ve sağduyulu davranmaktadır. Savunmacı realizmin savunduğu bu değerlere istinaden Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alması savunmacı bir hamle olarak görülebilir. Çünkü Türkiye'nin sınırlarında birçok güvenlik sorunu bulunmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin kendini korumak için hava savunma sistemine ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte realizm teorisinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamış ve neorealizm teorisine doğru kaymıştır. Neorealizm ile birlikte askeri güç olma özelliği gerilemiş, ekonomik güç sivrilmiştir. Bu bağlamda da Türkiye-Rusya ilişkileri, SSCB'nin dağılmasından sonra ilk olarak ekonomik parametrelerle başlamıştır. 2000'li yıllarda iki ülkedeki iktidar değişikleriyle ekonomik ilişkilerin yanına siyasi ilişkiler de eklenmiştir. Neorealizme göre devletlerin kültür ve rejim farklılıklarının bir önemi yoktur, devletler politikalarını ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde geliştirmelidir. Türkiye-Rusya ilişkileri bu minvalde de değerlendirilebilir. İki ülkenin kültür ve rejimlerinde ciddi farklılıklar olsa da gerek ekonomik durum gerek uluslararası durum ilişkileri geliştirmeye zorlamıştır. Neorealizme göre devletler pragmatik ve rasyonel olmalıdır. Neorealizmin bu özelliği de iki ülke ilişkilerine yansımıştır. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına rağmen Rusya, rasyonel ve pragmatik davranmış ve Türkiye ile ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Yine Türkiye'nin Kıbrıs, Libya ve Suriye konularında Rusya ile farklı görüşte olması ilişkileri çok fazla etkilememiştir. Türkiye ile Rusya arasında özellikle ekonomi ve enerji alanındaki bağımlılık derecesi iki ülkeyi rasyonel ve pragmatik davranmaya itmektedir. Neorealist teori, uluslararası sistemin anarşik olduğundan bahsetmektedir. Bu doğrultuda da ülkeler dengeleme yoluna gitmektedir. Büyük ve güçlü devletler, göreceli olarak kendinden daha zayıf olan devletlerle kendilerini dengelemeye çalışmakta ve ittifaklar oluşturmaktadır. Devletler kendi güvenliği için iç ve dış dengeleme yoluna gitmektedir. İç dengeleme ekonomik konular içermekleyen, dış dengeleme işbirliği ve ittifaklar konuları içermektedir. Günümüzde devletler sık sık dış dengeleme yoluna gitmektedir. Türkiye-Rusya ilişkileri, neorealizmin bu özellikleri doğrultusunda yorumlanabilir. İki ülke özellikle Suriye krizinde 2017 yılından itibaren ittifaklar kurmuştur. Neorealizmin alt kolu olan Savunmacı realizme göre, devletler güç dengesini bozacak herhangi bir olaya karşı işbirliği ve ittifak yapma eğilimdedir. Örnek verilecek olursa ABD'nin Suriye'deki PYD/YPG hamlelerine karşı Rusya, 2017

yılından itibaren Türkiye ve İran ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Yani Rusya, Suriye’de güç dengesini sağlamak istemiştir. Uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletler güvenlik endişesiyle hareket ederler. Bu kapsamda tutumlarında daha dikkatli davranırlar. Savunmacılar, devletler arasındaki siyasi diyalogun kesilmemesini savunmuştur. Bu özellikler incelendiğinde, Türkiye ile Rusya yaşadıkları uçak krizinde dahi siyasi diyalogu kesmemiştir. İki ülke kendi güvenlikleri doğrultusunda özellikle Suriye krizinde ittifak kurmaktan geri durmamıştır. Neorealistler, bugün dost olduğun yarın düşmanın olabilir anlayışına sahiptir. İki ülke ilişkileri Soğuk Savaş öncesi hasmane bir tutum içindeyken, özellikle 2000’li yıllardan itibaren daha çok dostane bir tutum içinde geçmiştir. İki ülke arasında birçok politik çıkmaz olmasına rağmen neorealist teorinin savunduğu değerler doğrultusunda ilişkilerin ilerlediği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE'DE ARAP BAHARI'NIN BİR GÜVENLİK KRİZİNE DÖNÜŞÜMÜNE TÜRKİYE VE RUSYA'NIN YAKLAŞIMLARI

3.1. TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARI ÖNCESİ SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tüm dengeler değişmiş ve savaş sonunda Fransa, İngiltere gibi ülkeler güç kaybederken ABD ve Rusya güç kazanmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Fransa, Suriye'deki emperyal emellerinden vazgeçmemiş ve Suriye'ye bağımsızlık vermemek için direniş göstermiştir. Bu duruma İngiltere müdahale etmiştir. İkinci Dünya Savaşının sonuna doğru iki süper güç olarak ortaya çıkan ABD ve Rusya, 1944 yılında Suriye'yi tanımış ve Fransa'ya Suriye'den çıkması için gözdağı vermiştir. Tüm bu gelişmelerin sonunda 15 Nisan 1946 yılında Fransa, Suriye'den askerlerini çekmiştir. En nihayetinde ise 17 Nisan 1946 yılında Suriye bağımsızlığını kazanmıştır (Öztürkci, 2016: 115).

Türkiye ile Suriye arasındaki diplomatik ilişkiler Türkiye'nin 1946 yılında Suriye'yi tanınmasıyla başlamıştır. 1946-1954 yılları arasında Türkiye ile Suriye ilişkileri çokta dostane gitmemiştir. Bu tarihlerde Türkiye ile Suriye arasında bazı sorunlar bulunmaktaydı. Bu sorunlar; Hatay sorunu, Su sorunu, Türkiye'nin İsrail'i tanınması, Türkiye'nin Bağdat Paketi'na üye olması ve bu pakta Türkiye'nin Suriye'yi de dahil etmek olarak sınıflandırılabilir (Headr, 2012: 22-25).

Suriye'nin özellikle bağımsızlığını kazandıktan sonra SSCB ile yakınlık kurması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Ülkede sol görüşlü askerlerin ve bürokratların yönetimde olması ABD'yi endişeye düşürmüştür. Suriye yönetimi, ABD'li birkaç bürokratı Arap Sosyalist Diriliş Partisi (BAAS) rejimine tehdit oluşturduğu düşüncesiyle sınır dışı etmiştir. Bu dönemde Suriye Hükümet yetkilisi Halit-el Azm, SSCB'ye giderek orada bazı anlaşmalara imza atmıştır. Bu duruma Türkiye, İsrail ve Ürdün gibi ülkeler tepki göstermiştir. Bu yaşananlar üzerine ABD, Suriye'nin olası bir taarruzunda Türkiye, İsrail ve Ürdün'e yardımda bulunacağını açıklamıştır. ABD'nin bu açıklamasından sonra SSCB'de tüm yönünü bu bölgeye çevirmiştir. Türkiye'de kuşatılma duygusu

içinde Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştır. Tüm bu yaşananlardan sonra 1957 Suriye Buhranı, Ortadoğu'da yeni bir kriz daha doğurmuş ve bir yanda Türkiye ile ABD diğer yanda SSCB ile Suriye'nin içinde bulunduğu gergin bir ortama dönüşmüştür. Suriye, bu krizin BM'de müzakere edilmesini talep etmiştir. Suriye krizinde ABD'nin ve NATO'nun Türkiye'nin yanında yer alacağını söylemesi SSCB'nin yumuşamasına neden olmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan'ın bu krizde aracı olması Suriye'nin davranışında yumuşama meydan getirmiştir. Ürdün Kralı'nın da Suriye'ye olan bakışının olumlu anlamda değişmesiyle Ekim ayının sonlarında Suriye krizi çözüme kavuşmuştur (Gaytancıoğlu, 2008: 48-50).

1 Şubat 1958 tarihinde Mısır ile Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuştur. BAC, Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve Suriye'ye destek vermiştir. 1958 yılında kurulan BAC'ın ömrü uzun soluklu olmamıştır. 1961 yılında askeri bir darbe ile birlikte BAC dağılmıştır. Suriye, Mısır'dan ayrılmış rağmen Türklere karşı hasmane tutumunda bir değişiklik olmamıştır (Sulocevizci, 2017: 28-30).

Türkiye ile Suriye arasında 1960'lı yıllarda sınırları aşan sular konusunda ciddi uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. 1964 yılında Türkiye'nin Keban Barajının yapımına karar vermesi; Türkiye ile Suriye arasında günümüze kadar gelecek olan su sorunun temelini oluşturmuştur (Demir, 2006: 39). 1960'lı yıllarda Türkiye ile Suriye arasında bir başka sorun da Kıbrıs konusu olmuştur. 1964 yılında Bağlantısızlar Konferansında ve BM'nin 20. oturumunda Kıbrıs sorunu müzakere edilirken Suriye başta olmak üzere birçok Arap ülkesi Türkiye saflarında yer almamış ve Makarios idaresindeki Kıbrıs'ı destek olmuştur. Bu tarihten sonra Türk Hükümeti, Arap ülkeleriyle ilişkileri düzeltmek için bir takım faaliyette bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Türkiye, 5 Haziran 1967 tarihinde Arap-İsrail çatışmasında Arapları desteklemiştir. Türkiye, 6 Ekim 1973 tarihindeki Yom Kippur savaşında da Arapları desteklemiştir. 1973 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkeleri petrolün fiyatını artırarak küresel bir krize sebebiyet vermiştir. Türkiye'de Araplara destek vererek bu petrol krizinden etkilenmek istememiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018: 788-796).

Suriye'de 1953 yılında iktidarı ele geçiren Baas Partisi, 1963 yılında milliyetçi ve ilerici cephe olarak ikiye ayrılmıştır. 1970 yılında Baas Partisi içinde sivrilen Hafız Esad başarılı bir darbeyle iktidarı ele geçirmiştir. Daha sonra 1971 yılında

gerçekleştirilen referandumla birlikte Suriye'nin yeni Cumhurbaşkanı olmuştur (Yazgan, 2007: 50). 1970'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerinin her zamanki sorunlar nedeniyle yine gergin geçtiği söylenebilir.

1980'li yıllarda Türkiye ile Suriye arasında sorun olan konular; Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA) terör örgütü, PKK terör örgütü ve Hatay meselesi olmuştur. Türkiye'nin GAP projesini uygulamaya koymasıyla birlikte Türkiye ile Suriye arasında Fırat ve Dicle sularının pay edilmesi sorunu ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Ermenilerin Suriye'ye sığınması ve orada bir takım faaliyetlerde bulunması Türkiye ile Suriye arasında sorun oluşturmuştur. ASALA ve PKK terör örgütleri Suriye'nin destekleriyle Lübnan'da faaliyetlerini yürütmüş, bu durumda Türkiye-Suriye ilişkilerini germiştir. Suriye, PKK ve ASALA gibi terör örgütlerini Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmıştır. 1979 yılından bu yana PKK'ya en büyük destek veren ülkenin başında Suriye gelmiştir. Suriye, Türkiye'den kaçan PKK mensuplarını ülkesinde barındırmış ve onlara destek olmuştur. 1984 yılında kadar Türkiye diplomatlarını katleden ASALA terör örgütünün de en büyük destekçisi Suriye olmuştur. 1987 yılında Başbakan Turgut Özal Suriye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Türkiye ile Suriye arasında güvenlik ve ekonomi alanında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Suriye, herhangi bir terör örgütünün faaliyetine ülkesinde müsaade etmeyecek ve terör suçlularını Türkiye'ye iade edecekti buna karşılık Türkiye ise Suriye'ye beş yüz metreküp su gönderecekti. Bu anlaşmaya Suriye'nin riayet etmemesi üzerine anlaşma uzun soluklu olmamıştır. Bu anlaşmaya rağmen Suriye PKK terör mensuplarının Türkiye'ye geçişine izin vermiştir (İstif, 2011: 84-88).

Türkiye-Suriye arasında Hatay sorunu da güncelliğini korumuştur. 1986 tarihinde Suriye'nin Akdeniz Oyunları nedeniyle hazırladığı grafikte Hatay'ı kendi topraklarındaymış gibi göstermesine ilişkin olarak Başbakan Turgut Özal, '*kuvvetleri varsa gelip de alsınlar, bizde görelim*' diyerek bu konuya tepkisini göstermiştir (Erol, 2008: 114). Hafız Esad'ın kardeşi Cemal Esad'ın bölgede Kürt devleti kurulmasını desteklerini belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu Suriye'ye gitmekten vazgeçmiş ve Suriye ile diplomatik temaslar en alt düzeye inmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler üzerine Suriye Haberleşme Bakanı Muhammed Selman, Güney Kıbrıs Rum gazetesine verdiği demeçte Hatay'ın Türkiye toprağı olmadığını

söylemesi Hatay sorunun boyutunun ne kadar büyük olduğunu göstermiştir (Gökcan, 2019: 298).

1990'lı yıllarda Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması Türkiye'nin güvenlik kaygılarını da değiştirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye, Batı nezdinde stratejik öneminin azalacağını da düşünmüştür. 1990 yılında I. Körfez Savaşının çıkması Türkiye'nin stratejik önemini Batı'ya bir kere daha göstermiştir. Irak'ın lideri Saddam Hüseyin, 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgal ettiklerini duyurmuş, 8 Ağustos 1990 yılında da Kuveyt'i ilhak ettiklerini ve Kuveyt'in Irak'ın 19. ili olduğunu dünyaya açıklamıştır. Türkiye, Cumhuriyet ilan edildiğinden bu yana ilk kez geleneksel Ortadoğu politikasında değişikliğe giderek bu Körfez Savaşında taraf olmuştur. Türkiye, BMGK'nın uygulamaya koyduğu ekonomik ambargoya katılarak Irak'a bir dizi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu karar doğrultusunda Türkiye, Kerkük-Yumurtalık petrol botu hattını kapatmış ve Irak ve Kuveyt'in mal varlıklarının dondurulmasına karar vermiştir (Sağlam, 1995: 116-145). Bu Körfez Savaşı'nda Türkiye ile Suriye'nin Irak'a karşı aynı tarafta yer aldığı görülmektedir. Suriye'nin Körfez Savaşı'nda Irak'ın yanında yer almamasındaki sebebin Soğuk Savaşın sona ermesiyle SSCB'nin Suriye'yi ihmal etmesi olarak söylenebilir. Bu Körfez Savaşı, Suriye'nin Batı'nın yanında yer aldığı nadir konulardan biri olarak görülebilir. 18-20 Kasım 1993 tarihinde Türkiye ile Suriye arasında güvenlik protokolü imzalanmıştır. Bu protokolden sonra Suriyeli Bakanlar, ülkelerinde PKK'nın yasaklandığını, PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarında artık barınamayacağını ve PKK'nın Suriye'den geçip Türkiye'de eylem yapmasına izin vermeyeceklerini açıklamıştır (Aras, 2002: 138). Ancak Suriye, bu güvenlik protokolüne de uymamış ve PKK'yı ülkesinde barındırmaya devam etmiştir. Suriye, Türkiye'ye karşı hasmane tutumunun sonucu olarak 1995'de Yunanistan ile askeri işbirliği anlaşması yapmıştır. Bunun yanı sıra PKK'lı terör örgüt mensuplarının Suriye'den Hatay'a geçmesine izin vererek, Çalı Boğazı Karakolu'na yapılan terör saldırısına çanak tutmuştur. Yaşanan bu hadisenin ardından Türkiye'nin Suriye'ye olan tutumu oldukça sertleşmiştir (Özçelik, 2018: 930).

Türkiye, 23 Ocak 1996 tarihinde Suriye'ye bir nota gönderip PKK lideri Abdullah Öcalan'ın iadesini istemiştir. Türkiye ile Suriye arasında PKK sorunu üst seviyelere çıkmıştır. Bu tarihlerde Türkiye-Suriye ilişkileri kötüleşirken buna mukabil Türkiye-İsrail ilişkileri iyileşmiştir. Bu bağlamda 23 Şubat 1996 tarihinde Türkiye ile

İsrail arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Türkiye ile İsrail arasında imzalanan bu anlaşmaya Suriye tepki göstermiştir. 1997 yılının Mayıs ayında Orgeneral Çevik Bir, İsrail'e giderek İsrail ve ABD'li yetkililer ile görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan bu görüşmelerde Suriye ve İran'ın olası saldırılarında nelerin yapılacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türkiye, İsrail ve ABD'nin ortak askeri tatbikatlar yapması da düşünülmüştür. Bu gelişmelerin ardından Suriye, İran, Irak ve Arap Birliği ülkeleri bu üçlü görüşmelere tepki göstermiştir. Türkiye-İsrail arasında iyileşen ilişkilere karşılık Suriye'de Irak ile ilişkilerini artırmıştır. 1998 yılının güz aylarına gelindiğinde Türkiye-Suriye ilişkileri iyice gerilmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu 2015: 559-567).

16 Eylül 1998 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Hatay'da yapmış olduğu konuşmasında “*Suriye'ye karşı sabrımız kalmadı. Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır*” sözleriyle PKK lideri Öcalan ve PKK örgüt mensuplarına yardım ve yataklık yapmaya devam eden Suriye'ye ilk gözdağını vermiştir (www.hurriyet.com.tr, 1998). Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada “*Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha tüm dünyaya ilan ediyorum*” diyerek Türkiye'nin gerektiği takdirde Suriye'ye karşı askeri müdahalede bulunulabileceğini mesajını vermiştir (www.hurriyet.com.tr,2019).

Türkiye, bu tarihten sonra Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştır. Türk Hava Kuvvetleri Suriye sınırında çok fazla uçmaya başlamıştır. Türkiye, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'den Suriye'ye yardım etme ihtimaline karşı da tedbirler almıştır. Bu yaşananların ardından Suriye'de “*Apo içi savaşılmaz*” sesleri gelmeye başlamıştır. Suriye, Türkiye'nin savaş tehdidi karşısında geri adım atmıştır (Çınar, 2002: 118-119).

Mısır ve İran'ın mekik diplomasisi yardımıyla Suriye, 9 Ekim 1998 yılında Abdullah Öcalan'ı ülkesinden çıkartmış ve PKK hususunda Türkiye'nin isteklerini karşılayacaklarını söylemiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından 19-20 Ekim tarihlerinde Türkiye ile Suriye yetkilileri Adana'da bir araya gelmiş ve Adana Mutabakatını imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Suriye, Abdullah Öcalan'ı ülkesinden çıkartmış ve

tekrar girişini yasaklamış, PKK'nın ülkesinde barınamayacağını ve faaliyette bulunamayacağını belirtmiştir (Eskioğlu, 2019: 76). Adana Mutabakatı'nın ardından Türkiye-Suriye ilişkileri iyileşmeye başlamıştır. 22 Eylül 1999 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el Şara, BM Genel Kurulunun toplantısı nedeniyle görüşmüşler daha sonra bir otele yemekte buluşmuşlardır. Bu buluşmanın ardından Suriye ile Türkiye arasında birçok diplomatik ilişki ağı oluşmaya başlamıştır (Gruen, 2004: 437).

Türkiye-Suriye ilişkileri 1998 yılına kadar realizm perspektifinden incelenebilir. Realizme göre, devletler arası ilişkiler güç üzerine temellendirilmiştir. İnsanı doğası gereği kötü, bencil ve günahkardır. Ahlak ve etik konuları devletin politikasında olmamalıdır. Realist görüşe göre, siyasi ve askeri konular ekonomik ve kültürel konulardan daha önemlidir. Devletler, ulusal çıkarlarına göre dış politikalarını belirlemektedir. Realizme göre, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı çatışma ve savaş olağan bir durumdur. Bu kapsamda 1998 yılına kadar Türkiye ile Suriye ilişkileri realist perspektiften değerlendirilebilir. 1946 yılından 1998 yılına kadar iki ülke ilişkileri rekabet ve çatışma ortamında geçmiştir. 1998 yılında terör sorunu nedeniyle iki ülke neredeyse savaş durumuna kadar gelmiştir. 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatından sonra realist görüşten uzaklaşmıştır.

1946 yılından 1998 yılında Adana mutabakatının imzalanmasına kadar Türkiye-Suriye ilişkileri genel anlamda gergin geçtiği söylenebilir. Türkiye-Suriye arasında temel olarak Hatay sorunu, su sorunu ve terör sorunu gibi anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Suriye'nin SSCB ile de yakın ilişki içinde olması Türkiye ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Adana Mutabakatı ile birlikte Türkiye ile Suriye arasında terör sorunu çözülsün de diğer sorunları devam ettiği bilinmektedir. Adana Mutabakatı'ndan sonra Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin gelecekte daha da iyileşebileceği düşünülebilir. Bu mutabakat ile birlikte ikili ilişkiler yumuşamaya başlamış ve ilişkileri geliştirmek için bir takım adımlar atılmıştır. 1999 yılında iki ülkenin dışişleri bakanlarının görüşmesi diplomatik ilişkileri yeniden canlandırmıştır. 1990 yıllarının sonuna doğru yaşanan bu olumlu gelişmelerin 2000'li yıllara da sirayet edebileceği öngörülebilmektedir.

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad 10 Haziran 2000 tarihinde Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud ile telefonla konuşurken kalp krizi geçirerek vefat etmiştir (Erhan, 2000: 161-162). Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Hafız Esad'ın cenaze törenine katılarak Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyileşmesine ciddi biçimde katkı vermiştir (Ekşi, 2018: 80). Ahmet Necdet Sezer'in cenaze törenine katılmasının ardından dönemin Suriye Başbakanı Abdülhalim Haddam'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında üst düzey ziyaretler başlamıştır. Suriye, Türkiye ile ilişkilerini düzetmek istediğini Suriye İçişleri Bakanı ve Suriye Devlet Başkanı'nın Türkiye'yi ziyaretleri sırasında açıklamıştır. 2000'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkileri güvenlik, terör ve kaçakçılık üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda 10 Eylül 2001 tarihinde yasa dışı göçleri önlemek için Geri Kabul Anlaşması imzalanmış daha sonra da 19 Haziran 2002 tarihinde Askeri İş Birliği Anlaşması ile Askeri Eğitim ve Teknik ve Bilimsel İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında sorun teşkil eden su sorununda ise Türkiye 25 Ocak 2001 tarihinde Suriye'ye gönderilen suyun akışını artırarak güzel bir jest yapmıştır (Eryılmaz, 2016: 96). Türkiye ile Suriye arasında 1998 yılında başlayan yumuşuma süreci 2000'li yılların başlarında da devam ettiği görülmektedir.

AK Parti, dış politikasını 2016 yılına kadar Ahmet Davutoğlu'nun söylemleri üzerinden yürüttüğü söylenmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun kaleme aldığı "Stratejik Derinlik" isimli eseriyle 2016 yılına kadar Türk dış politikasının çerçevesi çizilmiştir. Söz konusu eserde Türk dış politikasında uygulanacak yöntem ve prensipler bulunmaktadır. 2016 yılına kadar genel anlamda bu yöntem ve prensipler üzerinden Türk dış politikası yürütülmüştür (Tarcan, Akgüller ve Işık, 2018: 252-253). Bu yöntemlerden en yaygın olarak bilinenler Stratejik Derinlik İlkesi, Yumuşak Güç Olma İlkesi, Merkez Ülke Olma İlkesi ve Komşularla Sıfır Sorun İlkesidir. Stratejik Derinlik ilkesinde Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği merkez ülke olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yumuşak Güç olma ilkesinde sert güce karşı denge oluşturulması üzerinde durulmuştur. Bunun yanında yumuşak güç ilkesiyle Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin politikalarını şekillendirmesinde örnek ülke olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Komşularla Sıfır Sorun ilkesi, esas olarak komşu devletlerle mevcuttaki problemleri en aza indirmek şeklinde özetlenebilir. AK Parti'nin dış politikasında en fazla konuşulan ilkesi komşularla sıfır sorun ilkesi olmuştur. Türkiye'nin çevresi daima düşman

devletlerle doludur ruh halinden kurtulması ve tüm komşu devletlerle iyi ilişkiler kurulması üstüne oluşturulmuştur (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 12-17).

Komşularla Sıfır Sorunun ilk test edileceği konunun 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahale edeceğini söylemesi olmuştur. ABD, Irak'a müdahale etmek için Türkiye topraklarını da kullanmak istemiş ve bunun için Türk Hükümetine başvurmuştur. AK Parti Hükümeti bu istekle ilgili tezkere hazırlamış ve tezkereyi 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'ye getirmiş ancak TBMM bu tezkereyi reddetmiştir. Bu ret kararı Suriye ve Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu karardan sonra Türkiye-Suriye ilişkileri gelişme göstermeye başlamış ve Suriye, Türkiye'yi kendi tarafında tutabilmek için çaba göstermiştir. Bu bağlamda Suriye, Kuzey Irak konusunda Türkiye tarafında yer almıştır. Suriye, Kuzey Irak'taki gelişmelerden kendi ülkesinin de tedirginlik yaşadığını söylemiştir (Kınalıtopuk, 2014: 17).

2004 yılında ABD tarafından Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) süreci başlatılmış, 2005 yılında da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan BOP'a katıldıklarını açıklamıştır. ABD, BOP kapsamında Türkiye'den İsrail ile ilişkilerini düzeltmesini, Kuzey Irak'taki dengeye destek olmasını ve Suriye ile İran'ın uluslararası piyasadan soyutlanmasına yardım etmesini istemiştir. Türkiye, İsrail ve Kuzey Irak konusunda ABD ile hem fikir olurken Suriye ve İran konusunda ise görüş ayrılığı içinde olmuştur. Bu doğrultuda ABD ile ters düşmeden Suriye ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Tuncay, 2011: 103).

2004 yılında Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaret 57 yıl sonra ilk kez bir Suriye Devlet Başkanı'nın Türkiye'yi ziyareti olması açısından önemlidir (Öncel ve Akar, 2015: 82). Esad'ın bu ziyareti 3 gün sürmüştü ve ziyaret sırasında iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. BM, Suriye'ye Lübnan'da yaşananlarla ilgili yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırım kararı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye'ye ziyaretine engel olmamıştır. Bu ziyaretle birçok alanla işbirliği oluşturulmuş ve serbest ticaret anlaşmaları imzalanmasına karar verilmiştir (Kökçam, 2018: 294).

2005 yılında Lübnan Başbakanı Hariri'nin öldürülmesinden Suriye sorumlu tutulmuş ve bu doğrultuda ABD Suriye'ye uygulanan yaptırımları artırmıştır. Bu yaşananlardan sonra 13 Nisan 2005 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in

Suriye’yi ziyaret etmesine ABD tepki göstermiştir. Suriye, bu üst düzey ziyaretten sonra Türkiye ile olan ilişkilerini artırmak için harekete geçmiştir (Taban, 2014: 62).

Türkiye ile Suriye arasında önceki yıllardaki karşılıklı üst düzey görüşmeler ve ziyaretlerle artan iyi ilişkiler 2006 senesinde de sürmüştür. 2006 yılında Türkiye-Suriye ilişkileri özellikle ekonomi alanında ivme kazanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile Suriye arasında turizm ile ilgili işbirliği kararı alınmıştır. İki ülke turizm alanındaki işbirliğini artırmak için 6-7 Nisan 2006 tarihinde Adana’da Turizm Zirvesi yapmıştır (Miş, 2008: 303-306). 16-17 Ekim 2007 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad Türkiye’yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında işbirliğinin artırılması için Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu anlaşmayla güvenlik konusunda karşılıklı desteğin devamı, iki ülke arasında yatırım miktarlarının yükseltilmesi, Sınır kapılarının tekrardan modernize edilmesi, Arap Doğalgaz Boru Hattı faaliyetlerine hız verilmesi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Suriye Petrol Şirketi arasındaki ilişkilerin daha sıkı sıkıya bağlanması amaçlanmıştır. İki ülke arasında ticari kapasiteyi artırmak için 2008 yılında Nusaybin’de bir sınır kapısı daha açılmış ve Gazimağusa Limanı ile Lazkiye Limanları arasında feribot seferleri düzenlenmiştir (Aksu, 2011: 123).

Türkiye, 2008 yılında İsrail-Suriye arasındaki barış görüşmelerinde arabuluculuk rolüne soyunmuştur. 2008 yılında İsrail’in Gazze’ye düzenlediği operasyon ve 2009 yılında İsrail ile Davos’ta yaşanan “One Minute” krizi Türkiye-İsrail ilişkilerini koparma noktasına getirirken Türkiye-Suriye ilişkilerini geliştirmiştir (Benek, 2016: 188).

28 Nisan 2009 tarihinde iki ülke arasında askeri alanda karşılıklı güveni tesis etmek için askeri tatbikat yapılmıştır. Bu tatbikat Türkiye ile Suriye ilişkilerindeki tarihsel seyrine bakılacak olursa oldukça kıymetli bir eşiktir. 2009 yılı içerisinde Türkiye ile Suriye arasındaki en mühim olay, 16 Eylül tarihinde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın düzenlemiş olduğu iftar programına katılmak için İstanbul’a gelmiştir. Bu program sonrasında iki ülke arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında vize uygulamaları kaldırılmış ve “YDSİK” kurulmasına ilişkin hüküm verilmiştir. Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSİK) toplantılarının iki ülke Başbakanlarının eş başkanlığında yapılacağı duyurulmuştur. Yılda en az bir defa

toplantı üzere önemli bakanlıkların katıldığı ortak bakanlar kurulu toplantılarının tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bakanlar Konseyi'nde; ticaret, dışişleri, içişleri, enerji, savunma, imar bakanlıklarının dahil olduğu toplam on altı vekil bulunmaktadır. 13 Ekim 2009 tarihinde YDSİK ilk toplantısı Türkiye ile Suriye'nin ilgili bakanlarının iştirakiyle Gaziantep ve Halep'te gerçekleştirilmiştir. 12-13 Ekim 2009'da Gaziantep ve Halep'te gerçekleştirilen YDSİK Bakanlar Kurulu ilk toplantısındaki kararların neticelendirilmesi için 22 Aralık tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Şam'da gerçekleştirilecek YDSİK ilk toplantısına katılmıştır. Toplantı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Suriye Başbakanı Naci Itri'nin eş başkanlıklarında yapılmıştır. Toplantı sonunda 50 tane sözleşme, uygunluk muhtıraları, çeşitli işbirliklerini içeren protokoller imzalanmıştır. Bu toplantının ardından Başbakan Erdoğan, Türkiye-Suriye İş Forumuna katılmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilgisinin artması eksen kayması tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. İş Forumu sonrası Başbakan Erdoğan, iki ülkenin işbirliği yapması eksen kaymasından değil ilişkilerindeki normalleşmeden kaynaklanan bir durum olduğunu söyleyerek iddiaları reddetmiştir (Miş, 2011: 220-227).

2010 yılında Türkiye ile İsrail arasında yaşanan Mavi Marmara olayı da Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesine sebep olmuştur. 2010 yılında Doğu Akdeniz Dörtlüsü- Levant İş Forumu ile Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün kendi arasında ekonomik seviyeyi artırmayı hedeflemiştir. Türkiye, bu tasarı ile birlikte bu ülkelerle olan ticareti iki katına çıkarmayı düşünmüştür (Tür, 2011: 37).

2011 yılının Şubat ayında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın katılımlarıyla Asi Nehri üstünde yapılması tasarlanan Türkiye-Suriye Dostluk Barajı temel atma töreni düzenlenmiştir. Bu temel atma töreninde dostluk mesajları verilmiş ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Başkan Esad'a "*kardeşim*" diye seslenerek iki ülkenin birbirlerine kardeşlik bağı ile bağlı olduğunu söylemiştir (Orsam, 2011: 17).

2002-2011 yılları Türkiye-Suriye ilişkileri idealizm perspektifinden incelenebilir. İdealizm teorisi, krizlerin barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini savunmuş ve savaşların olmazsa olmaz bir durum olmadığını dile getirmiştir. İdealist görüşe göre, insan doğası gereği iyidir ve bundan mütevellit işbirliğine ve dayanışmaya yatkındır. Bunun yanı sıra idealistler, uluslararası anarşi ortamının ortadan kaldırılmasında halinde

savaşların durabileceğini savunmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinde 2002 yılından 2011 yılına kadar yaşanan gelişmelerde idealist teori ile hemen hemen örtüşmektedir. 2009 yılında iki ülke arasında ortak bakanlar kurulu toplantılarının yapılması ve iki ülkenin Asi nehri üzerine ortak baraj inşa etme düşüncesi gibi gelişmeler idealizmin savunduğu değerlere örnek olarak gösterilebilir. İdealizmin savunduğu değerler ile “Komşularla Sıfır Sorun” ilkesinin hemen hemen aynı düzlemde olduğu düşünülebilir. Ancak 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla Komşularla Sıfır Sorun ilkesi ve haliyle idealizm teorisi de tartışılmaya başlamıştır. Türkiye, komşularıyla idealizmin savunduğu değerler doğrultusunda yaşamaya çalışsa da siyasi, askeri ve ekonomik konjonktürün buna müsaade etmediği görülmektedir.

Türkiye-Suriye ilişkileri oldukça iyi giderken 2010 yılının sonuna doğru Ortadoğu’da ülke yönetimlerine karşı isyan hareketleri başlamıştır. Bu isyanların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok sebebi bulunmaktadır. Bu isyan hareketlerinin arkasında küresel güçlerin de olduğu düşünülebilir. Ayrıca ülkelerde otoriter rejimlerin olması halkı isyana teşvik etmiştir. Ortadoğu’da başlayan bu halk hareketlerine Arap Baharı denmiştir. Arap Baharı, 17 Aralık 2010 tarihinde Tunuslu Muhammed Bouazizi’nin kendini ateşe vermesi birlikte başlamıştır. Muhammed Bouazizi’nin kendini ateşe vererek öldürmesinin akabinde oluşan protestolar Libya, Mısır, Yemen, Cezayir ve en sonunda Suriye olmak üzere Ortadoğu’nun çok büyük bir bölümüne ulaşmıştır. Bu halk hareketleri Ortadoğu’da bazı ülkelerde kısıtlı olurken Tunus, Libya ve Mısır gibi ülkelerde hükümet değişikliğine kadar gitmiştir. Arap Baharı’nın en şiddetli yaşandığı Suriye olmuş ve ülke iç savaş sürüklenmiştir. Suriye’de Arap Baharı, Dera şehrinde “Hürriyet İsteriz” sloganlarını duvarlara yazan gençlere eziyet edilmesiyle başlamıştır. Mart 2011’de Dera’da başlayan gösteriler tüm ülkeye yayılmıştır. Suriye’de devam eden savaş durumu ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın geleceği güncelliğini hala korumaktadır (Özdemir, 2012: 96-107).

3.2. RUSYA’NIN ARAP BAHARI ÖNCESİ SURİYE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Rusya’nın Suriye ile olan ilişkileri Soğuk Savaş dönemine kadar uzanmaktadır. Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda her zaman Suriye’nin yanında yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa ve İngiltere Ortadoğu bölgesinde gücünü kaybetmiştir. Bu

güç boşluğunu da SSCB ve ABD doldurmak istemiştir. SSCB, sıcak denizlere inme politikası doğrultusunda Ortadoğu'da kendine ciddi müttefikler bulmuştur. Bu müttefiklerin en başında kuşkusuz Suriye bulunmaktadır. Suriye'nin Akdeniz'e sınırın olması, ülkede sosyalist düzene yakınlık gösterilmesi gibi etkenler SSCB- Suriye yakınlaşmasını doğurmuştur.

SSCB-Suriye ilişkilerinin temeli 1946 yılında imzalanan gizli bir anlaşmaya dayanmaktadır. Bu anlaşma kapsamında Suriye kendi ordusunu kurabilmek için SSCB'den askeri destek almıştır. Bu anlaşmadan sonra 1 Nisan 1950 tarihinde SSCB ile Suriye arasında Saldırmazlık Paktı imzalanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler daha ileri boyuta taşınmıştır. Suriye'nin komünizm ve sosyalizme karşı sempati duyması kendine müttefik olarak ABD'yi değil de SSCB'yi seçmesinde önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra ABD'nin İsrail ile ortaklık kurması SSCB'yi Suriye ile ittifak yapmaya zorlamıştır. SSCB'nin Suriye'yi kendine ortak olarak seçmesinden ki en önemli sebep ise ABD'nin SSCB'yi Çevreleme Politikasını Suriye ile bozmak istemesidir. 1956 yılındaki Süveyş Krizi SSCB'nin Ortadoğu'daki itibarını yükseltmiştir. 1956 yılındaki Süveyş Krizi devam ederken SSCB ile Suriye arasında 28 Ekim 1957 yılında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında SSCB'ye büyük miktarda maddi yardımda bulunmuştur. 1970 yılında iktidarı ele geçiren Hafız Esad, 1971 yılında ilk yurt dışı ziyaretini Moskova'ya gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret Suriye'nin SSCB'ye verdiği önemin bir işareti olarak görülmüştür. SSCB-Suriye ilişkilerini artıran bir başka faktörde Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın hayatını kaybetmesi olmuştur. Nasır'ın yerine iktidara gelen Enver Sedat, SSCB askerlerinin Mısır'dan çıkmalarını istemiştir. Enver Sedat, kendine müttefik olarak SSCB'yi değil ABD'yi seçmiştir. Enver Sedat'ın bu hamlesinden sonra Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad 1972 yılında Moskova'ya gitmiş ve SSCB'den 700 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım almıştır. 1973 yılında Arap-İsrail Savaşından sonra Mısır'ın SSCB ile olan tüm ilişkilerini kesip ABD'ye yakınlaşması üzerine SSCB-Suriye ilişkileri daha da artmıştır (Karabulut, 2007: 69-75).

SSCB-Suriye arasında 8 Ekim 1980 tarihinde Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte SSCB-Suriye ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır. Anlaşma 15 maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşmanın gizli maddesinde Suriye'nin İsrail saldırısına uğraması durumunda SSCB, Suriye'yi korumakla yükümlü olacaktır ibaresi yer almaktadır. Bu anlaşmayla birlikte SSCB, Suriye'de garantör ülke konumuna

yükselmiştir. 1985 yılında SSCB’de Mihail Gorbaçov’un iktidara gelmesi SSCB-Suriye ilişkilerini ciddi biçimde etkilemiştir. 1985 yılında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Moskova’yı ziyaret etmiş ve ülkesine daha fazla silah yardımı yapılmasını istemiştir. Fakat Rusya Devlet Başkanı Gorbaçov, Suriye’nin Filistin Kurtuluş Örgütü ve Irak’a gösterdiği kötü tutumdan dolayı bu isteği geri çevirmiştir. Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle birlikte SSCB-Suriye ilişkileri önceki dönemlere göre daha durağan hale gelmiştir. Başkan Gorbaçov, SSCB’nin artık Ortadoğu’da Suriye’nin menfaatine göre davranmayacağını ifade etmiş ve bundan sonra İsrail ve Filistin’in de taleplerine kulak vereceklerini söylemiştir. Ayrıca Başkan Gorbaçov, artık Suriye’ye silah satmayacaklarını da beyan etmiştir. Başkan Gorbaçov’un Suriye ve Ortadoğu’da politika değişikliğine gitmesinde SSCB’nin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz etkili olmuştur. SSCB’nin Suriye’ye ve Ortadoğu’ya yaptığı silah yardımı SSCB’ye ciddi bir ekonomik külfet oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Suriye’de yıllarca komünist yönetimin kurulamaması, SSCB’nin Ortadoğu’daki ideolojik politikasının da başarısızlıkla sonuçlanması Başkan Gorbaçov’un Suriye ve Ortadoğu politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur (Eryılmaz, 2014: 25-27).

SSCB’nin 1990 yılların başında çökmesiyle birlikte Suriye-Rusya ilişkileri de ciddi manada gerilemeye başlamıştır. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Suriye, çok güçlü müttefikini ve garantörünü de yitirmiştir. Suriye, SSCB gibi müttefikini kaybettikten sonra çok taraflı bir dış politika anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda Suriye, I. Körfez Savaşında ABD’nin yanında yer almıştır. SSCB döneminde Ortadoğu’da çok önemli müttefikler kazanan Rusya, SSCB’nin dağılması sonrasında 10 yıl kadar kendi iç sorunlarıyla uğraşmıştır. Bu süre zarfında ABD, Ortadoğu’da yerini sağlamlaştırmıştır. Ancak Rusya’da Boris Yeltsin’den sonra Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte hızlı bir değişim yaşanmıştır. Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya, yüzünü tekrardan Ortadoğu’ya döndürebilmiştir (Akengin ve Yaşar, 2018: 40).

Rusya’nın 2000’li yıllardan itibaren yeniden toparlanmaya başlamasıyla Rusya-Suriye ilişkileri de yeniden gelişme göstermiştir. 2001 yılında Suriye Dışişleri Bakanı Faruk Şara, Moskova’yı ziyaret ederek Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmüştür. Bu ziyaretin ardından Rusya Dışişleri Bakanı İvanov, 2003 yılında Şam’ı ziyaret etmiştir. Böylelikle 2000’li yıllarda Rusya ile Suriye arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, 2005

yılında Rusya'ya 4 günlük resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Beşar Esad, Suriye'nin askeri ekipman alımından kaynaklanan SSCB döneminden kalma 13,4 milyar dolarlık borcunun yaklaşık %75'lik kısmını sildirmeyi başarmıştır. Ayrıca yine 2005 yılı içerisinde Rusya, Suriye ile hava savunma sistemi satışı için anlaşma imzalamıştır. Bunun yanı sıra aynı yıl Rus Tatneft firması Suriye'deki petrol ve doğalgaz yataklarını işletmek için Beşar Esad rejimi ile anlaşma yapmıştır (Katz, Mark N., 2006: 56-57).

Lübnan'da Başbakan Refik Hariri'nin yaşamını yitirdiği suikastten başta ABD olmak üzere AB ülkeleri, Suriye'yi sorumlu tutmuştur. BM tarafından Suriye'ye yaptırım kararı alınmış ancak bu karar Rusya'nın vetosu nedeniyle uygulanamamıştır. Vladimir Putin hükümeti, Suriye'nin Lübnan'da bulunan askerlerini çekmesi hususunda Batı Devletleriyle aynı fikirleri paylaşırsa da Rusya her şeye rağmen Beşar Esad rejimi tarafından vazgeçilemeyecek bir ortak olarak görülmüştür. Beşar Esad rejimi, 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşında Rusya'ya açıkça destek vermiştir. 2010 yılının Mayıs ayında dönemin Rusya Devlet Başkanı Medvedev Suriye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretle birlikte Rusya-Suriye ilişkileri stratejik boyuta ulaşmıştır. Bu ziyaret aynı zamanda Rusya'dan Suriye'ye Devlet Başkanı nezdinde yapılan ilk ziyaret olması bakımında da oldukça önemlidir (Erşen, 2018: 158-159).

3.3. ARAP BAHARI ADLI TOPLUMSAL OLAYLAR VE SURİYE'YE YANSIMALARI

Arap Baharı, Arap diyarında baskıcı ve otoriter idarelere karşı son yıllarda meydana gelen değişik boyutlardaki halk hareketlerini anlatan ve bu süreci bir demokrasi yolu olarak pozitif anlamda tarif etmek amacıyla kullanılan anonim bir terim şeklinde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan isyanlar ve protestolar kamuoyunda Arap Baharı ve Kışı, Arap Uyanışı, Arap Devrimi ve Arap İsyanı gibi adlarla da anılmıştır (Doğan ve Durgun, 2012: 62). Arap ülkelerinin içinde bulunduğu işsizlik, yüksek enflasyon, otoriter rejimler, demokrasiden yoksunluk ve yaşam koşullarının kötülüğü gibi birçok problem Tunus, Libya, Mısır, Yemen, Cezayir, Suriye gibi birçok Ortadoğu ülkesinde domino etkisi yaparak bu aksiyonların ve faaliyetlerin genişlemesine yol açmıştır (Dede, 2011: 23-32). Arap Baharı'nın bir diğer isimlendirmesi Wikileaks Devrimi söyleyişi olmuştur. Bu Wikileaks verilerine göre

birçok Arap ülkesindeki idarecilerin hataları kamuoyuyla paylaşılmıştır (Aktaş, 2018: 204). Arap Baharının ortaya çıkmasındaki sebepler şu şekilde sıralanabilir;

1. Tarihsel Sebepler: Ortadoğu ülkelerinin, Osmanlı Devletinin hükmünün sona ermesinin ardından Batılı devletler aracılığıyla kurulması Arap halkları üstünde aşağılanmışlık duygusu yaratmıştır.
2. Sosyal Sebepler: Arap halkının baskıcı ve otoriter yönetim zihniyetinden bunaldığı görülmüştür.
3. Ekonomik Sebepler: İşsizlik, yüksek enflasyon, yoksulluk ve iktisadi hayatın kötülüğü Arap halkının belini bükmüştür.
4. Siyasal Sebepler: Demokrasinin Arap ülkelerine ulaşamaması ve Arap ülkelerindeki liderlerin de demokratikleşme adına herhangi bir adım atmaması siyasal krizlere sebebiyet vermiştir.
5. Yönetimsel Sebepler: İdarecilerin; Popülizm, Neopotizm, İltimas, Adam Kayırma gibi hatalı yürütümleri ve dışarıdan maddi ve manevi destekler alarak ülkeleri yönetmeleri Arap dünyasında krizlere neden olmuştur.
6. Uluslararası Sebepler: Başta ABD olmak üzere birçok Batılı Devlet çıkarları doğrultusunda Arap yönetimlerine destek vermiş ve istediği zamanda Arap ülkelerinde karışıklık çıkarmayı başarmıştır (www.tuicakademi.org, 2012).

Tunus, 18 Aralık 2010 tarihinde Arap Baharının ilk kıvılcımını başlatan ülke olmuştur. Seyyar satıcılık yapan üniversiteli bir genç olan Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesiyle başlayan süreç yalnızca Tunus'ta değil pek çok Ortadoğu ülkesinde büyük problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Tunus'ta yaşanan bu olayların ardından ülkenin Devlet Başkanı Zeynel Abidin bin Ali ve Başbakan Muhammed Gannuşi ülkeyi terk etmiştir. Mısır, 25 Ocak 2011 yılında Arap Baharı sürecine girmiştir. Mısır halkını mevcut idareye karşı bir olmaya çağırın protestocular Arap Baharının kıvılcımını Mısır'da başlatmıştır. Mısır'daki Tahrir Meydanı tüm ülkenin ve Arap Baharı'nın simgesini oluşturmuştur. Yaşanan olayların ardından 30 yıla yakın Mısır'ı idare eden Hüsnü Mübarek istifa etmiş, hükümet dağılmış, meclis işlerliğini kaybetmiş ve ordu yönetime gelmiştir. Libya, Arap Baharı sürecini en derinden yaşayan ülke olmuştur. Çünkü ülkeyi yıllardır yöneten Devlet Başkanı Muammer Kaddafi muhalif gruplarca yakalanıp acımasızca infaz edilmiştir. Libya'daki sürece uluslararası kuruluşlar aracılığıyla müdahalede bulunulmuştur. Bu süreçten sonra

ülkede kaos hakim olmuştur (Buzkıran ve Kutbay, 2013: 148-160). Muammer Kaddafi'nin devrilmesinden sonra Libya'da yeni bir döneme geçilmiş ve geçici bir yönetim oluşturulmuştur. Geçici yönetim, Libya'yı seçimlere götürse de bunda başarı gösterememiştir. Bu süre zarfından sonra General Hafter bir darbe girişimde bulunarak ülkeyi resmen Tobruk ve Trablus olmak üzere ikiye bölmüştür (www.trthaber.com, 2019).

Suriye'de Arap Baharı süreci ilk olarak Dera kentinde görülmüştür. Dera kentindeki protestocular bazı reformlar talep etmiş ve Devlet Başkanı Beşar Esad'ın görevi bırakmasını istemiştir. Beşar Esad rejiminin bu konudaki tutumu çok sert olmuş ve Suriye silahları kuvvetleri bu olaylara karşı güç kullanmıştır. Beşar Esad rejimi, bu kaotik ortamı Suriye'nin egemen güçlere karşı savaşı şeklinde görüp göstericilere uyguladığı şiddetin dozunu artırmıştır (Rozsa, 2012: 11). Bu süre zarfından sonra Suriye'de olaylar diğer şehirlere de sıçramış ve ülkedeki iç savaş daha da derinleşmiştir. Yaşanan gelişmelerden sonra başta ABD, AB ve Türkiye olmak üzere birçok ülke Suriye'ye yaptırım uygulamıştır. Bu tarihten sonra Rusya ve Çin, BM'nin Suriye hakkında alacağı her kararı veto etmeye başlamıştır. Türkiye, Suriye iç savaşında ilk önce bekle-gör politikasını yürütmüş daha sonra Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ı reform yapma konusunda uyarmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Başkan Esad'ı ziyaretinden sonra Türkiye, Suriye'nin reform yapmayacağını anlamış ve Başkan Beşar Esad ile ilişkilerini kesmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a karşı sert tutum içinde olmuş ve Başkan Beşar Esad'ın yönetimi bırakması için muhalif gruplara destek olmuştur. Türkiye, muhalif grupları destekleyerek Libya, Tunus ve Mısır'da olduğu gibi muhalif grupların başarıya ulaşabileceğini düşünmüştür (Kengürü, 2014: 86-94).

Suriye'de özellikle 2013 yılından itibaren ülkedeki yönetim boşluğundan yararlanarak El-Nusra, DAESH ve PYD/YPG gibi terör örgütleri güç kazanmıştır. Suriye'deki bugünkü iç savaş tetikleyen önemli unsurlardan bir diğeri de mezhepsel farklılıklardır. Suriye tarihinin büyük bir bölümü Sünniler tarafından yönetilmiştir. Ancak Hafız Esad'ın yönetimi ele geçirmesinden sonra yönetimde Alevi-Şii mezhebi ön plana çıkmıştır. Hizbullah'ın Beşar Esad rejimine destek olmak için milis gücü göndermesi ve silahlı muhaliflerin büyük bölümünün Sünni mezhebe sahip olması Suriye'de mezhepsel çatışmayı da ortaya çıkarmıştır. Suriye'de iç savaşın çıkmasıyla

birlikte mezhepsel farklılıklar ön plana tutulmuş ve demokrasi, insan hakları gibi kavram geri planda kalmıştır. Suriye iç savaşındaki mezhepsel farklılıklar ulusal benliğin önüne geçmiştir. Bu durum Suriye’de ulusal bilincin tam olarak oturmadığını da göstermektedir. 2015 yılından itibaren Rusya, ABD ve Türkiye DAES’e karşı operasyonlar düzenlemiştir. Suriye’de çözümünü engelleyen en önemli unsurların başında rejimin ve muhalefetin farklı küresel ve bölgesel güçler tarafından desteklenmesi gelmektedir. Bu durum da sahada vekalet savaşlarına sebep olmaktadır (Özyürek, 2016: 71-85).

Suriye’de şuan da bölgesel aktörlerin yanında uluslararası aktörlerin de sahada olması, Suriye’de çözümü geciktirmektedir. Çünkü sahada olan aktörlerin Suriye’deki çıkarları farklılık göstermektedir. Suriye’de barışın sağlanması için tüm paydaşların bir araya gelerek bazı politikalarından feragat etmesi gerekmektedir. Ancak günümüzde hiçbir paydaş fedakarlığa yanaşmamakta ve Suriye’deki kriz sona erdirilememektedir. Suriye’de barışın sağlanması için ülke vatandaşlarının bir araya gelerek bir irade ortaya koyması gerekmektedir. Bu durum Suriye’de daha kalıcı bir çözüm oluşturabilir. Keza dış müdahale ile gelen bir çözüm kalıcı olmayabilir. Dış müdahale ile gelecek olan barışın uzun süreli olamayacağı ABD’nin Irak’a müdahalesi ve Libya’ya yapılan müdahale ile de görülmüştür.

3.4. TÜRKİYE’NİN SURİYE’DEKİ TOPLUMSAL OLAYLARA YAKLAŞIMI

Arap Baharı sürecinin Suriye’ye sıçramasıyla birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri de ciddi biçimde etkilenmeye başlamıştır. Türkiye, Arap Baharı’nın Suriye’ye sıçramasının ardından ilk etapta yatıştırıcı politikalar yürütmeye çalışmış, Suriye’ye reformlar yapma konusunda telkinlerde bulunmuş ve “bekle gör” politikası yürütmeye çalışmıştır. Suriye’de olayların patlak vermesinin ardından 2 Nisan 2011 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, ”Suriye’de yaşananları endişe içinde izlediğini belirtmiş ve Suriye halkının haklı beklentileri karşılık bulmazsa yeniden Beşar Esad ile konuşuruz” diyerek Suriye krizinde ilk etapta ihtiyatlı davrandığını göstermiştir (www.hurriyet.com.tr, 2011). Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın reform telkinlerini yerine getirmemesi ve halkına karşı güç kullanmaya devam etmesi Türkiye’nin Suriye’ye karşı tutumunu yavaş yavaş sertleştirmesine sebep olmuştur.

Türkiye, Suriye'yi istenen yenilikleri gerçekleştirmeye ikna etmek için çok fazla teşebbüste bulunmuştur. Ahmet Davutoğlu, 2011 yılının Ağustos ayında Beşar Esad ile görüşme gerçekleştirmiş görüşme sonunda Esad'ın halkına zulmü devam ettiği takdirde Suriye'ye olası bir dış müdahale olabileceğini söylemiştir. Ancak Beşar Esad, bu telkine tehditle yanıt vermiş ve Suriye'ye bir müdahale olması durumunda Hizbullah ile birlikte hareket ederek direneceğini belirtmiştir. Esad'ın yenilik isteklerine kulaklarını tıkaması ve güç kullanmaya devam etmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini koparma aşamasına getirmiştir. Türkiye, 31 Mayıs 2011 tarihinde Esad'a karşı olanların Antalya'da ilk önemli konferansını yapmalarına müsaade etmiş ve Suriyeli muhaliflere destek olmuştur. Daha sonra Türkiye, Suriyeli muhaliflerin oluşturduğu Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ve Suriye Ulusal Konseyi'ne (SUK) da izin vermiştir. Bu durum karşısında Beşar Esad, Türkiye'yi isyancılara yardım etmekle suçlamış ve onlara silah temin ettiğini iddiasında bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere destek olması üzerine Beşar Esad, yeniden PKK kartını kullanmış ve Suriye'nin kuzeyini PKK ile ilişkili olan PYD'nin kontrolüne bırakmıştır. 2011 yılının sonuna doğru Türkiye-Suriye ilişkileri iyice kopma noktasına gelmiştir. Türkiye, 30 Kasım 2011'de Suriye'ye birçok yaptırım uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda Türkiye, YDSİK oluşumunu iptal etmiş, Suriyeli idarecilere seyahat yasağı getirmiş, Suriye'ye silah satışını yasaklamış, Suriyeli idarecilerin mal varlıklarını dondurmuş, Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerini askıya almıştır. Suriye'de Türkiye ile olan Serbest Ticaret Anlaşmasını iptal etmiştir. Karşılıklı yaptırım uygulamalarının ardından Türkiye-Suriye ilişkilerinde diplomatik kanallarda kapatılmıştır. Bu konuda ilk hamle Suriye'den gelmiş ve Suriye Gaziantep Başkonsolosluğunu kapatmıştır. Ardından 26 Mart 2012 tarihinde Türkiye de Şam Büyükelçiliğini kapatmıştır (Üzüm, 2019: 82-85).

Türkiye ile Suriye ilişkileri Ekim ayında bütünüyle kopmuştur. Bundan sonra Türkiye, Beşar Esad rejimini kendisine hasım görmeye başlamıştır. BMGK, Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle Suriye'ye yaptırım uygulayamamış buna karşın Türkiye kendisi yaptırımlar uygulamaya koymuştur. Türkiye, 18 Ekim tarihinde Esad'a muhaliflerin oluşturduğu SUK ile ilk resmi görüşmeleri yapan ülke olmuştur (Toraman, 2015: 55).

Suriye iç savaşında demokrasinin yeniden tesisi için Arap Birliği, 22 Ocak 2012 tarihinde aldığı kararı, Şubat'ın ilk günlerinde Fas aracılığıyla BMGK'ya iletmiştir. Bu karara Türkiye'de destek vermiştir. Bu karar 4 Şubat 2012 tarihinde BMGK'da

görülmüş ancak Rusya ve Çin bu kararı veto etmiştir. Şubat ayında eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan, BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi olarak atanmıştır. Kofi Annan atandıktan sonra 16 Mart'ta altı maddeden oluşan bir barış planı açıklamıştır. Bu barış planını Suriye, 27 Mart tarihinde kabul etmiş ve bu plan çerçevesinde Suriye rejimi ateşkes ilan ettiğini duyurmuştur. Türkiye bu barış planına destek vermiş ancak bu ateşkesin uzun soluklu olmayacağını dile getirmiştir. Türkiye'nin dile getirdiği gibi ateşkes uzun sürmemiş ve Suriye, birçok kentte sivil insanlara yönelik güç kullanmaya devam etmiştir. Suriye'deki krizin sona erdirilmesi için Suriye'nin Dostları Toplantısı'nın ikinci oturumu İstanbul'da yapılmış ve bu toplantıya BM, AB, Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Körfez İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği temsilcilerinin yer aldığı birçok ülke ve uluslararası örgütler katılmıştır (Miş, 2014: 226-237).

Suriye'deki kriz, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın 2012 yılındaki olağanüstü zirve toplantısında da gündeme gelmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı, zirve sonunda yaptığı açıklamada Suriye'nin üyeliğini askıya aldıklarını açıklamıştır. Bu kararın gerekçesini de Beşar Esad'ın kendi halkına yaptığı zulüm olarak göstermiştir (www.dw.com, 2012). 22 Haziran 2012 yılında Türkiye'ye ait F-4 türü savaş uçağı, Malatya'dan kalktıktan sonra Akdeniz üstündeki uluslararası hava alanında Beşar Esad kuvvetleri aracılığıyla vurulmuştur. Keşif maksadıyla silahsız bir şekilde uluslararası hava sahasında düşürülen Türk savaş uçağının iki Türk pilotu şehit olmuştur. Türkiye, yaşanan bu olaydan sonra Suriye'ye karşı angajman kurallarında değişikliğe giderek Türk sınırlarına yaklaşan Suriye kuvvetlerini vuracağını deklare etmiştir. Bu dönemde Türkiye, derinleşen mülteci sorununa karşı Suriye'nin kuzey bölgesinde "tampon bölge" oluşturulması teklifini BM ve NATO'ya taşımıştır. Tampon bölge teklifine Fransa pozitif bakarken ABD, çekimser kalmış Rusya ise olumsuz beyanat vermiştir (Bilgesam, 2012: 44-55). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'de yaşanan insanlık dramı ile ilgili olarak İstanbul'da düzenlenen Dini Liderler Zirvesinde konuşmuştur. Erdoğan, yıllar önce Kerbela'da yaşanan hadiselerin aynısı bugün Suriye'de yaşanmaktadır diyerek Suriye rejiminin sivillere uyguladığı şiddeti eleştirmiştir (www.milliyet.com.tr, 2012).

Türkiye, değiştirdiği angajman kurallarını ilk kez Akçakale'ye yapılan saldırı sonucu uygulamıştır. 3 Ekim 2012 tarihinde Suriye'den ateşlenen top mermileri Türkiye'nin Akçakale ilçesinin sınırlarına düşerek beş Türk vatandaşının hayatını

kaybetmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra Türkiye, yeni angajman kurallarını uygulamış ve belirlenen hedefleri havadan F-16 jetleri karadan da fırtına obüsleriyle vurmuştur. Akçakale'ye yapılan bu saldırı sonunda 4 Ekim 2012 tarihinde Suriye Tezkeresi TBMM'ye taşınmıştır. TBMM'ye gelen bu tezkere yapılan oylama sonucunda büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu tezkere, Suriye dahil diğer yabancı ülkelere de asker gönderme müsaadesini kapsamıştır (Abdi, 2016: 454).

Akçakale'de yaşanan olayların bir hafta sonrasında Moskova'dan hareketlenen Suriye'ye ait bir yolcu uçağı, Türk F-16 jetleri tarafından Ankara Esenboğa Havalimanına iniş yapmaya zorlanmıştır. Türk yetkililer, uçakta askeri malzemeler taşındığına dair bulgular tespit ettiklerini söylemiştir. Suriyeli yetkililer, uçakta herhangi bir askeri malzeme taşınmadığını sadece yolcular ve yolculara ait bagajların olduğunu söylemiştir. Rusya yetkilileri de Suriye tarafının yaptığı açıklamalara benzer açıklamalar yapmıştır (www.aljazeera.com.tr, 2012). Suriye, Türkiye ile yaşadığı bu uçak krizine misilleme olarak Türk sivil uçaklarının Suriye semalarında uçuşunu yasaklamıştır (www.bloomberght.com, 2012). Türkiye, Suriye'den kaynaklanan güvenlik sorunları nedeniyle Kasım ayının sonunda NATO'ya başvurmuştur. Türkiye'nin bu başvurusu üzerine 4 Aralık 2012 tarihinde NATO üyesi ülkelerin dışişleri bakanları toplanmıştır. Toplantı sonunda Türkiye'ye Patriot füze savunma sisteminin yerleştirilmesi kararlaştırmış ve Ocak 2013'te Patriot füzelerinin bataryaları kurulmuştur. Rusya, Patriot füzelerini bölgede gerilimi tırmandıracağı gerekçesiyle sert bir dille eleştirmiştir (www.bbc.com, 2012).

2013 yılına gelindiğinde Suriye sorunu Türkiye için büyüyerek devam etmiştir. 2013 yılı yine Suriye'den kaynaklı terör saldırılarıyla başlamıştır. 11 Şubat 2013 tarihinde Hatay bağlı Reyhanlı ilçesinin Cilvegözü Sınır Kapısı'nda patlama meydana gelmiş ve patlamada 4'ü Türk vatandaşı olmak üzere toplam 13 kişi hayatını kaybetmiştir. Patlamanın Suriye'den gelen bomba yüklü bir araçtan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Patlamanın kim tarafından yapıldığı ise bir muamma oluşturmuştur (www.ntv.com.tr, 2013). 11 Mayıs 2013 tarihinde ise, Türkiye'de bir başka bombalı saldırı daha olmuştur. Hatay'ın Reyhanlı ilçesinin kent merkezinde bomba yüklü iki araçla terör saldırısı düzenlemiş, saldırı sonunda 45 kişi hayatını kaybetmiş 100'den fazla kişi de yaralanmıştır (www.hurriyet.com.tr, 2013).

2013 yılının Ağustos ayında Suriyeli Muhalifler, Beşar Esad rejiminin Şam'a bağlı Doğu Guta bölgesinde kimyasal silah kullandığını ve binlerce sivilin hayatını kaybettiği iddiasında bulunmuştur. Saldırı sonucu Şam'daki hastanelere kaldırılan yaralılara bakan doktorların ilk tespitleri sarin gazı kullanıldığı yönünde olmuştur. Suriye'de kimyasal silah kullanımını inceleyen BM Uluslararası Araştırma Komisyonu Başkanı Ake Sellstrom, Doğu Guta bölgesinde kimyasal silahların kullanıldığı iddialarını incelemek istediğini söylemiş ancak bunun için BM'ye üye herhangi bir ülkenin talepte bulunmasıyla birlikte Suriye Hükümeti'nin de BM'den çıkan kararı onaylaması gerektiğini söylemiştir (www.hurriyet.com.tr, 2013).

Kimyasal silah krizi, Türkiye'nin bölgesinde gücünü test edebileceği bir olay olmuştur. Türkiye, uluslararası istihbaratların verdikleri bilgiler doğrultusunda Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın kimyasal silah kullandığını savunmuştur. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, kimyasal silah kullanımının 1923 tarihinde yasaklandığını ve insanlık suçu ilan edildiğini söylemiştir. Rusya, Suriye'nin elindeki kimyasal silahları yok edeceğini açıklayarak Suriye'ye olası bir askeri müdahalenin de önüne geçmiştir. Rusya'nın bu konudaki aktif çalışmaları sonucunda ABD ile de anlaşma sağlanmıştır. ABD ile Rusya'nın kimyasal silah krizindeki anlaşmasını Türkiye'de desteklemiştir. Ancak Türkiye Suriye'de yaşanan olayın sadece kimyasal silah krizi olmadığını söylemiştir. Suriye'de kimyasal silah buhranı sonucunda ABD-Rusya anlaşmasının, Türkiye başta olmak üzere Ortadoğu ve uluslararası toplumlarda önemli sonuçları olmuştur. ABD ve Rusya'nın Suriye'de anlaşması Türkiye'nin bölgede yalnızlaştığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Bu konu Türk kamuoyunda ve siyasetinde "*değerli yalnızlık*" olarak ciddi biçimde tartışılmıştır (Dal, 2015: 96-108). 16 Eylül 2013 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri, sınırlarımızı ihlal eden Suriye'ye ait bir helikopteri düşürmüştür. Türkiye, Suriye helikopterinin defalarca uyarıldığını ancak sınır ihlalleri devam edince düşürüldüğünü açıklamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, yaşanan olayla ilgili olarak, hiçbir ülke bir daha Türkiye'nin hudutlarını ihlal etme cüretinde bulunmamalıdır açıklamasında bulunarak Türkiye'nin kararlılığını göstermiştir (www.dw.com, 2013). 2013 yılının sonlarına doğru gelindiğinde Suriye'deki iç savaşta hayatını kaybedenlerin sayısı 130.000 kişiye yaklaşmıştır. Ancak gerçek sayının bundan daha fazla olduğu söylenmektedir (Solomon, www.reuters.com, 2013).

Türkiye, Suriye politikasında 2011 yılının sonlarına doğru köklü bir değişime gitmiştir. Türkiye'nin Suriye politikasındaki bu köklü değişimin önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar şu şekilde sıralabilir:

1. Suriye'nin kuzeyinde PKK'nın bir kolu olan PYD güç kazanmış ve Türkiye'de terör eylemleri yapmaya başlamıştır. 2012 yılında da Hakkari'nin Şemdinli ilçesini kurtarılmış bölge ilan etmiştir.
2. Suriye'de gelişmeler Türkiye'nin Rusya ve İran ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya ve İran, Türkiye'nin Batı ile birlikte hareket ettiğini söylemiş ve Türkiye'ye yerleştirilen Patriot füzelerini de eleştirmiştir.
3. Türkiye ile Suriye ilişkileri tamamen kopmuştur. Suriye ile kopan ilişkiler Türkiye'yi siyasi, ekonomik, kültürel, güvenlik ve sosyal olarak etkilemiştir. Suriye iç savaşından kaçan mülteciler Türkiye'ye sığınmış bu durumda Türkiye'yi hem ekonomik hem güvenlik hem de sosyal olarak etkilemiştir.
4. Suriye iç Savaş'ı Türkiye'nin iç politikasını da ciddi biçimde etkilemiştir (Balcı, 2017: 337-340).

2014 yılı Suriye'de Irak Şam İslam Devleti (İŞİD/DAEŞ) terör örgütünün eylemlerini artırarak hakimiyet alanını genişlettiği bir yıl olmuştur. Türkiye'nin 2014 senesinde Suriye'deki iç savaşın sona erdirilmesi için yaptığı en mühim gayreti, Cenevre II görüşmelerindeki aktif rolü olmuştur. Türkiye, bilhassa Suriye'deki muhalif grupların Cenevre II görüşmelerine katılması için ciddi bir gayret göstermiştir. Bunun yanında 2014 yılında Türkiye'nin Suriye politikasındaki bir başka önemli konusu, DAEŞ'in başta Kobani olmak üzere Suriye'nin birçok kentinde ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) Musul ile Kerkük şehirlerinde hakimiyet kurması olmuştur. DAEŞ'in hakimiyetini artırması üzerine ABD önderliğinde birçok Batılı devlet DAEŞ'e karşı 8 Ağustos 2014 tarihinden başlayarak DAEŞ'e karşı hava saldırıları düzenlemeye başlamışlardır. DAEŞ'e karşı Cidde'de bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya katılan 10 Arap ülkesi müşterek bir bildiri imzalamışlardır. Türkiye, Cidde'de oluşturulan bu yapıya tarafsız kalmıştır. Türkiye, Cidde Deklarasyonu'na Musul'da rehin alınan konsolosluk çalışanları nedeniyle imza atmamıştır. Türkiye, 2014 yılı içinde Suriye'deki meselenin yalnızca DAEŞ'ten kaynaklanmadığını Suriye'deki karmaşıklığın Beşar Esad rejiminden kaynaklandığını söylemiştir. Uluslararası kuruluşlar Suriye'nin geleceği için açık bir tavır sergilememesinin akabinde Türkiye, Suriye'de tampon bölge

oluşturulması konusunu BM'deki Eylül ayında yapılan toplantıda yeniden gündeme taşımış fakat aradığı destek BM'den gelmemiştir. DAEŞ'in Kobani'yi işgal etmesi üzerine Türkiye'de 6-7 Ekim olayları başlamıştır. Bu 6-7 Ekim olayları, Türkiye'nin iç siyasetini hareketlendirerek çözüm sürecine de etki etmiştir. Türkiye'nin Kobani'yi DAEŞ'in işgal etmesi üzerine Peşmerge askeri kuvvetlerine yardım etmiştir. Türkiye'nin Peşmerge'ye olan bu yardımı Türkiye'nin DAEŞ'e destek verdiği iddialarını da çürütmüştür (Miş ve Özdemir, 2015: 181-184).

23 Mart 2014 tarihinde Türkiye Hava Kuvvetleri, sınır ihlali yapan Suriye'ye ait savaş uçağını F-16 jetleriyle düşürmüştür. Konuyla ilgili olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, hava sahamızı ihlal edersen bizimde cevabımız ağır olur. Onun için TSK kuvvetlerimizi ve onurlu pilotlarımızı kutlarım şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (www.milliyet.com.tr, 2014). Türkiye-Suriye ilişkileri 2014 yılında da gergin geçtiği görülmektedir. 2014 yılında Suriye iç savaşına DAEŞ'in de müdahil olmasıyla birlikte Suriye'deki barış denkleminin daha da karmaşıklaştığı söylenebilir.

2015 yılına gelindiğinde Türkiye-Suriye ilişkilerinde sorunların artarak devam ettiği görülmektedir. 2015 yılında da Türkiye-Suriye ilişkilerinde herhangi bir iyileşme olmamıştır. 2015 yılında Türkiye'nin Suriye politikasındaki en önemli konulardan birini DAEŞ ile mücadele oluşturmuştur. 2015 yılının Şubat ayında Türkiye ile ABD arasında Suriyeli muhaliflerin eğitilmesi amacıyla eğit-donat projesi imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, eğitilecek olanların Beşar Esad rejimi, DAEŞ ve bölgede bulunan diğer terör unsurlarıyla mücadele edeceğini söylemiştir (www.aljazeera.com.tr, 2015). Bu projede Türkiye ile ABD arasında bir takım fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Türkiye bu projenin sadece DAEŞ'i kapsamadığını Beşar Esad rejimi ve bölgedeki diğer terör örgütleri de kapsadığını belirtirken ABD, bu projenin sadece DAEŞ ile mücadeleyi kapsadığını ifade etmiştir. Bu fikir ayrılığının sonunda ABD Pentagon Sözcüsü Peter Cook, eğit-donat projesindeki eğitimlerin yeniden gözden geçirildiğini ve projeye yeni katılımcı alınmasını durdurduklarını açıklamıştır (www.aa.com.tr, 2015).

Türkiye, 2015 yılının Temmuz ayında DAEŞ'e karşı hava operasyonları yapan uluslararası koalisyona da katılmıştır. DAEŞ, bu tarihe kadar Türkiye'yi doğrudan hedef almamıştır. Ancak bu tarihten sonra DAEŞ, Suruç'ta ve Ankara tren garında bombalı

eylemler düzenlemiştir. Türkiye'nin DAEŞ'e karşı uluslararası koalisyona katılması DAEŞ'in de Türkiye politikasını değiştirmesine sebep olmuş olabilir. Ayrıca Türkiye'nin DAEŞ'e karşı angajman kurallarını değişmesi DAEŞ'in Türkiye politikasını değiştirmesinde bir başka faktör olarak sayılabilir. Buna karşılık Türkiye'de DAEŞ'e karşı artık daha sert önlemler başlamıştır.

2015 yılında Türkiye'nin Suriye politikası; Beşar Esad rejimi ile mücadele etmek, DAEŞ ve PYD/YPG gibi terör örgütleriyle mücadele etmek, mülteci sorununun daha büyümesine engel olmak, Türkmenlerin bölgesinden tecrit edilmesine engel olmak başlıklarında toplanabilir.

2016 yılına girilirken Türkiye'nin Suriye politikası daha da çıkmaza girdiği söylenebilir. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Suriye sınırında Rus uçağını vurmasından sonra Rusya, Türkiye'ye Suriye hava sahasının büyük bir bölümünü kapatmıştır. Türkiye'ye Suriye hava sahasının büyük bir bölümünün kapatılmasından sonra İnsansız Hava Aracı (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) ile görüntü alamamıştır. Bu durum Türkiye'nin Suriye'deki hareket kabiliyetine de etki ettiği söylenebilir.

2016 yılında Suriye iç savaşında çoğalan problemler Türkiye'yi Suriye politikasında büyük bir değişime mecbur bırakmıştır. Türkiye'nin Suriye politikasındaki öncüsü olan Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlık'tan Mayıs 2016'da istifa etmesi ve yerine Binali Yıldırım'ın Başbakanlığa gelmesi bu değişimin ilk örneği olmuştur. Bu değişimin akabinde Türkiye'nin dış politikası yeniden dizayn edilmiş ve Suriye politikası da değişime uğramıştır. Bu değişim sebepleri şu şekilde sıralanabilir;

1. ABD ve Batılı devletler Türkiye'yi Suriye politikasında yalnız bırakmıştır. Rusya ve İran'ın Suriye iç savaşına müdahil olmasıyla Beşar Esad rejimi devrilmekten kurtulmuş ve yeniden güç kazanmıştır. Rusya ve İran'ın bu politikasından sonra Türkiye'nin Beşar Esad'ı iktidardan uzaklaştırma düşüncesi de suya düşmüştür. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye politikasını değiştirmek durumunda kalmıştır.
2. Suriye'deki dengenin Beşar Esad rejimi lehine değişmesi ve Rusya ile yaşanan uçak krizi sebebiyle Türkiye'nin terör gruplarıyla mücadelesi sekteye uğramaya

başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi Suriye konusunda yeni politikalar üretmesine neden olmuştur.

3. Türkiye'nin Suriye konusunda hem Rusya hem de Batılı Devletlerle aynı anda uyumsuzluk yaşaması Türk dış politikasında aktif ve çok taraflı politika yürütmesine sebebiyet vermiştir.
4. Suriye'ye İran'ın müdahalesi Şii mezhebinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Suriye politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur (Ozan, 2017: 39-43).

2016 yılı DAESH ve PYD/YPG terör örgütlerinin Türkiye'de eylemlerinin arttığı yıl olarak görülebilir. Bu terör kaynağı kesmek için Türkiye'nin Suriye'ye sınır ötesi operasyon yapması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Suriye'de iç savaşın başlamasından bu yana barışın sağlanması adına belki de en önemli adım Türkiye, Rusya ve İran'dan gelmiştir. Türkiye, İran ve Rusya'nın garantörlüğünde 30 Aralık 2016 tarihinde Suriye'de ateşkes ilan edilmiştir. Suriye'de ateşkesin devamı için Türkiye, Rusya ve İran 23 Ocak 2017 tarihinde Astana Görüşmelerini başlatmıştır. Bu görüşmelerin ana gündemini çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması, İdlib'te çatışmaların sona erdirilmesi ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması oluşturmuştur. Bu kapsamda Türkiye, Rusya ve İran birçok görüşme gerçekleştirmiştir (www.trthaber.com,2019). Türkiye, Rusya ve İran arasında ondan fazla Astana Görüşmeleri gerçekleştirilse de Suriye'de barış henüz sağlanamamış ve iç savaş günümüzde tüm şiddetiyle devam etmektedir. Batılı ülkelerin Suriye'de barışı sağlamak için Türkiye, Rusya ve İran'a göre daha pasif davrandığını söylenebilir.

Türkiye, Astana'da varılan mutabakat çerçevesinde, Suriye'nin İdlib şehrinde ateşkesin devamı için 8 Ekim 2017 tarihinde sınır ötesi keşiflerine başlamıştır. Türkiye, İran ve Rusya'nın birlikte uygulamaya koyduğu Astana sürecinin izdüşümü olan bu operasyonda Rusya, İdlib çevresinde, Türkiye ise şehir merkezindeki güvenlikten sorumlu olacaktır. TSK'nın ÖSO'ya destek amaçlı top atışlarıyla başlayan bu operasyonda sivillerin korunması hedeflenmiştir. Bu operasyonla birlikte Türkiye, Suriye'ye üçüncü defa girmiştir (www.sputniknews.com, 2017).

22 Kasım 2017 tarihinde Rusya, İran ve Türkiye Soçi kentinde Suriye krizi ile alakalı toplanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan toplantı sonrası yaptıkları açıklamada Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin toplanacağını duyurmuştur (www.sputniknews.com, 2017). Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekâtı'ndaki askeri başarısıyla artık diplomaside de söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Astana süreci ve Soçi zirvesiyle Türkiye, Suriye krizinde ana aktör olarak masada yer almıştır.

2018 yılında Suriye'nin kuzeyinde iyice güç kazanan PYD/YPG, Türkiye'ye ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine bir askeri operasyon daha yapması kaçınılmaz hale gelmiştir. Tüm gelişmelerin ışığında TSK ve ÖSO güçleri 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır. TSK ve ÖSO güçlerinin başarılı operasyonu 18 Mart 2018 tarihinde ise son bulmuştur. Zeytin Dalı Harekâtı'nın başarı ile sonuçlanmasıyla birlikte PYD-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde devlet kurma hayali de son bulmuştur. Ayrıca Zeytin Dalı Harekâtı'nın başarı ile sonuçlanması sahadaki aktörlerin belli oranda politikalarını değiştirmelerine sebep olmuştur. Zeytin Dalı Harekâtı'nın başarı ile neticelenmesinin bir diğer sonucu ise Suriyeli mültecilerin bir kısmının evlerine dönebilmesi için gerekli şartların olgunlaşması olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Zeytin Dalı Harekâtından sonraki aşamanın Menbiç olduğunu dile getirmiştir. Menbiç'te PYD/YPG terör örgütünün bulunması ve ABD'nin verdiği sözlerde durmaması Türkiye'nin bir sonraki hedefinin Menbiç olmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Menbiç'e yönelik baskı kurmasının esasında bölgenin terör örgütleri tarafından mesken tutulması, ABD'nin sözlerini yerine getirmemesi ve Menbiç kentinin PYD-YPG terör örgütünün eline geçmesi gibi bir takım faktörler bulunmaktadır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye-ABD arasında 4 Haziran 2018 tarihinde Menbiç Mutabakatı imzalanmıştır. Ancak ABD'nin bu mutabakata uymaması üzerine mutabakat uzun soluklu olmamıştır. Bu süreçte ABD, PYD/YPG'ye desteğini kesmemiştir. Türkiye'de yeni bir operasyon için hazırlıklarına başladığını ABD'ye bildirmiştir. 14 Aralık 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD Başkanı Donald Trump ile telefonda görüşmesinin sonunda Fırat'ın doğusuna yapılacak olan askeri harekâtı bekletme kararı almıştır. Bu telefon görüşmesinden kısa bir süre sonra Başkan Donald Trump paylaştığı bir tweette Suriye'den çekileceklerini duyurmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 17 Eylül 2018 tarihinde Soçi Zirvesinde bir araya gelmiştir. Gerçekleştirilen bu zirveden sonra İdlib'de silahsız bir bölge kurulması kararı

alınmış böylece çıkabilecek bir savaşın önüne geçilmiştir. Soçi’de varılan bu mutabakat, İdlib’de savaşın durması ve yeni bir mülteci akınının önüne geçilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Deşilmek ve Duman, 2019: 82-92).

Suriye meselesi, 2018 yılında Türkiye’nin ABD, Rusya ve AB ile olan ilişkilerinin gidişatında kilit bir rol oynamıştır. ABD kaynaklı krizlerin büyük çoğunluğu Suriye konusundan çıkmıştır. Rusya ile olan yakınlaşma sürecinde Suriye konusu üzerinden olmuştur. Suriyeli mülteciler sorununun getirdiği manevra alanı Türkiye’ye AB karşısında ciddi bir pazarlık kozu vermiştir (Ergin, www.hurriyet.com.tr, 2018).

2018 yılında Türkiye, Suriye meselesinde bir taraftan kendisine yönelen tehditleri askeri operasyonlarla önlemeye çalışırken bir taraftan da Rusya, İran, ABD, Almanya, Fransa ve AB ülkeleriyle diplomatik çözüm gayretini de devam ettirdiği görülmektedir. Bu bağlamda 2018 yılında da Türkiye, İran ve Rusya’nın Astana görüşmeleri devam etmiş, Tahran ve Soçi zirveleri yapılmıştır. Aynı şekilde Almanya, Fransa, Rusya ve Türkiye’nin katılımıyla İstanbul’da Suriye konulu dörtlü zirve düzenlenmiştir.

2019 yılına gelindiğinde Suriye meselesi Türk dış politikasının ana gündemini meşgul etmeyi sürdürmüştür. 2019 yılında Türkiye’nin Suriye politikasının zeminini PYD/YPG ile mücadele, İdlib’deki insanlık krizi ve Suriye’de kurulması planlanan Anayasa Komisyonu oluşturmuştur. Rusya’nın Suriye’deki iç savaşa dahil olması ve ABD’nin PYD/YPG’ye Türkiye’ye rağmen desteğini hiç kesmemesi Türkiye’nin Suriye politikasındaki önceliklerinde değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Rusya ve İran’ın Beşar Esad rejimine desteğinin devam etmesi, ABD’nin Suriye’den çekilme kararı, DAESH’in Suriye topraklarının büyük bölümünden atılması, Türkiye’nin sınırlarında PYD/YPG kaynaklı terör sorununun devam etmesi ve Beşar Esad’ın bu durumu Türkiye aleyhinde koz olarak kullanması, Rusya ve İran’ın destekleriyle Suriye’deki muhaliflerin bastırılması gibi gelişmeler Beşar Esad’sız bir Suriye politikasının gerçekçi bir yaklaşım olmadığını göstermektedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriye’de Beşar Esad rejimi ile alt düzeyde dış politika yürütüyoruz ve düşmanınız dahi olsa tüm bağları koparmamalıyız açıklamalarında bulunarak Suriye’de Beşar Esad rejimi ile alt

düzeyde de olsa görüşüklerini belirtmiştir (www.dw.com, 2019). Konuyla ilgili olarak İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Türkiye ile Suriye arasındaki karşılıklı diyalogu artırmak için arabuluculuk rolünü üstlenmeye hazır olduklarını söylemiştir (www.sputniknews.com, 2019).

14 Şubat 2019 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Suriye konusunu görüşmek üzere Rusya'nın Soçi şehrinde bir araya gelmiştir. Zirve sonunda açıklanan ortak beyannamede Heyet Tahrir El-Şam'ın (HTŞ) terör örgütü olduğuna vurgu yapılarak İdlib'de HTŞ ile mücadeleye hususi önem atfedilmiştir (www.bbc.com, 2019).

Eylül 2018'de Türkiye ile Rusya arasında Soçi 'de varılan mutabakatın ardından Rusya, Türkiye'nin İdlib'e yönelik askeri operasyonuna engel olmuş ve Beşar Esad rejiminin İdlib'deki saldırıları da devam etmiştir. Esad'ın saldırıları sonrası yüz binlerce insan evlerini terk ederek Türkiye sınırlarına gelmiştir. TSK'ya ait Suriye'nin Morek şehrindeki gözlem noktasının Rus kuvvetleri ve Suriyeli rejim güçleri tarafından işgal edilmesi Soçi'de varılan anlaşmayı bir nevi hükümsüz kılmıştır. Bu gelişmenin ardından Türkiye, Rusya ile Esad rejiminin operasyonlarını durdurması için görüşmüştür. Bu görüşmenin ardından Esad rejimi kısa bir süre saldırılarını durdursa da ilerleyen dönemde İdlib'e ilerleyişini sürdürmüştür (Görücü, 2019: 157-162).

Bu dönemde Türkiye, Suriye konusunda ABD ile de görüşmelerine devam etmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile ABD arasında 7 Ağustos 2019 tarihinde Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturulması konusunda anlaşma sağlanmıştır. ABD ile varılan mutabakatın ardından 14 Ağustos 2019 tarihinde ABD ile Türkiye arasında Şanlıurfa'da Müşterek Harekât Merkezi kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye ile ABD, ortak devriyelere başlamıştır. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, YPG'nin PKK'dan hiçbir farkının olmadığını, YPG'nin bölgeden çıkarılmasını ve YPG'nin elinde bulunan ağır silahların toplanması konularında ABD ile mutabık kaldıklarını açıklamıştır (www.cnnturk.com, 2019).

Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge konusunda ABD ile her ne kadar anlaşmış gibi görünse de bu anlaşmanın sahada fazla karşılığının olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD'nin YPG'nin

Suriye'nin kuzeyinden çıkması hususunda kendilerine zaman kaybettirdiğini söyleyerek Türkiye'nin tüm planlarının hazır olduğunu ve Suriye'nin kuzeyine operasyon için hazır olduklarını belirtmiştir (www.dw.com, 2019). Türkiye'nin açıklamalarından sonra ABD, Suriye'nin kuzeyinden çekileceklerini ancak Türkiye'nin herhangi bir askeri operasyonunu da desteklemeyeceklerini açıklamıştır (www.sputniknews.com, 2019).

Türkiye, Rusya ve İran arasında yürütülen müzakereler sonucu oluşturulan Suriye Anayasa Komitesi ilk toplantısını 30 Ekim 2019 tarihinde Cenevre'de gerçekleştirmiştir. Türkiye, İran ve Rusya yaptıkları ortak açıklamada, Anayasa komitesinin gayretlerine yardımcı olacaklarını beyan etmiştir (www.haberglobal.com.tr, 2019). Suriye Anayasa Komitesinin görüşmelerinin ikinci turundaki ilk oturumunda Beşar Esad'a bağlı heyet toplantıyı terk etmiştir. Ayrıca, Beşar Esad rejimi Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı nedeniyle kınanmasını istemiştir (www.euronews.com, 2019).

Beşar Esad'a bağlı heyetin Anayasa Komitesi'ni terk etmesi, Suriye'de çözümün oldukça zor olduğunu bir defa daha göstermiştir. Beşar Esad'ın iktidarı bırakmamak için sonuna kadar direneceği de görülmektedir. Rusya'nın menfaatleri de Beşar Esad'ın iktidarı bırakmaması yönünde olduğundan Suriye'de çözüm oldukça zor gözükmektedir.

19 Aralık 2019 tarihinde Beşar Esad rejimi ve Rusya, İdlib'e yeni bir saldırı başlatmış ve birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Rusya ile Türkiye arasında 17 Eylül 2018 tarihinde imzalanan anlaşmadan bu yana İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'nde Beşar Esad rejimi ve Rusya'nın saldırılarında binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu saldırılar sonunda Türkiye sınırına milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmıştır (www.ntv.com.tr, 2019). Rusya ve Beşar Esad rejiminin birçok kez anlaşmayı ihlal ettiği görülmektedir. Anlaşma bölgede gerginliği azaltmamış tam tersine Beşar Esad rejiminin saldırılarına açık hale getirmiştir. Türkiye ile Rusya'nın Suriye konusunda anlaşmaları genellikle kısa vadeli olmuştur.

2020 yılına girildiğinde Türkiye'nin dış politikasındaki en gündem maddesinin başında yine Suriye krizi gelmiştir. 7 Ocak 2020 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye ziyareti öncesi Suriye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Başkan Vladimir Putin ile Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad arasındaki zirve Şam'da Rus askerlerinin olduğu garnizonda yapılmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin,

Suriye’de Başkan Beşar Esad ile birlikte Emevi Camii’ni de ziyaret etmiştir (www.bbc.com, 2020). Başkan Putin’in bu ziyaretinden de anlaşılacağı üzere Rusya’nın Suriye’ye desteğini kolay bir şekilde keseceği düşünülmemelidir. Başkan Vladimir Putin’in Suriye ziyareti ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Vladimir Putin’in Suriye’yi ziyaretinin kendi tasarrufu dahilinde olduğunu söylemiş ve Beşar Esad konusunda Rusya ile anlaşamadığımız ortadadır açıklamalarında bulunmuştur (www.ntv.com.tr, 2020).

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan ve Suriyeli mevkidaşı Tümgeneral Ali Memlük ile Moskova’da bir araya gelmiştir. Türkiye, bu müzakereyi daha önce Vladimir Putin’in söylediği gibi Adana Mutabakatı’nın tatbik edilmesi şeklinde değerlendirmiştir. 2011 yılında Arap Baharı’nın Suriye’de iç savaşa dönmesinden sonra Türkiye, 13 Ocak 2020 tarihinde Rusya aracılığıyla ilk kez Beşar Esad rejimi ile bağlantı kurmuştur (Göksedef, www.bbc.com, 2020). MİT Başkanı Hakan Fidan ile Suriye İstihbarat Başkanı Ali Memlük görüşmesi sırasında Ali Memlük Türkiye’den Suriye’nin egemenliğini tanımasını, toprak bütünlüğüne saygı göstermesini ve Türk askerlerinin Suriye topraklarından çekilmesini talep etmiştir (www.sana.sy, 2020). Bu görüşme sırasında Türkiye ise Suriye’den YPG/PYD terör örgütüne karşı ortak hareket edilmesini talep etmiştir. Ancak Suriye tarafı, görüşmede bu konunun gündeme gelmediğini söylemiştir (www.independentturkish.com, 2020).

MİT Başkanı Hakan Fidan ile Suriye İstihbarat Başkanı Ali Memlük görüşmesi Türkiye iç siyasetinde de gündem olmuştur. Görüşme ile ilgili Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Türkiye’nin ulusal menfaatleri neyi gerektiriyorsa o şekilde davranıldığını söylemiştir. Görüşme ile ilgili olarak İYİ Parti lideri Meral Akşener ise, görüşmenin güzel bir gelişme olduğunu söylemiştir. Görüşme ile ilgili olarak CHP ise, yapılan görüşmenin pozitif bir gelişme olduğunu ve yapılan görüşmeyi desteklediklerini söylemiştir (Şimşek, www.sputniknews.com, 2020). Türkiye ile Suriye arasında birçok anlaşmazlık olsa da Suriye’de oluşan konjonktür Türkiye ile Suriye’yi alt düzeyde de olsa aynı masada buluşturmuştur.

Türkiye ile Rusya arasında 17 Eylül 2018 tarihinde Soçi’deki zirvede İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi oluşturulmasına karar verilmişti ancak bu kararın sadece kağıt üzerinde kaldığı söylenebilir. Çünkü Beşar Esad rejimi, İran Şii milisleri ve Rus

hava kuvvetlerinin İdlib'e yönelik saldırıları son bulmamıştır. Bu doğrultuda 17 Ocak 2020 tarihinde Suriye'de Beşar Esad rejimi kuvvetleri, İran'a bağlı milis güçler ve Rus savaş uçakları İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesine operasyon düzenlemiştir. İdlib'e yapılan saldırılar sonucunda binlerce sivil vatandaş Türkiye sınırlarına yığılmıştır (Karacaoğlu, Musa ve Kako, www.aa.com.tr, 2020).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İdlib'e yapılan saldırı ile ilgili olarak Türkiye'nin Suriye'deki varlığı devam edecek ve hatta ilerlemesi de sürecektir açıklamasında bulunmuştur (www.sputniknews.com, 2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu açıklamasından sonra Türkiye'nin Suriye'ye yeni bir operasyon daha yapabileceği sinyali verdiği söylenebilir.

Türkiye-Suriye ilişkileri, Suriye iç savaşından sonra neorealizm perspektifinden incelenebilir. Neorealizm teorisine göre devletlerin asıl amacı hayatta kalmaktır. Bu bağlamda devletler hedeflerini gerçekleştirmek için güvenliklerini artırır ve güç peşinde koşarlar. Türkiye'de Suriye'deki gelişmelere istinaden güvenliğini sağlamak için birçok kez sınır ötesi operasyon yapmış ve S-400 hava savunma sistemi almıştır. Neorealist teoriye göre, devletler arasında işbirliği olabilir. Ancak bu işbirliği kısa vadeli olacaktır. Devletler arasında ittifaklar güvenlik konuları üzerinden şekilleneceğinden dolayı kalıcı bir barıştan söz edilemez. Bu kapsamda Türkiye, Suriye'de barışın sağlanması için önce ABD ve Batılı devletlerle işbirliği yapmış sonuç alamayınca Rusya ve İran ile ittifak kurmuştur. Ancak neorealizm teorisinin de savunduğu gibi Suriye konusunda yapılan ittifaklar kalıcı olmamıştır. Savunmacı realizm göre, rasyonel davranan bir devlet sadece güvenliklerini sağlamak için güç kullanırlar. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye'den kaynaklı güvenlik sorunları sınır ötesi operasyonlarla bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu durum savunmacı realizm yanı sıra saldırgan realizm perspektifinden de incelenebilir. Saldırgan realizme, her devlet kendi göbeğini kendi keser. Rekabet ve çatışma kaçınılmazdır. Saldırgan realizmin öncüsü Mearsheimer'e devletlerin dünya hükümranlılığı çok mümkün görünmemektedir. Ancak devletlerin bölgesel hegemonik güç olması muhtemeldir. Bu kapsamda devletler kendi bölgelerinde en büyük askeri güce sahip olmalıdır. Özellikle de kara kuvvetlerinin güçlü olması bölgesel hegemonya olma konusunda yardımcı olacaktır. Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu askeri operasyonlar da bölgesel liderlik bağlamında değerlendirilebilir. Türkiye'nin düzenlemiş olduğu askeri operasyonlar sonunda

bölgesinde önemli aktör haline gelmiş ve Suriye’de barışın sağlanması için söz sahiplerinden birisi olmuştur. Son tahlilde Türkiye’nin saldırgan ve savunmacı politikalarıyla bölgesinde önemli bir güç haline gelmiştir. Türkiye-Suriye ilişkileri üç bölüme ayrılabilir. 1946-1998 yılları realizm teorisi üzerinden, 2002-2011 yılları idealizm teorisi üzerinden ve 2011 yılından günümüze kadar olan süreç ise neorealizm teorisi üzerinden değerlendirilebilir.

Türkiye-Suriye ilişkileri, Suriye’nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatına kadar zaman zaman iyi gitse de çoğunlukla problemli ve gergin bir şekilde gitmiştir. 1998 yılından 2002 yılına kadar Türkiye-Suriye ilişkileri iyileşme sürecine girmiş 2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte de tarihte görülmediği kadar iyi bir ilişki içinde olmuştur. Ancak 2011 yılında Arap Baharı’nın Suriye’ye sıçramasından sonra Türkiye-Suriye ilişkileri ciddi bir krize girmiş daha sonraki süreçte ise tamamen kopmuştur.

3.4.1. Türkiye’nin Güneyinde Oluşan Güvenlik Sorunları

2010 yılında başlayan Arap Baharı sürecinin 2011 yılında Suriye’ye sıçramasının ardından Türkiye’yi ciddi bir biçimde etkilemeye başlamıştır. Arap Baharı sürecinin Suriye’ye sıçramasından sonra Türkiye mülteci sorunu ve terör sorunu gibi çok büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda milyonlarca insan Suriye’deki iç savaştan kaçıp Türkiye’ye gelmiş ve hala da gelmeye devam etmektedir. Suriye’deki yönetim boşluğundan yararlanarak güç kazanan DAESH ve PYD/YPG gibi terör örgütleri Türkiye’ye tehdit oluşturmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, bu terör örgütlerini sınırlarından temizlemek için birçok kez Suriye’nin kuzeyine askeri operasyon yapmıştır. Türkiye’ye DAESH’ten gelen tehditler günümüzde son bulmuş gibi gözükse de PYD/YPG terör örgütünün Suriye’nin kuzeyindeki varlığı Türkiye için hala ciddi bir tehdit olarak görülmektedir.

3.4.1.1. DAESH/İŞİD

DAESH terör örgütünün kamuoyunda değişik isimleri bulunmaktadır. Örgüt ilk olarak Devlet El İslamiye Fi Irak ve El İslamiye ismiyle anılmıştır. Halifeliğini ilan ettikten sonra da İslam Devleti ismini kullanmıştır. Türkiye’de ise DAESH olarak adlandırılmıştır. İŞİD, Doğu Akdeniz İslam Devleti ve Irak İslam Devleti gibi isimlerini

de kullanmıştır. Irak İslam Devleti liderleri 2010 senesinde ABD'nin düzenlemiş olduğu harekâtla öldürülmüştür. Daha sonra örgütün lideri Ebu Bekir El-Bağdadi olmuştur. Ebu Bekir El-Bağdadi, Suriye'deki iç savaştan yararlanmış ve Suriye El-Kaidesi olan Nusra Cephesi ile birleştiklerini söyleyerek DAEŞ/İŞİD'i kurduklarını açıklamıştır. DAEŞ, kurulduktan sonra Musul başta olmak üzere Irak'ın büyük bir bölümü ve Suriye kuzeyinde büyük topraklar kazanmıştır. DAEŞ, Musul'da Türkiye'nin 49 konsolosluk çalışanını rehin almış ve 20 Eylül 2014 yılında rehin aldıkları konsolosluk çalışanlarını serbest bırakmıştır. DAEŞ, Suriye'de kendine üs olarak Rakka kentini seçmiştir. Özellikle 2014 yılından DAEŞ, Suriye'deki iç savaşta ciddi topraklar kazanmaya başlamıştır. DAEŞ'in Ayn el-Arab (Kobani)'yi PYD/YPG'nin elinden alması, Türkiye iç siyasetini de etkilemiştir. DAEŞ'in Kobani'yi ele geçirmesinden sonra Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde 6-7 Ekim şiddet olayları başlamıştır. Bu dönemden sonra başta ABD, Rusya ve Türkiye olmak üzere birçok ülke, DAEŞ'e karşı ciddi bir hava operasyonlarına başlamıştır. Bu hava operasyonlarından sonra DAEŞ, Suriye'nin büyük bölümünden çıkmak mecburiyetinde kalmıştır (Bozkurt, 2019: 169-215). 2015 yılının başlarında DAEŞ, Irak'tan Suriye'ye kadar çok büyük alana yayılmış ve terör eylemleriyle başta Türkiye olmak üzere dünyanın birçok ülkesini zor durumda bırakmıştır.

Suriye'de Türkiye'ye yönelik artan DAEŞ tehdidine karşı Türkiye, ülke dışındaki tek toprağı olan ve Türkiye toprağı kabul edilen Süleyman Şah Saygı Karakolu ve Türbesine TSK tarafından 21 Şubat 2015 gecesinde operasyon düzenlenmiştir. Bu operasyona Şah Fırat operasyonu ismi verilmiştir. Şah Fırat operasyonuna TSK, 39 tank, 57 zırhlı araç olmak üzere toplam 100 araç ve 572 askeri personelle katılmıştır (www.sputniknews.com, 2015).

2016 yılında gerçekleştirilen Musul operasyonu ile DAEŞ Irak topraklarından temizlenmiştir. Ardından Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekâtıyla birlikte DAEŞ Suriye'nin Cerablus bölgesinden çıkartılmış ve DAEŞ'in Akdeniz'e geçmesinin önüne geçilmiştir. Türkiye, DAEŞ'i bölgeden çıkartarak burada güvenli bölge de oluşturmuş ve Fırat Kalkanı Harekâtı başarıya ulaşmıştır. Daha sonra ABD'nin desteğı ile PYD/YPG, Rakka kentini DAEŞ'in elinden almıştır. 2017 senesindeki Deyri-zor operasyonları ile birlikte DAEŞ, Suriye'nin büyük bir bölümünden temizlenmiştir. DAEŞ, Suriye'deki son toprağı Ebu Kemal kentini Beşar Esad rejimine kaybetmiştir.

Ebu Kemal kentinin kaybedilmesiyle birlikte DAES'in Suriye'de hiçbir toprağı kalmamıştır. 2018 yılı itibariyle DAES birçok mensubunu kaybetmiş ve finansal kaynaklarına da el konulmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, DAES'in Suriye topraklarından tamamen çıkarıldığını söylemiştir. ABD Başkanı Donald Trump ise DAES'in yok edildiğini ve kısa sürede Suriye'den çıkacaklarını söylemiştir (Karakuş, 2018: 71-82).

Ekim 2019'da ABD Başkanı Donald Trump, DAES lideri Ebu Bekir El-Bağdadi'nin ABD'nin gerçekleştirdiği bir harekât esnasında kendini patlatarak öldüğünü açıklamıştır (McCants, www.bbc.com, 2019). ABD Başkanı Donald Trump, Ebu Bekir El-Bağdadi'nin yerinin belirlenmesinde ve diğer DAES unsurlarının yakalanmasında Türkiye'nin çok fazla destek verdiğini söylemiştir (www.milliyet.com.tr, 2019). DAES tehdidinin ortadan kalkıp kalkmadığını anlamak için DAES'in herhangi bir hücresinin kalıp kalmadığının başka bir örgülle organik bağının olup olmadığının iyice araştırılması gerekmektedir.

3.4.1.2. PYD/YPG Sorunu

PYD, 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Demokratik Birlik Hareketi kavramından esinlenilerek 2003 yılında Fuat Ömer öncülüğünde kurulmuştur. 2010 senesine kadar Fuat Ömer PYD terör örgütünün liderliğini yürütmüştür. 2010 yılından sonra örgütün liderliğine Salih Müslim gelmiştir. Türkiye'nin elindeki veriler doğrultusunda PYD terör örgütünü Suriye'deki PKK mensupları kurmuştur (Pollock, www.washingtoninstitute.org, 2012). 2012 yılından itibaren PYD, merkezi Suriye'nin Kamışlı kenti başta olmak üzere Afrin, Haseke, Ayn-el Arap (Kobani) bölgelerinde güçlü yapı haline gelmiştir. Beşar Esad rejimi, PYD terör örgütüne Suriye topraklarında sıcak bakmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan, 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla Beşar Esad'a avukatları aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Abdullah Öcalan, Beşar Esad'a rejim ile işbirliği yapmak istediklerini söylemiş ve Suriye'nin kuzeyinde kendilerine ait bir yapının oluşturulması durumunda rejim için mücadele edeceklerini belirtmiştir. Buna mukabil Beşar Esad rejimi de tutuklanmış olan PYD mensuplarını serbest bırakmış ve Kuzey Irak'ta bulunan PYD lideri Salih Müslim ve örgüt mensuplarını Suriye'ye dönüşüne müsaade etmiştir. Bundan sonra Beşar Esad rejimi, PYD'nin Suriye topraklarında her türlü faaliyetine göz yummuştur. PYD'nin

kuruluşundan 2015 senesine kadar alınan önemli kararların hepsi PKK'ya ait kamplarda alınmıştır. PYD'nin silahlı kanadı olan YPG, 19 Temmuz 2012 tarihinde kurulmuştur. YPG, PKK ile olan organik bağı sayesinde Suriye'nin kuzeyinde istediği askeri ekipmanları ve örgüt mensuplarını kolayca temin etmiştir. YPG'nin Kadın Koruma Birlikleri (YPJ) adı altında kadınlardan oluşan silahlı bir grubu da bulunmaktadır. (Tosun, 2019: 104-131). PYD'nin askeri kanadı YPG/YPJ'nin Suriye İnsan Hakları Gözlemci verilerine göre elli bin dolaylarında silahlı militanı bulunmaktadır (Perry, www.businessinsider.com, 2015). Bu sayının 10.000'ni keskin nişancılık özellikleri ön plana çıkan YPJ'li kadın milisler oluşturmuştur (Moberg, 2016: 15-36).

PYD/YPG, 2014 yılının başında Suriye'nin kuzeyinde Cezire, Kobani ve Afrin'i kanton olarak ilan etmiştir. Ancak bu üç bölge arasında herhangi bir sınır olmaması ve bu ilan edilen üç kanton arasında stratejik bağlantıyı kuracak alanlarda Arap ve Türkmenlerin nüfusunun daha fazla olması PYD/YPG'yi zora sokmuştur. ABD'nin desteği ile PYD/YPG unsurları 2014 yılında Kobani'yi kuşatmaya başlamıştır. 2015 yılının Mayıs ayında PYD/YPG, Tel Abyad kentini ele geçirerek ilan ettiği iki kantonu birbirine bağlamıştır (Orhan, 2015: 16-19). PYD/YPG'nin Tel Abyad'ı almasından ardından Türkiye, Fırat'ın batısını kırmızı çizgisi olarak duyurmuştur (www.milliyet.com.tr, 2015).

2015 yılında Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG'de güç kazanmaya devam etmiştir. PYD/YPG, ABD ve birçok Batılı ülkenin destekleriyle Ayn el-Arab (Kobani) bölgesini DAESH'in elinden almış ve hâkimiyet alanını Fırat'ın batısına kadar genişletmiştir. Bu durum Türkiye'yi endişelendirmiş ve Fırat'ın batısını kırmızı çizgisi olarak ilan etmiştir. (Acun, 2016: 186-193).

PKK'nın Suriye'deki kolu olan PYD/YPG, DAESH ile mücadele kapsamında başta ABD olmak üzere Rusya ve AB tarafından desteklenmiştir. 2014-2017 yılları arasında ABD, PYD/YPG'ye belirgin bir şekilde desteğini bildirmiş ve PYD/YPG siyasetinde hiçbir değişikliğe gitmemiştir. Türkiye'den gelen yoğun tepkilere karşı 2017 yılında ABD Özel Kuvvetler Komutanı Raymond Thomas, 2015 yılında kurulan YPG'ye ad değiştirmesi hususunda telkinde bulduklarını ve YPG'nin adının Suriye Demokratik Güçleri (SDG) olarak değiştirildiğini belirtmiştir. Bunun yanında R. Thomas, Demokratik sözcüğünün YPG'ye prestij kattığını söylemiştir. ABD Dışişleri

Bakanlığı Sözcüsü John Kirby ise, PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görmediklerini açık bir biçimde ifade etmiştir (Sekmen, 2018: 59-65).

Rusya'nın ABD ile Suriye'de sürdürdüğü rekabette PYD/YPG'yi tamamen ABD'nin güdümüne bırakmak istememesi Rusya'yı PYD/YPG'ye yakınlaştırmıştır. PYD/YPG'nin Marksist bir yapı içinde olması Rusya'nın PYD/YPG'yi doğal olarak desteklemesine neden olmuştur. Beşar Esad rejiminin PYD/YPG ile iyi ilişkiler içinde olması Rusya'nın Suriye politikasına uygun olduğundan dolayı PYD/YPG ile yakın ilişkiler içinde olmuştur (Aliyev, 2016: 1-8). Rusya, PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görmediği gibi Moskova'da ofis açmasına da izin vermiştir. (www.aa.com.tr, 2016).

Ekim 2017 tarihinde PKK'nın Suriye'deki kolu olan YPG/SDG, ABD'nin destekleriyle birlikte Rakka'yı DAESH'in elinden aldıklarını duyurmuştur. YPG'li terör mensupları Rakka'yı DAESH'in elinden alınca kent alanında Abdullah Öcalan posteri açmıştır. ABD, daha önce devamlı olarak PYD/YPG'yi PKK'dan ayrı gördüklerini söylemesine rağmen YPG'li terör mensuplarının kent merkezinde Öcalan posteri açması Türkiye'nin yıllarca ifade ettiği tenkitlerin doğruluğunu ortaya çıkmıştır (Duran, www.sabah.com.tr, 2017).

Türkiye, 2016 yılından itibaren PYD/YPG terör örgütünü sınırlarından temizlemek için Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtlarını düzenlemiştir. Türkiye, özellikle Fırat Kalkanı ve Zeytin Harekâtlarından sonra PYD/YPG'nin kantonları birleştirme düşüncesine darbe vurmuştur. Türkiye, düzenlediği bu operasyonlarla PYD/YPG'nin Akdeniz'e kadar uzanacak terör devleti oluşturmasına da engel olmuştur.

3.4.1.3. Düzensiz Göç ve Suriyeli Mülteciler Meselesi

2010 yılında başlayan Arap Baharı'nın Mart 2011'de Suriye'de iç savaşa dönüşmesiyle Suriye'den çevre ülkelere mülteci akını olmaya başlamıştır. Suriye'nin en uzun sınırının ile Türkiye olması, Suriyeli vatandaşların hem ekonomik hem de ulaşım olarak Türkiye'yi tercih etmesi ve iki ülke insanları arasında akrabalık ilişkilerinin olması sebebiyle Suriyelilerin en büyük göç hareketi Türkiye'ye olmuştur.

Türkiye, Suriye'de yaşanan insanlık dramına birçok Avrupa ülkesi gibi kayıtsız kalmamış ve açık kapı politikası uygulamıştır (Öztürk ve Çoltu, 2018:190). Suriye'den

Türkiye'ye ilk göç hareketi 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü hudut kapısına olmuştur. Daha sonra Suriye'de iç savaşın artmasıyla birlikte yapılan göçler Türkiye'nin birçok iline yayılmıştır (Canyurt, 2015: 132).

Türkiye'de mültecilerin barınacağı 21 sığınma kampı bulunmaktadır. Bu kamplar; Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Adana'dadır. En fazla Suriye vatandaşının bulunduğu barınma merkezi ise Şanlıurfa'dadır. 2014 yılından itibaren de Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilere geçici koruma getirilmiştir (Tunca ve Karadağ, 2018: 50-53).

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) 2018 verilerine göre Türkiye'de barınan üç buçuk milyondan fazla Suriyeli bulunmaktadır. Ancak bu sayısının yalnızca 227 bini kamplarda yaşamaktadır. Diğer mülteciler Türkiye'nin dört bir yanına dağılmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün yapmış son sayımlara göre Türkiye'nin 81 vilayetinde de Suriyeli mültecilerin bulunduğu bilinmektedir. En çok Suriyeli mülteci bulunduğu yer ise İstanbul olmuştur. İstanbul'u Şanlıurfa, Hatay ve Gaziantep takip etmiştir (Çakı, 2018: 60-61). Türkiye'de bulunan gerçek Suriyeli sayısı ise resmi rakamların çok üstünde olduğu düşünülmektedir.

Suriye'de iç savaş büyüdükçe Türkiye'ye mülteci akınının devam etmesi neredeyse kesindir. Türkiye'de resmi rakamlara göre yaklaşık 4 milyona varan mülteci sayısı Türkiye'de birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Suriyeli mültecilerin gün geçtikçe Türkiye'de kalma eğilimleri de artmaktadır. Çünkü ülkelerinde iç savaş halen daha devam etmektedir. Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalma süresi uzadıkça sorunlar da büyümektedir. Suriyeli mültecilerin farklı dil, kültür ve yaşam tarzına sahip olmaları Türkiye'ye uyumlarını zorlaştırmaktadır. Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye güvenlik, sosyal ve ekonomik olarak ciddi etkileri bulunmaktadır.

Suriyeli mülteciler her şeyden önce Türkiye'ye sosyal uyum konusunda zorluk çıkarmaktadır. Suriyeli mültecilerin dil, kültür ve yaşam tarzındaki farklılıkları Türkiye'de yaşayan insanları oldukça zorlamaktadır. Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye sosyal etkileri: çok eşlilikte artış, çok eşlilikten kaynaklanan boşanmadaki artış, kadın ve çocuk tacizleri, sosyal ve mezhep çatışması ve çarpık kentleşme olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra Suriyeli mültecilerin bir diğer etkisi ise bazı kentlerde değişen nüfus yapısıdır. Bu kapsamda yapılan araştırmada, araştırmaya katılanların %86'sı daha fazla

Suriyeli mültecinin ülkeye gelmesini istemezken %30'u ise Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri gönderilmesini savunmuştur (Abdi, 2016: 634). Bazı illerde Suriyeli mülteci sayısının diğer illere göre yüksek olması halkta korku ve endişe yaratmaktadır.

Türkiye, Suriyeli mültecilerin ekonomik maliyetinin büyük bir kısmını kendisi üstlenmektedir. Bu durum da Türkiye ekonomisini ciddi manada sarsmaktadır. 2017 yılı itibariyle AFAD'ın verilerine göre, Türkiye, Suriyeli mültecilere 25 milyar dolar harcama yapmıştır. AB ise Türkiye'ye Suriyeli mülteciler için sadece 588 milyon avro göndermiştir. Ayrıca Suriyeli mülteciler için Türkiye'ye gelen dış yardım tutarı 455 milyon dolarda kalmıştır. Türkiye'nin mülteciler için harcadığı parayla gelen yardımlar arasında ciddi fark bulunmaktadır. Bu durumda Türkiye ekonomisini kötü biçimde etkilemiştir. Suriyeli mülteciler nedeniyle ucuz iş gücü piyasası doğmuş ve bu durumda düşük gelirli Türk vatandaşlarının ekonomisini ciddi manada etkilemiştir. Bunun yanı sıra Suriyeli mülteciler bölgede kaçaklığı artırmış ve bu durumda yerel ekonomiyi olumsuz biçimde etkilemiştir. Suriyeli mültecilerle birlikte Türkiye'de güvenlik sorunları da artmaya başlamıştır. Suriye'den Türkiye'ye mültecilerle birlikte PYD/YPG ve DAEŞ gibi terör örgütü mensuplarının da gelmesi güvenlik sorunlarını ortaya çıkarmıştır (Özdemir, 2017: 127-130).

Suriye'de iç savaş sürdükçe Türkiye'ye mülteci akını devam edeceğe benzemektedir. Özellikle Beşar Esad rejiminin İdlib'teki saldırıları günümüzde Türkiye'ye yeni bir göç dalgasını gündeme getirmiştir. Mülteci sorunu Türkiye'nin kısa vadede çözebileceği bir konu gibi gözükmemektedir. Çünkü Suriye'de iç savaş hala daha devam etmekte ve Türkiye'deki iyi yaşam koşullarından dolayı Suriye'ye geri dönmek istemeyenlerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Mülteci ailelerinin Türkiye'de yeni doğan çocuklarının geleceği için Suriye'ye geri dönüş yapmak istemeyeceği de düşünülebilir. Tüm bu etkenler doğrultusunda Türkiye'nin mülteci sorunu daha uzun bir süre devam edecek gibi görünmektedir. Mülteci sorunu ilerleyen süreçte yalnızca Türkiye'yi değil Avrupa'yı da etkileyeceğe benzemektedir.

3.5. RUSYA'NIN SURİYE İÇ SAVAŞI'NA YAKLAŞIMI

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan daha sonra Mısır, Libya, Yemen ve en sonunda Suriye'ye ulaşan halk hareketleri tüm dünyada Arap Baharı olarak

isimlendirilmiştir. Rusya, Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerini ABD'nin kendi amaçları doğrultusunda yürüttüğü politikanın bir tezahürü olarak görmüştür (Kaczmarek, 2011: 4). Rusya, Arap Baharı söylemini Arap dünyasının İslamlaştırılma süreci olarak değerlendirmiştir. Batı'nın demokratik halk devrimleri olarak belirttiği Arap Baharı söylemi, Rusya tarafından yeterince kabul görmemiştir. Rusya'ya göre Arap Baharı bütün Ortadoğu bölgesine karmaşa ve istikrarsızlık getirmiştir (Baev, 2011: 11). Rusya, Ortadoğu'da başlayan Arap Baharının etkilerinin Rusya'ya da sıçrayabileceği kuşkusuyla yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Rusya, Arap Baharıyla başlayan olaylar sonunda Suriye'de gönüllü olarak savaşa katılan Kafkas kökenli vatandaşların Rusya'ya geri dönerek etnik sorunlardan kaynaklı çatışmalara sebep olacağını düşünmüştür (www.rt.com, 2011). Arap Baharı başlamasından bu yana Rusya, Beşar Esad'a kayıtsız desteğini sürdürmektedir. Rusya, Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmuş ve bu doğrultuda askeri ve ekonomik yardımlarına devam etmektedir.

Rusya, Ortadoğu özelinde Suriye'de geleneksel sert gücü kullanma ve rekabete girişme politikasını yürütmektedir (Smolenskiy, M.İ., www.iimes.ru, 2012). Rusya, tarih boyunca çözüme kavuşturamadığı konuları sert güç politikasına göre çözümlenmeye çalıştığı görülmektedir. Bu sert güç politikasını Gürcistan'da Ukrayna'da ve en sonunda Suriye'de göstermiştir. Rusya'nın Suriye'de yürüttüğü bu sert güç politikasına İran'da destek olmaktadır. Rusya, Beşar Esad'ın Suriye'den gitmesini istememekte dışarıdan müdahaleyle gitmesini ise asla kabul etmemektedir. Bundan dolayı Rusya, BM'nin Suriye'ye karşı bütün askeri opsiyonlarını veto etmiştir. Rusya, Ortadoğu'da rejimlere dışarıdan herhangi bir askeri müdahale içermeyen milli egemenlik yöntemini desteklemiştir (Naumkin, www.globalaffairs.ru, 2011).

Rusya, Arap Baharı sürecinde her ne kadar Libya'ya yönelik NATO müdahalesine muhalif bir tutum içinde olsa da müdahaleye ses çıkarmamıştır. Rusya, BMGK'nın 1970 sayılı Libya'ya yönelik müdahalesine de ses çıkarmamış ancak bu müdahaleyi Haçlı Seferi'ne benzetmiştir. Libya'da Kaddafi'nin devrilmesi Rusya'yı maddi anlamda zora sokmuştur. Arap Baharı'nın Suriye gelmesi üzerine Rusya tavrını net bir şekilde ortaya koymuş ve Batı'nın Suriye'ye askeri müdahalede bulunması durumunda buna şiddetle karşı çıkacağını ifade etmiştir (Çalışkan, 2016: 6). Rusya-Suriye ilişkileri Arap Baharı'nın başladığı 2011 yılından itibaren en üst perdeden

ilerlemektedir. Rusya'nın Suriye'yi kararlılıkla desteklemesinin ardında siyasi, askeri, ekonomik ve stratejik nedenler bulunmaktadır. Rusya ile Suriye arasında geçmişten gelen bir yakınlık bulunmaktadır. Rusya'nın Arap Baharı politikasına Suriye meselesinden ayrı bakmak gerekmektedir. Suriye, Rusya'nın Ortadoğu politikasının merkezi konumundadır. Suriye'de iç savaşın derinleşmesiyle birlikte Rusya'nın Suriye'ye askeri yardımları artmıştır. Bu doğrultuda Rusya, Suriye'ye S-300 hava savunma sistemleri konuşlandırmış, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rus jetini düşürmesinden sonra da S-400 hava savunma sistemlerini Lazkiye'ye yerleştirmiştir.

Rusya'nın Suriye politikasını belirleyen belli başlı unsurlar vardır. Bunlar;

1. Suriye'nin devrilmesi durumunda ABD ve İsrail, İran'a daha kolay müdahalede bulunacak ve bu durumda Rusya'nın güney bölgesini tehlikeye düşürecektir. Bu doğrultuda Rusya, kendi güvenliğini sağlamak için Suriye'yi savunmaktadır.
2. Ortadoğu'daki ayaklanmalarda Sünni rejimlerin desteklenmesi Rusya'yı endişelendirmiştir. Bu politika Rusya'nın iç dinamikleri bakımından kaygı verici durum oluşturmuştur. Bunun için Rusya, Suriye'de ve diğer Ortadoğu ülkelerinde Şii rejimleri desteklemektedir.
3. Rusya'nın Ortadoğu bölgesindeki tek askeri üssü Suriye'de bulunmaktadır. Beşar Esad rejiminin devrilmesi Rusya'nın bölgede bulunan tek askeri üssünü de tartışmaya açacaktır. Bu doğrultuda Beşar Esad rejiminin desteklenmesi Rusya'nın Suriye'deki ana politikasını oluşturmuştur.
4. Rusya'nın Suriye'deki askeri üssü Doğu Akdeniz'e açılan kapıdır. Bu doğrultuda Rusya, Doğu Akdeniz'deki hedeflerini korumak için Beşar Esad rejimini devamını istemektedir.
5. Rusya, Suriye'ye çok büyük miktarda silah satışı yapmaktadır. Bu durum Rusya'nın ekonomisine ciddi katkılar vermektedir. Bu bakımdan Rusya, Beşar Esad rejimini desteklemektedir (Demirağ, 2016: 79).

3.5.1. Rusya'nın Askeri Olarak Beşar Esad Rejimine Desteği

Suriye, Rusya'nın çok önemli bir müttefiki konumundadır. Rusya'nın Suriye politikasında vazgeçilmez unsurlar bulunmaktadır. Rusya'nın Suriye'deki bu hedeflerini korumak için Beşar Esad rejimini sonuna kadar desteklemiş ve hala daha desteklemektedir. 2015 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Suriye Dışişleri

Bakanı Velid Muallim ile bir araya gelmiştir. Görüşme sonrası Başkan Putin, Beşar Esad'a desteklerinin devam ettiğini ifade etmiş ve desteklerinde herhangi bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır (www.sputniknews.com, 2015).

26 Ağustos 2015 tarihinde Rusya, Suriye'ye hava unsurlarının gönderilmesi öngören anlaşmanın detaylarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu anlaşmaya göre Rus savaş jetlerinin Lazkiye'deki Hmeymim hava üssüne bölgede sulh ve güvenliği sağlamak için Beşar Esad rejiminden gelen istek üstüne ve yalnızca savunma maksatlı gönderildiği vurgulanmıştır. Bu anlaşmada Suriye'nin Rus hava unsurlarının eylemleri sonunda oluşabilecek zarar sebebiyle üçüncü taraflarca öne sürülmesi muhtemel her türlü suçlamaların mesuliyetini kabulleneceği belirtilmiştir. Bu anlaşmanın süresiz olarak imzalandığı ifade edilirken Suriye'nin, Rus hava unsurlarının yerleştirilmesi için Hmeymim hava üssünü ve iki tarafın anlaşması çerçevesinde operasyonlar için gereken arsayı Rusya'nın kullanımına ücretsiz bir şekilde tahsis ettiği kaydedilmiştir. Ayrıca, Rusya'nın her türlü silah ve teçhizatı Suriye'ye herhangi bir vergi ödmeden gönderebileceği deklare edilmiştir. Rusya'nın operasyonlarına bakıldığında anlaşmayla aldığı Hmeymim hava üssünü sadece savunma maksadıyla değil saldırı maksadıyla da kullandığı görülmektedir. Bu da Rusya'nın anlaşmayı ihlal ettiği anlamı taşımıştır. Rusya, 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye'ye hava operasyonları düzenlemektedir. Rusya yaptığı bu hava operasyonlarıyla karada çatışan Beşar Esad rejimine ve İran milislerine destek olmaktadır (www.sputniknews.com, 2016).

Rusya'nın Suriye'ye hava desteği ile İran'ın verdiği kara desteği Suriye'deki iç savaşın seyrini değiştirmiştir. Bunun yanı sıra 24 Kasım krizinden ardından normalleşen ilişkiler doğrultusunda Türkiye ile Rusya, Suriye krizinde birlikte hareket etme imkanı elde etmiştir. Bu bağlamda Türkiye-Rusya-İran arasında Suriye krizinin çözümü için Astana Görüşmeleri başlatılmıştır. Ayrıca Türkiye ile Rusya arasında Suriye krizinin çözümü için kendi arasında Soçi Zirvesi de düzenlemiştir. Rusya, Suriye'de iç savaşın başlamasından bu yana Beşar Esad rejiminin devam etmesi gerektiğini savunmuş ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade etmiştir.

Suriye, Rusya'nın gelecekteki politikalarında çok önemli yer teşkil etmektedir. Bu politikalar doğrultusunda Rusya, Ortadoğu'da güç kazanmak ve lider olmak istemektedir. Bunun yanı sıra Rusya, uluslararası arenada Suriye krizi Rusyasız

çözülemez imajı yaratmak istemektedir. Rusya, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenini reddetmekte ve bu doğrultuda yeniden küresel güç olmak için Suriye'de güç kullanma politikasına devam etmektedir. Rusya'nın Suriye politikasını şekillendirmesinde Ortadoğu'daki menfaatleri, Esad rejimiyle olan geçmişi ve Suriye'nin stratejik pozisyonu önemli yer teşkil etmiştir (Ağır ve Takar, 2016: 300-301).

3.5.1.1. Rusya'nın Suriye'deki Varlığının Sebepleri

Rusya-Suriye ilişkileri, SSCB döneminden itibaren siyasi, askeri, ekonomik ve stratejik olarak geleneksel bir takım özellikler taşımaktadır. Özellikle Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sıçramasından sonra Rusya, Suriye'deki varlığını daha da artırmıştır. Çünkü Rusya, Suriye'de var olan çıkarlarını kaybetmek istememektedir. Bu doğrultuda Rusya, Beşar Esad rejiminin devrilmemesi için koşulsuz desteğini devam ettirmektedir. 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Rusya, Suriye'de hava operasyonlarına başlamış, DAES başta olmak üzere Suriye'deki Beşar Esad rejim karşıtlarını vurmaya başlamıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş jetinin Türkiye tarafından düşürülmesiyle Türkiye-Rusya ilişkileri ciddi biçimde gerginleşmiştir. Henüz bitmeyen Suriye iç savaşında kamuoyunda sıkça sorulan bir soru bulunmaktadır: Rusya'nın Suriye'de ne işi var? Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'da Rusya'nın hava saldırıları devam ederken bu minvalde açıklamalarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın hava saldırılarında masum insanların da hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Rusya'nın hava saldırılarında vefat eden vatandaşların sayısında bir artış olabileceğini dile getiren Cumhurbaşkanı Erdoğan konuyla ilgili olarak, *"Özellikle bu 65 insanın ölümüyle -ki bu rakam belki daha da artacak- uçaklarla yapılan bu saldırılarla ilgili olarak Sayın Putin ile elbette görüşeceğim. Kendileriyle daha önce Moskova'da yaptığım görüşme çerçevesinde dışişleri bakanlarımızın yaptığı görüşmeleri, bundan sonraki süreci, kendileriyle değerlendireceğim. Bu konuda üzüntülerimi de kendisine ifade edeceğim. Madem ki iki dost ülkeyiz, bu konuda attıkları adımı, yaptıklarını tekrar gözden geçirmelerini isteyeceğim. Çünkü bölgede ıstırapı olan, bu derdi çeken biziz. Rusya'nın Suriye'ye bir sınırı yok. Ama benim 911 kilometre sınırım var. Olanlardan da rahatsızım. Şu anda 2 milyon insanı misafir ediyor. Rusya'ya gitmedi bunlar. 2 milyon insana biz bakıyoruz, Rusya bakmıyor. Rusya Suriye'yle niye bu kadar ilgileniyor, bunu anlamak istiyorum."* ifadelerini kullanmıştır (www.gazetem.ru, 2015).

Rusya'nın Suriye'de bulunmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlar;

1. Rusya'nın Suriye'de bulunmasının en büyük sebebi Tartus Deniz Üssü'dür. Bu üs Rusya'nın Sovyet toprakları dışarısındaki tek deniz üssü olma özelliğini taşımaktadır. Bu deniz üssü Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki varlığının en büyük göstergesi olmuştur. Rusya, Beşar Esad rejimimin devrilmesi durumunda bu askeri üssün de yitirilebileceğini düşünmektedir. Bu bakımdan Rusya, Beşar Esad rejiminin devrilmemesi için tüm desteğine devam etmektedir. Ayrıca Tartus Deniz Üssü, Rusya'nın tarih boyunca sıcak denizlere inme politikasının bir tezahürüdür.
2. Rusya'nın Suriye'de bulunmasının bir diğer sebebi de Rus Diasporasıdır. Rusya ile Suriye ilişkilerinin tarihsel boyutuna bakıldığında Suriye'de Rus diasporasının etkin olduğu görülmektedir. Suriye'de Rus dilini bilen Rusya tarihini tanıyan binlerce Suriye vatandaşı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Rus vatandaşlarıyla evlenen Suriyeli vatandaşlarda eklenince Suriye'de oldukça faal olan Rus diasporasından bahsetmek mümkündür. 2011 yılında Rusya'da Rusya-Suriye derneği kurulmuş ve 2012 yılında da Rusya'da Suriye Halklarıyla Dayanışma günü yapılmıştır. Rus diasporasının varlığı Rusya'yı Suriye'de taraflı davranmaya zorlamıştır.
3. Rusya için Suriye, Ortadoğu bölgesine açılan kapı olarak görülmektedir. Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Ortadoğu'da ABD ile sorunu olan ülkelerle işbirliğine gidilmiştir. Ortadoğu'da bu ülkelerin başında Suriye ve İran gelmektedir. Bu doğrultuda Rusya için Ortadoğu bölgesinde Suriye oldukça stratejik öneme sahiptir.
4. Rusya'nın Suriye'deki varlığının bir başka nedeni de mezhepsel özelliklerdir. Suriye'de Esad rejiminin devrilmesiyle ülkedeki çok mezhepli yapı iç savaşı derinleştirecektir. Bu doğrultuda Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar gibi Sünni ülkelerin karşısında Suriye ve İran gibi Şii yönetimlere destek vererek denge oluşturmaya çalışmıştır.
5. Beşar Esad rejiminin iç savaşta gücünü yitirmesi Rusya'yı Suriye'de bulunmaya zorlamıştır. Rusya için Beşar Esad düşerse kendi menfaatleri de tehlikeye düşecektir. Bu doğrultuda Rusya, Beşar Esad rejimine sonuna kadar destek vermeye devam etmektedir.

6. Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki hedefleri doğrultusunda Suriye'de bulunmaktadır. Rusya, Doğu Akdeniz'de bulunan doğalgaz ve petrol gibi kaynaklardan mahrum kalmamak adına Suriye'deki varlığına büyük önem göstermektedir. Rusya için Doğu Akdeniz'e açılan kapı olan Tartus Limanı bu bakımdan hayati önem taşımıştır.
7. Rusya'da dünyanın en büyük kara ülkesidir ve Rusya'nın içinde çok kültür barınmaktadır. Rusya, kendi ülkesindeki etnik ayrışmayı da önlemek için Suriye'de bulunmaktadır. Suriye'de Esad rejiminin düşmesiyle hedef haline gelecek ülkenin başında İran gelmektedir. Haliyle İran'da oluşabilecek bir iç karışıklık Rusya'nın güney kanadını ve Kafkasya'yı etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Bu doğrultuda Beşar Esad rejimine desteğini sürdürmektedir.
8. Rusya'nın Suriye'de bulunmasının en önemli sebeplerden bir tanesi de İran'dır. İran'ı ABD'ye ve Ortadoğu'daki diğer Sünni mezhebe sahip ülkelere karşı korumak istemiştir. Suriye'nin düşmesi İran'ı hedef haline getirecektir. Bu doğrultuda Rusya, İran'ı korumak için Suriye'de bulunmaktadır (Yılmaz, 2016: 158-220).
9. Rusya'nın kendi himayesinde küçük bir Nusayri devleti kurma hedefi olduğu iddia edilmektedir. Beşar Esad rejiminin de Nusayri mezhebine yakın olması bu iddiayı güçlendirmektedir. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond, Rusya'nın Beşar Esad için küçük bir Nusayri devleti kurmak için çabaladığını iddia etmiştir (www.theguardian.com, 2016).
10. Rusya, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenini ve Ortadoğu'daki en büyük güç olma arzusunu reddetmektedir. Bu doğrultuda Rusya, Suriye ve İran ile bağlarını sıkı tutmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'daki varlığı Rusya'yı Suriye'de bulunmaya zorlamıştır (Yüce, 2016: 282-283).
11. Rusya- Suriye ilişkilerinde silah ticareti çok büyük öneme sahiptir. Rusya'nın Suriye'ye silah satışı 1956 yılında başlamıştır. Rusya, Suriye'ye çok büyük miktarda silah satışı yapmaktadır. Dolayısıyla Rusya, Suriye'ye silah satışı kaybetmek istememektedir. Bu doğrultuda Beşar Esad rejimine desteğini sürdürmektedir.

12. Suriye, Rusya ile 2013 yılında Akdeniz’de doğalgaz aranması için anlaşmıştır. Suriye, Akdeniz’de doğalgaz arama ve çıkarma hakkını Rusya’ya vermiştir. Bunun yanı sıra Rusya ile Suriye arasında petrol konusunda da anlaşma bulunmaktadır. İki ülke arasındaki enerji konusundaki işbirliği Rusya’yı Suriye’de bulunmaya sevk etmiştir.
13. Rusya ile Suriye arasında tarihsel bir bağ bulunmaktadır. 1946 yılında SSCB ile Suriye arasında anlaşma imzalanmış ve böylece diplomatik ilişkiler başlamıştır. 1980 yılında SSCB ile Suriye arasında Dostluk ve İşbirliği anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler zirve yapmıştır. Bunun yanı sıra Suriye’deki Baas rejimi ideolojik olarak Pan-Arabizm ve sosyalizm gibi değerleri savunmaktaydı. Bu durum Rusya’nın ideolojisi ile benzerlik gösterdiğinden dolayı Suriye’ye yakınlık göstermiştir. Gorbaçov’un iktidara gelmesi ve SSCB’nin dağılmasıyla Rusya-Suriye ilişkileri gerilemişse de Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya-Suriye ilişkileri yeniden ivme kazanmıştır (Dilek, 2017: 59-75).

Rusya’nın Suriye’de görüldüğü üzere birçok hedefi bulunmaktadır. Bu hedefleri doğrultusunda Beşar Esad rejimine desteğine devam etmektedir. Rusya’nın Suriye’de bu kadar çok hedefi varken Suriye’den çekilmesi pekte mümkün gözükmemektedir.

3.5.1.2. Rusya’nın Suriye’ye Askeri Müdahalesi

Putin, 10 Şubat 2007 tarihinde Münih Güvenlik Konferansı’nda yaptığı konuşmayla yeni Rusya dış politikasının çerçevesini çizmiştir. Daha sonra Putin’in yaptığı bu konuşma Münih Doktrini olarak adlandırılmıştır. Rusya, Münih Doktrini ile ABD’nin tek kutuplu dünya düzenine kesin bir dille karşı çıkmıştır. Putin, bu doktrinden sonra Rus ordusunu modernize etmiş ve daha aktif hale getirmiştir. Münih Doktrininin bir tezahürü olarak Rusya, Gürcistan, Ukrayna ve Suriye’ye askeri müdahalede bulunmuştur. Böylelikle Rusya, ABD’nin oluşturmaya çalıştığı tek kutuplu dünya düzenine de karşı çıktığını göstermiştir (İsmayilov, 2013: 96).

Rusya, 2011 yılından bu yana devam eden Suriye iç savaşında giderek gücünü kaybeden Beşar Esad rejiminin devrilmemesi için 30 Eylül 2015 yılında Suriye’ye askeri müdahalede bulunmuştur. Rusya, Beşar Esad rejimi ile 26 Ağustos 2015 tarihinde Suriye’ye hava unsurları, asker ve silah gönderilmesi hususunda bir anlaşma

imzalamıştı. Bu anlaşma doğrultusunda Rusya, Ağustos ayından itibaren Suriye'ye ciddi bir askeri yığınak yapmaya başlamıştır. 30 Eylül 2015 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Suriye'ye asker gönderilmesi için Rusya Meclisinin üst kanadı olan Federasyon Konseyinden izin almıştır. Federasyon Konseyinde alınan bu karar oybirliği ile alınmıştır. Rusya, aynı gün Suriye'de hava operasyonlarına başlamıştır. Rusya, 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye'deki iç savaşa müdahil olmuştur. Böylelikle Rusya, Suriye'ye diplomasi yoluyla verdiği desteğe ilave olarak artık askeri olarak da destek vermeye başlamıştır. Rusya, Suriye'de hükümetin isteği üzerine bulunduğunu söyleyerek müdahaleye meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Rusya, DAES başta olmak üzere tüm terörist gruplara karşı Suriye'de bulunduğunu açıklamıştır. Fakat Rusya hava saldırılarıyla yalnızca DAES'i değil Beşar Esad rejimine muhalif olan tüm grupları da vurmuştur (Çalışkan, 2016: 9). Beşar Esad hükümet yetkilileri, kendi istekleri doğrultusunda Rusya Hava Kuvvetleri'nin Suriye'de bulunduğunu ifade etmiştir (www.tass.com, 2015).

30 Eylül 2015 tarihinde Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi, sadece siyasi ve ekonomik açıdan değil askeri açıdan da gerek Türkiye'yi gerek tüm dünyayı şaşkırtan bir gelişme olduğu olmuştur. Çünkü Ukrayna'da dolaylı bir sıcak çatışmanın içinde olan Rusya'nın üstelik Ortadoğu gibi çokta hakim olmadığı bir coğrafyaya böylesine ciddi bir askeri güç ortaya koyabilecek kapasitesi olduğu düşünülmemiştir (Gorenburg, 2016: 1-5).

Beşar Esad rejimi iyice güç kaybettiği neredeyse devrileceği dönemde Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi ile yeniden güç kazanmıştır. Beşar Esad rejimine sadece Rusya değil İran'ın da ciddi destekleri bulunmaktadır. Rusya hava desteğiyle İran da kara desteğiyle Beşar Esad rejiminin ayakta kaldığı söylenebilir. Hatta İran Devrim Muhafızları Komutanı Kasım Süleymani'nin Beşar Esad'ın istifa etmesine mani olduğu söylenmektedir. Süleymani, Beşar Esad için Suriye'de direniş başlatmış ve Beşar Esad'ın Rusya'ya sığınmacı olarak gitmesini engellemiştir (Poor ve Ahışalı, www.aa.com.tr, 2020).

Rusya'nın hava operasyonları sayesinde Beşar Esad rejimi ayakta kalabilmiştir. Yaklaşık 7 ay süren hava operasyonları sonrası Rusya, askerlerini Suriye'den yavaşça çekmeye başlamıştır. Vladimir Putin, 14 Mart 2016 tarihinde ABD kaynaklarına göre

Suriye’de 3 bin ile 6 bin arasında olduğu tahmin edilen Rus birliklerinin ana kısmının geri çekilmesi talimatını vermiştir. Putin, Rus askerlerinin Suriye’deki temel görevi başarıya ulaşmıştır açıklamasında bulunmuştur. Putin, bir takım silahlı kuvvetlerimizi Suriye’den çeksek de Beşar Esad rejimine terörist gruplarla savaşında desteklerinin devam edeceğini açıklamıştır (www.aljazeera.com, 2016).

Rusya’nın ne olursa olsun Suriye’nin ardında istikrarlı bir şekilde durmasının ve müdahale etmesinin pek çok faktörü bulunmaktadır. Bu faktörler; Sovyet döneminde kazanılan Tartus Limanı’nın güvenliğini sağlamak, Suriye’deki Rus Diasporası’nın devamını sağlamak, Rusya’nın Ortadoğu’ya açılan kapısı olması hasebiyle Suriye’de kalıcı olmak, bölgede ABD ve Sünni ülkelerin başatlığına son vererek bu ülkeleri Rusya ile iş birliği yapmaya zorlamak, Ukrayna Krizi’ni Batı’ya unutturmak ve ekonomik yaptırımların kaldırılması için diplomasi kanalını kullanmak, Ortadoğu bölgesinde yeniden etkin olmak, ABD’yi Suriye krizinde başarısız olduğunu dünya kamuoyuna göstermek, Doğu Akdeniz’deki menfaatlerinin devamını sağlamak, DAESH gibi radikal örgütleri etkisiz kılarak Rusya’ya etkisini bertaraf etmek, ABD’nin ve diğer devletlerin Suriye’de hukuksuz bir şekilde faaliyet yürüttüğünü kamuoyuna göstermek, bölgede NATO’nun etkisini kırarak üye ülkeler arasında güvensiz bir ortam oluşturmak, Suriye’nin toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmek, iç politikada güç kazanmak, Ortadoğu bölgesinde ittifaklar kurmak, İran’ı ABD ve İsrail’e karşı korumak, Suriye’de Türkmen Devleti kurulmasına engel olmak, Rus silahlarını Suriye’de tanıtarak bölge ülkelere silah satışı yapmak, Avrupa’da sığınmacı krizi oluşturup AB’yi anlaşmaya zorlamak, ABD’nin tek kutuplu dünya düzenine karşı çıkmak, Suriye’de kendine bağlı küçük bir Nusayri Devleti’nin kurulmasını sağlamak şeklinde özetlenebilir (Yılmaz, 2019: 262-263).

30 Eylül 2015 tarihinde Rusya’nın Suriye’ye müdahalesinden bu yana yaklaşık beş yıl geçmiştir. Müdahalenin ana hedefi kuşkusuz Beşar Esad rejiminin iktidarda kalmasıdır. Rusya’nın Suriye’ye müdahalesi ile birlikte iç savaş net bir biçimde değişmiştir. Suriye’deki iç savaş Beşar Esad ile olmaktan çıkmış DAESH gibi radikal örgütlerle yapılan mücadeleye dönüşmüştür. Rusya, Suriye’ye müdahalesi ile Ortadoğu’da en önemli aktör haline gelmiştir (Samoylov, 2018: 181).

Leonid Savin, Rusya'nın hiçbir şekilde Suriye'den çıkma düşüncesinin olmadığını belirtmiştir. Rusya, kendi müdafaasının en uç noktası olarak Suriye'yi düşünmüştür. Yani Rusya'nın Suriye'deki hedefi Beşar Esad rejiminin devamı değil bizzat kendi geleceğidir. Rusya, Suriye'yi kendi bünyesinde bir ülke olarak görmektedir (Onay, 2016: 66). Rus uzman Fyodor Lukyanov, Suriye'nin istikrarı açısından Rusya'nın Suriye'de Hmeymim ve Tartus askeri üslerinde kalmaya devam etmesi ve önemli sayıda asker bulundurması gerektiğini ifade etmiştir (Lukyanov, www.ft.com, 2016).

Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesiyle birlikte tüm dengeler değişmiştir. ABD'nin Suriye'de uyguladığı politikalar başarısız olmuştur. Rusya'nın Suriye ile müdahale etmesiyle Suriye'deki sorunun Rusya'sız çözülemeyeceği görünmüştür. Rusya'nın, artık Suriye'de en önemli aktör haline geldiği söylenebilir. Rusya, bölgede İran ve Türkiye ile birlikte Astana ve Soçi süreçlerini başlatarak Suriye sorununu masada çözmek için çaba göstermiştir.

Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi saldırgan realizm perspektifinden incelenebilir. Saldırgan realizme göre, her devlet kendi göbeğini kesmektedir. Rusya'da Suriye'de yaşanan gelişmelere daha fazla kayıtsız kalmayarak kendi göbeğini kesmiş ve Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur. Saldırgan realistler, devletlerin en kötü ihtimali düşünerek hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda devletler, diğer devletlere her zaman şüphe duymaktadır. Devletlerin niyetleri ve amaçları çok hızlı değiştiğinden dolayı devletler askeri güç kullanma eğilimindedir. Bu doğrultuda da en kötü ihtimalleri düşünen Rusya, ABD'nin Suriye'deki girişimleri, Beşar Esad'ın iktidarı kaybetme olasılığı, DAESH tehdidi, diğer muhalif unsurların varlığı ve bölgede yaşanan diğer gelişmelere binaen Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur. Saldırgan realizme göre, devletlerin en temel amacı hegemonik güç olana kadar gücünü en üst seviyeye çıkarmaktır.

Saldırgan realizmin kurucusu sayılan Mearsheimer, devletlerin dünya hükümrانlığını günümüz konjonktüründe pek mümkün görmemiştir. Ancak bölgesel lider ve bölgesel hegemonik güç olabilir. Rusya'nın Suriye'ye müdahalesini saldırgan realizmin bu özelliğine göre de değerlendirilebilir. 2007 yılında Putin'in Münih konferansında yaptığı konuşmasında ABD'nin dünyadaki tek güç olma düşüncesini kesin bir dille reddetmiştir. Putin'in Münih konferansında yaptığı konuşmasından sonra

Rusya'nın dış politikası değişmiştir. Rusya, artık savunmacı pozisyonunu terk etmiş ve saldırgan politikalar izlemeye başlamıştır. Rusya, bu politika değişikliğinin tezahürü olarak ilk önce Gürcistan'a askeri müdahalede bulunmuş daha sonra Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunmuş ve en sonunda da Suriye'ye askeri müdahalede bulunmuştur. Rusya'nın askeri müdahalelerini incelendiğinde, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenini reddettiği açıkça görölmektedir. Bu durumda neorealizmin iki kutuplu dünya düzeni ve büyük güçler teorisine uyum göstermektedir. Neorealizme göre, ekonomik güç askeri güce nazaran daha önemlidir. Çünkü ekonomik güç daima askeri güce dönüşebilir. Bu kapsamda Rusya, Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte ekonomisini düzeltilmiş ve askeri modernizasyonu tamamlayarak hegemonik güç olmak adına girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesiyle birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki gücü kırılmış ve Ortadoğu'da denge kurulmaya çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2015 SONRASINDA SURİYE'DEKİ İÇ SAVAŞIN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİ EDEN BİR FAKTÖR HALİNE GELİŞİ

4.1. UÇAK KRİZİ: TÜRKİYE'NİN RUS SAVAŞ UÇAĞINI VURMASI MESELESİ

24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yakın dönemde yaşanmış en büyük krizlerden birine şahit olunmuştur. SU-24 tipi bir Rus jeti, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye hava sahasını ihlal etmiş ve Türk pilotlar tarafından defalarca Türkiye hava sahasından çıkılması için ikaz edilmiştir. Tüm ikazlara rağmen Rus jeti Türkiye hava sahasından çıkmayınca Türk Hava Kuvvetleri tarafından Hatay'ın Yayladağ bölgesinde düşürülmüştür. Suriye konusunda gergin olan Türkiye-Rusya ilişkileri bu jet krizinden sonra kopma noktasına gelmiştir. Tarihte ilk defa bir NATO üyesi devlet Rusya jetini düşürmüştür. Bu nedenden dolayı yaşanan hadise NATO açısından da kritik bir konu olmuştur. Uçak krizinden sonra hem Türkiye hem de Rusya kendilerini haklı çıkarmak için birçok söylemde bulunmuştur. Türkiye, Rus jetinin Türk hava sahasına girdiğini radar görüntüleriyle desteklerken, Rusya ise Türkiye hava sahasına girilmediğini iddia etmiştir (Özlük, 2015: 2). Türkiye'nin Rus jetini vurmasının ardından Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "*Sırtımızdan bıçaklandık*" açıklamasında bulunmuştur (www.ntv.com.tr, 2015).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise, Rusya'nın DAES'in olduğu bölgeyi değil Türkmenlerin bulunduğu bölgeyi bombaladığını belirtmiş ve Türkiye'nin kendi hava sahasını savunmaya hakkı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, düşürülen uçağın hangi millete ait olduğunun belli olmadığını söylemiş ve düşürülen uçağın Rusya'ya ait olduğu bilseydi daha farklı bir yol izleyebileceklerini de ifade etmiştir. Uçak düşürülmesinin ardından Rusya Savunma Bakanlığı, Türkiye ile olan tüm askeri işbirliklerini ertelemiştir. Bunun yanında Rusya Savunma Bakanlığı, olağanüstü durumlarda askeri birlikler arasında kullanılan kırmızı hat iletişim ağını da askıya aldıklarını duyurmuştur. Uçak krizinin ardından Aralık

ayında yapılacak Türkiye-Rusya ÜDİK toplantısı da ertelenmiştir. Uçak krizinden sonra Rusya, Türkiye'nin DAES'ten petrol aldığı iddiasında dahi bulunmuştur. Bu iddiaları Türkiye, sert bir dille reddetmiştir. Rusya'nın bu iddia da bulunması Türkiye'ye duydukları öfkenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Rusya, uçak krizi sonrası Türkiye ile ilişkilerin düzelmesini 3 koşula bağlamıştır. Rusya, Türkiye'den resmi olarak özür dilemesini, tazminat ödemesini ve jetin düşürülmesinden mesul olanların cezalandırılmasını talep etmiştir (Minisker, 2019: 42-45).

Uçak krizinin ardından Rusya, Ocak 2016'dan itibaren geçerli olmak koşuluyla Türkiye'ye yönelik bazı yaptırım kararları almıştır. Bu yaptırımlar, Türkiye'den gelen bazı yiyecek ürünlerinin alımının 1 Ocak 2016 tarihi itibariyle yasaklanması, iki ülke arasında yapılan tarifeli uçuşlar dışındaki charter uçuşlarının tamamının askıya alınması, Rus turizm firmalarından Türkiye'ye tur satmaktan kaçınmalarının istenmesi, Türk vatandaşlarının Rusya'da işe alınmasının yasaklanması ve Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat uygulamasının durdurulması, konuları kapsamıştır (Benzeş, 2017: 43).

Türkiye'de Rusya'nın uygulamaya koyduğu yaptırımların etkileri özellikle gıda ürünleri ihracatında ve turizm alanında kendini göstermiştir. Ancak uçak krizinden sonra Türk kamuoyunda akılları en fazla meşgul eden konuların başında Türkiye'nin Rusya'ya enerji konusundaki bağımlılığıdır. Rusya'nın bu enerji alanındaki gücünü Türkiye'ye karşı siyasi bir koz olarak kullanıp kullanmayacağı Türkiye kamuoyunda sorgulanmıştır. Ancak enerji konusunda Rusya'nın Türkiye'ye herhangi bir yaptırımı olmadığı söylenebilir. Rusya'nın doğalgazı kesmesi durumunda kendi ekonomisi de kayıp yaşabilirdi. Çünkü Türkiye Rusya'nın doğalgaz alımı konusunda en büyük 2. Müşterisi konumundadır. Türkiye ile Rusya arasında özellikle enerji konusundaki karşılıklı bağımlılık uçak krizi sonrası da devam ettiği görülmektedir.

Jet krizinden sonra Rusya, Suriye'deki askeri unsurlarının sayısını artırmış ve Suriye'de bulunan Hmeymim askeri üssüne S-400 füzelerini konuşlandırmıştır. Rusya, jet krizinin ardından Türkmen bölgelerine olan hava saldırılarını da artırmıştır. Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı yaptırımlar sebebiyle 2016 yılının sonlarına kadar Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatında çok ciddi bir azalma olmuştur. Benzer şekilde Rusya'nın turizm konusundaki yasaklamaları sebebiyle Türkiye'ye gelen Rus turistlerin sayısı çok alt seviyelere düşmüştür. Türkiye ile Rusya arasında gerginlik

hakim olurken ilişkilerin normalleşmesi adına bazı adımlar atılmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 27 Haziran 2016 tarihinde Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ile toplantı gerçekleştirmiştir. Görüşme sonrası Başkan Putin, Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek istediklerini ifade etmiş ancak ilk adımı Türkiye'nin atmasının gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Haziran ayında İsrail Başbakanı ile görüşen Başkan Putin, Türkiye'ye karşı pozitif söylemlerde bulunmuştur. Jet krizinin ardından Türkiye ile Rusya arasında kurulan ilk resmi bağlantı 14 Haziran 2016 tarihinde yaşanmıştır. 14 Haziran Rusya Milli Günü dolayısıyla Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e tebrik mesajı göndermiştir. Başbakan Binali Yıldırım da Rus mevkidaşı Dimitri Medvedev'e tebrik mesajı göndermiştir. 27 Haziran tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başkan Putin'e düşürülen Rus uçağı ile hayatını kaybeden pilot için üzüntülerini belirten bir mektup göndermiştir (Gök, 2019: 101-102). Erdoğan'ın kaleme aldığı mektupta Rusça tercümesinde "kusura bakmasınlar" ifadesinin karşılığı olan "izvinite" kelimesi kullanılmış ve bu kelime de Başkan Putin tarafından yeterli bulunmuştur (www.kremlin.ru, 2016).

Bu mektuptan sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 29 Haziran'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı aramış ve teşekkürlerini iletmiştir. Daha sonra Başkan Putin ile Cumhurbaşkanı Erdoğan yüz yüze görüşmeye karar vermiştir. 15 Temmuz darbesi sonrası Başkan Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aramış ve Türkiye'nin yanında olduklarını belirtmiştir. Başkan Putin'in bu destek telefonu ilişkilerin normalleşmesi adına önemli eşik olmuştur. 9 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yapmıştır. Bu ziyaret sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı bazı yaptırımlar kaldırılmış ve iki ülke arasındaki charter uçuşları başlatılmıştır. Bu yaptırımların kalkmasından sonra Rus turistler yeniden Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. 9 Ağustos'ta yapılan görüşmede Rusya'nın istediği tazminat konusu ise gündeme gelmemiştir. Jetin düşürülmesinden sorumlu olanların cezalandırılması konusu ise görüşme sırasında gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, jetin düşürülmesinden sorumlu olanların yargılandığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, ayrıca jetin düşürülmesinden sorumlu olanların 15 Temmuz Darbe girişimine de katıldıkları için yargılamasına devam edildiğini söylemiştir (Erşen, 2016: 160-164).

Türkiye ile Rusya arasında yaşanan jet krizi, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Putin'in sergiledikleri tutum sayesinde sona ermiş ve yaklaşık 9 ay süren bu kriz iki ülkenin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Jet krizinin çözülmesiyle birlikte geçtiğimiz yıllardaki olumlu ivmenin yeniden hız kazandığı görülmektedir. Jet krizinin ardından Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmış ve bu darbe girişiminin Türkiye-Rusya ilişkilerini olumlu yönde etkilediği de söylenebilir. 2016 yılının son ayında Ankara'da Rusya Büyükelçisine suikast düzenlenmiştir. Bu suikastın Türkiye ile Rusya ilişkilerini yeniden bozmaya yönelik olduğu hem Rusya tarafından hem de Türkiye tarafından dile getirilmiştir. Türkiye ile Rusya, jet krizinin çözümünün ardından Suriye'de barışa katkı vermek için Astana ve Soçi süreçlerini başlatmıştır. Türkiye, Rusya ile olan ilişkilerini düzelttikten sonra Suriye'de daha rahat edebilmiş ve bu doğrultuda Suriye'ye bir dizi askeri operasyonlar yapmıştır.

Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi, neorealizm ve neorealizmin alt kolu olan savunmacı realizm perspektifinden değerlendirilebilir. Savunmacı realizm göre, rasyonel bir devlet sadece güvenliklerini sağlamak için güç kullanırlar. Bu kapsamda Türkiye, kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak için Rus jetini düşürmüştür. Yine Savunmacı realistlere göre, devletler uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı güvenlik endişesi ile daha dikkatli ve sağduyulu davranırlar. Bu bağlamda Türkiye'nin jet krizinden sonra izlediği politikalar savunmacı realizmin bu özelliğine göre okunabilir. Türkiye, jet krizinin ardından hep itidalli davranmış ve olası bir çatışmaya engel olmak istemiştir. Jet krizinin ardından Rusya, Türkiye'ye birçok yaptırım uygulamıştır. Bu yaptırımlardan sonra yalnızca Türkiye'nin ekonomisi bozulmamış, Rusya'da bir takım ekonomik zorluklar çekmiştir. Jet krizinden sonra yaşanan bu gelişmeler neorealizmin özelliklerini taşımaktadır. Neorealizme göre, devletlerin yegane amacı hayatta kalmaktır. Bu doğrultuda Türkiye ile Rusya, yaşadıkları ekonomik zorlukları bertaraf etmek için yeniden diplomatik görüşmelere başlamış ve devletlerin amacına uygun hareket etmişlerdir. Neorealizme göre, ekonomik güç askeri güce göre daha önemlidir. Bu kapsamda jet krizinden sonra yaşanan ekonomik çıkmazlar Türkiye ile Rusya'yı yeniden müzakereye sevk etmiştir.

4.2. TÜRKİYE’DE YAŞANILAN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Türkiye Cumhuriyeti, siyasal hayatında birçok kez darbelere maruz kalmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde ise yine bir darbe girişimine tanıklık etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde kendini gizlemiş bir grup FETÖ mensubu asker, darbe girişimine kalkışmışlardır. FETÖ mensubu askerler, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Türkiye’de kritik yerlere saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu darbe girişimi sırasında FETÖ mensubu askerler İstanbul’da Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve 15 Temmuz Şehitler köprülerini işgal altında tutmuştur. 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprülerinde darbeci askerlerin sivil vatandaşlara ateş etmesi sonucu yüzlerce vatandaş şehit olmuştur. Bu darbe girişimi sırasında darbeci askerler Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nu (TRT) işgal etmiş ve zorla bildiri okutmuşlardır. FETÖ’cü askerler, TBMM, Genelkurmay Başkanlığı, MİT, Jandarma Genel Komutanlığı, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Polis Özel Harekat Komutanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme A.Ş (TÜRKSAT) gibi birçok kritik merkeze işgal girişiminde bulunmuştur. FETÖ’cü asker bu darbe girişimi sırasında Meclise ve vatandaşların üzerine bombalar atmıştır. Darbe girişimi sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bir televizyon programına katılarak halkı meydanlara davet etmiştir. Zaten sokaklarda vatandaşlar Cumhurbaşkanının daveti üzerine meydanları daha da doldurarak darbe girişimini püskürtmüştür. Gece boyunca darbeci askerlerle vatandaşlar ve güvenlik güçleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu darbe girişimi sırasında Cumhurbaşkanı’nın kaldığı otele gelen darbeci askerlerle de çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca darbeci askerler Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar’ı da rehin almış ve Hulusi Akar’a silah zoruyla bildiri imzalatmaya çalışmışlardır. Gece boyunca devam eden kalkışma hareketi, halkın ve güvenlik güçlerinin üstün direnişleri karşısında amacına ulaşamamıştır. Yaşanan çatışmalar sonunda 249 vatandaş şehit olmuştur. Bu darbe girişimi sırasında Türkiye’nin Batılı müttefiklerinden herhangi bir destek gelmemiş ve darbe girişimi sırasında ve sonrasındaki mücadelede de Türkiye’yi tek başına bırakmışlardır (Telci vd. 2017: 7-8).

24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasındaki gerilimin giderek azalması, 15 Temmuz darbe girişiminden kısa süre önce başlamıştır. Başarısızlıkla

neticelenen darbe girişimi Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Bu başarısız darbe girişimiyle birlikte Türkiye ile Rusya arasındaki birçok ilişki yeniden kurulmuştur (Lindenstrauss ve Magen, www.fpri.org, 2016). 15 Temmuz darbe girişimine ABD ve Batılı ülkelerin tepkisi oldukça düşük kalmıştır. Rusya ise Türkiye'ye açık bir şekilde destek vermiştir. 15 Temmuz darbe girişimi ilk kınayan ülkelerin başında Rusya gelmiştir. 15 Temmuz sonrası Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'nin yanında olduklarını belirtmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin sorumlusu FETÖ terör örgütü, Rusya tarafından 2002 yılında yasaklanmış ve aşırı örgüt olarak tanımlanmıştır. Rusya'nın FETÖ terör örgütünü aşırı örgüt olarak görmesi, Rusya'nın resmi tavrını da göstermiştir (Kemaloğlu, 2016: 1).

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ilk yurt dışı ziyaretini Rusya'ya yapmıştır. Türkiye ile Rusya arasında 24 Kasım'da yaşanan jet krizinden sonra yapılan bu ziyaret ikili ilişkileri düzeltmiştir. Rus medyasının Fars Haber Ajansına dayanarak verdiği haberde Rusya'nın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı darbe girişiminden önce ikaz ettiği söylenmektedir. Yine bu haber ajansının kaynağına göre Rusya Savunma Bakanlığı'nın Türkiye İstihbarat Birimlerine askeri darbe hazırlığı yapıldığına dair bilgiler verdiği de iddia edilmektedir (www.ntv.com.tr, 2016). Başkan Putin'in Özel Temsilcisi Aleksandr Dugin, 14 Temmuz'da Türkiye'yi darbe konusunda uyardıklarını ve Türk askeri içinde bir hareketlilik olduğu ikazında da bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca Dugin, uçak düşürme olayının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın olmadığını 15 Temmuz'daki darbe girişiminden sonra daha iyi anladıklarını ifade etmiştir (Kaçmaz, www.hurriyet.com.tr, 2016). Uçak krizinin ardından ilişkilerin normalleşmeye başlamasındaki ilk adımın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başkan Putin'e yazdığı mektup olduğu bilinmektedir. İlişkilerin normalleşmesindeki bir diğer adımında 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Rusya'nın en üst perdeden Türkiye'ye verdiği destek olarak görülmektedir.

4.3. TÜRKİYE'NİN SURİYE'YE DÜZENLEDİĞİ ASKERİ OPERASYONLAR VE RUSYA'NIN TAVRI

Suriye'deki iç savaştan en çok etkilenen ülke Suriye ile 911 kilometrelik kara sınırına sahip olan Türkiye olduğu görülmektedir. Haliyle Suriye'de yaşanan herhangi bir olay Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Suriye'deki yönetim boşluğundan

yararlanarak güçlenen DAEŞ ve PYD/YPG gibi terör örgütleri Türkiye sınırlarına yerleşmiş ve Türkiye'yi tehdit eder hale gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Suriye'ye askeri bir operasyonlar yapması kaçınılmaz bir durum olmuştur.

4.3.1. Fırat Kalkanı Harekâtı

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde TSK'nın 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtından tam 42 yıl sonra 24 Ağustos 2016 tarihinde ÖSO ile birlikte başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı, Türkiye'nin 2. sınır ötesi operasyon olma özelliğine sahiptir. Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtını garantörlük sözleşmesine dayandırmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtını ise Türkiye, meşru müdafaa hakkı doğrultusunda BM'nin 51. Maddesine dayandırmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtına Rusya, ilk başta ses çıkarmamıştır. Ancak Türkiye'nin bir başka terör örgütü PYD/YPG'yi etkisiz hale getirmek için Menbiç'e yönelmesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. Menbiç'te PYD/YPG unsurları ABD ve Rusya'nın gözetiminde ve denetiminde bulunmaktadır. Rusya ve ABD, DAEŞ ile mücadelede sahada PYD/YPG unsurlarına destek olmuştur (Bademci, 2017: 326-328).

Türkiye, Batılı müttefiklerinden uzun zamandır talep ettiği desteği alamamasının da bir neticesi olarak 24 Ağustos 2016 tarihinde sabah saat 04.00'de Fırat Kalkanı Harekâtına başlamıştır. Türkiye, hudutlarını DAEŞ'ten temizlemek ve oluşabilecek PYD/YPG koridorunun önüne geçmek için harekate başlamıştır (Korkmaz, 2016: 17). Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekâtındaki hedefleri;

- Hudutlarımızın güvenliğini tesis etmek
- DAEŞ terör örgütünü sınırlarımızdan temizlemek
- PYD/YPG'yi Suriye'nin kuzeyinden çıkarmak ve PYD/YPG'nin terör koridoru oluşturmasına engel olmak
- DAEŞ'ten temizlenen bölgelerin yeniden inşa edilmesi ve inşa edilen yerlere bölge halkını yerleştirmek olarak sıralanabilir.

Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtını 30 Mart 2017 tarihinde DAEŞ terör örgütünü Türkiye hudutlarından 40 kilometre daha güneye uzaklaştırıp oluşturulmak istenen PYD/YPG terör koridoru arasına bir tampon bölge kurarak resmi olarak bitirmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturma amacına ulaşmıştır. Ancak Türkiye, ABD'nin destekleri sebebiyle PYD/YPG'yi Fırat'ın

doğusuna gönderme amacına tam olarak ulaşamamıştır (Yeşiltaş, Seren ve Özçelik, 2017: 10-32).

216 gün süren Fırat Kalkanı Harekâtında Cerablus, Çobanbey ve El-Bab bölgeleri DAEŞ'ten temizlenmiştir. Harekât boyunca 71 Türk askeri şehit olmuştur. ÖSO birlikleri operasyon boyunca 600'den fazla kayıp vermiştir. Operasyon boyunca 3000'den fazla DAEŞ ve PYD/YPG unsurları etkisiz hale getirilmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile Türkiye, sınırlarından terör unsurlarını temizlemiş ve o bölgede yaşayan insanların güvenliğini de sağlamıştır. Ayrıca rejiminin de ilerlemesinin hızı kesilmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile birlikte Türkiye, PYD/YPG'nin kontrolünde bulunan Afrin ve Kobani bölgelerini bir araya getirerek terör koridoru oluşumunun önüne geçmiştir (www.aljazeera.com.tr, 2017).

Fırat Kalkanı Harekâtının başarıya ulaşması, TSK'nın ve TSK tarafından desteklenen ÖSO'nun taktik başarısı olarak görülebilir. Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtı ile sahada güçlü olduğunu kanıtlayarak Suriye iç savaşında önemli bir oyuncu olduğunu göstermiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile ilk defa bir devlet DAEŞ'e karşı kara operasyonu yapmıştır.

4.3.2. Zeytin Dalı Harekâtı

Türkiye, Zeytin Dalı Harekâtına kadar Suriye topraklarında PYD/YPG'ye karşı detaylı bir askeri operasyon yapmamıştır. Türkiye daha önce Fırat Kalkanı Harekâtı yapmıştır. Ancak bu harekâtın DAEŞ ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Fırat Kalkanı Harekâtı ile PYD/YPG'nin kontrolü altındaki kantonların birleştirilmesinin önüne geçilmiş olsa da PYD/YPG üzerinde istenen etki tam olarak yaratılamamıştır. Bu açıdan Zeytin Dalı Harekâtı tüm terör örgütleriyle mücadelede kapsayıcı bir nitelik taşımıştır.

ABD, Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG'ye bağlı SDG gücü oluşturmuştur. Ardından ABD, SDG güçlerinden 30 bin kişilik bir askeri düzen kuracağını ilan etmiştir. ABD'nin bu tutumu Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtını hızlandırmasına sebebiyet vermiştir (Köylü, 2018: 80).

Suriye'nin kuzeyinde bulunan PYD/YPG terör örgütü Türkiye'nin ulusal güvenliğine çok ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye, bu tehdidi bertaraf etmek için 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır. 58 gün süren harekât

sonucunda 18 Mart 2018 tarihinde Afrin şehir merkezinde kontrol sağlanmıştır. PYD/YPG terör örgütü 6 yıl boyunca Afrin’de ilçeyi müdafaa etmek için birçok savunma blokları, tüneller ve üsler oluşturmuştur. PYD/YPG’nin Afrin’i savunmak için yaptığı bu hazırlıkları TSK ve TSK destekli Suriye Milli Ordusu’nun meskun mahal operasyonlarındaki başarısı sayesinde çok kısa sürede yıkmıştır. Zeytin Dalı Harekâtıyla birlikte birçok köy, üs, stratejik nokta kontrol altına alınmıştır. Zeytin Dalı Harekâtı süresince 5 bine yakın terörist etkisiz hale getirilmiştir (Acun ve Görücü, 2018: 149).

Zeytin dalının barışın simgelemesi üzerine Türkiye, operasyonun adını Zeytin Dalı olarak açıklamıştır. Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtında olduğu gibi Zeytin Dalı Harekâtını da BM’nin 51. maddesindeki meşru müdafaa ibaresine atıf yapmıştır. Zeytin Dalı Harekâtı sonucunda Türkiye, Afrin’deki PYD/YPG’nin etkinliğini azaltıp kendisi için stratejik olan alanları alıp buraları Suriye Milli Ordusuna bırakmayı amaçlamıştır. Ayrıca Zeytin Dalı Harekâtı ile Türkiye, PYD/YPG’yi Fırat’ın batısında tamamen topraksız bırakmayı hedeflemiştir (Yeşiltaş, www.bbc.com, 2018). Zeytin Dalı Harekâtı için Rusya Savunma Bakanlığı, “*ABD’nin bölgeye çok fazla silah yağması Türkiye’yi bu harekate mecbur bıraktı*” açıklamasında bulunmuştur (www.milliyet.com.tr, 2018).

Rusya, Zeytin Dalı Harekâtında Türkiye’ye herhangi bir sorun çıkarmamış tam aksine bölgede bulunan askerlerini geri çekerek Türkiye’nin harekâtı daha kolay gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır. Zeytin Dalı Harekâtı başlamasından sonra Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türkiye’nin düzenlediği operasyona destek vermiş ve ABD’nin Türkiye’ye karşı tutumunu eleştirmiştir. Rusya’nın Zeytin Dalı Harekâtında Türkiye’yi desteklemesinin iki kritik sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden ilki, Rusya’nın Beşar Esad rejiminin devamını istemesi ve Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasını istemesidir. İkinci sebep ise PYD/YPG’nin Rusya’dan uzaklaşarak ABD’nin güdümüne girmesidir (Şahin, www.tasav.org, 2018). Ayrıca Rusya, Zeytin Dalı Harekâtında Türkiye’ye hava desteği konusunda destek olduğu söylenebilir. Türkiye savaş uçaklarının Suriye hava sahasına girmesi hususunda Rusya belirleyici bir aktör olmuştur. Rusya, Beşar Esad rejimi hava güçlerinin de hiçbir şekilde Türkiye’yi hedef almasına müsaade etmemiştir. Rusya, Zeytin Dalı Harekâtı başlamadan önce PYD/YPG ile görüşmüş ve Afrin bölgesinin Beşar Esad rejimine bırakılması için PYD/YPG’ye baskıda bulunmuştur. Ancak PYD/YPG bunu kabul etmeyince Rusya, Türkiye’nin Zeytin Dalı Harekâtına onay vermek durumunda

kalmıştır. Türkiye, Zeytin Dalı Harekâtında siyasi ve askeri olarak büyük bir başarı sağlamıştır. Türkiye, Zeytin Dalı Harekâtıyla Afrin kent merkezini ve çevresini 58 gün gibi kısa bir sürede PYD/YPG terör örgütünden temizlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin sınır ötesi askeri operasyonları arasındaki en başarılı askeri operasyon olarak gösterilmektedir (Özçelik ve Acun, 2018: 10-43).

4.3.3. Barış Pınarı Harekâtı

Türkiye, 9 Ekim 2019 tarihinde milli güvenliğini tehdit eden tüm terör örgütlerini hudutlarından temizlemek, bölge halkının güvenliğini temin etmek, PYD/YPG terör örgütünün eylemlerini sonlandırmak, PYD/PYG için kritik olan M4 karayolunu kontrol altına almak ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü gözeterek ülkenin bölünmesine mani olmak amacıyla Barış Pınarı Harekâtını başlatmıştır. Türkiye, Suriye'deki operasyonun amacını göstermek için harekate Barış Pınarı ismini vermiştir. Ancak Batı medya kuruluşları haberlerinde Barış Pınarı ismini kullanmamıştır. Barış Pınarı yerine "Türkiye'nin Operasyonu", Türkiye'nin Saldırısı" gibi isimleri kullanarak Türkiye'nin haklı operasyonuna gölge düşürmeye çalışmışlardır. Barış Pınarı Harekâtına en fazla tepkiyi gösteren ülkelerin başında ABD gelmiş ve Türkiye'ye yaptırım tehdidinde bulunmuştur (Erol, 2019: 8-10). Rusya ise Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyan Türkiye'nin, Suriye'nin kuzeyindeki güvenlik endişelerini anlayışla karşıladıklarını belirterek bir bakıma Barış Pınarı Harekâtına destek vermiştir (www.jpost.com, 2019). Rusya Dışişleri Komitesi'nin Başkan Yardımcısı Vladimir Dzhubarov, Rusya'nın Türkiye ile Suriye arasındaki gerginliğe müdahil olmayacaklarını belirtmiştir (www.bbc.com, 2019).

TSK ve TSK destekli Suriye Milli Ordusu, 6 gün gibi kısa süre içerisinde PYD/YPG terör örgütüne karşı büyük bir üstünlük kurmuştur. Türkiye'nin sahadaki üstün başarı diplomasi masasına da yansımıştır. 17 Ekim tarihinde ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence başkanlığındaki heyet Cumhurbaşkanlığı Külliyesine gelmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Mike Pence heyeti uzun süren bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonunda ABD ile Türkiye 13 maddelik mutabakat metni üzerinde anlaşmıştır. ABD ile anlaşıldıktan sonra ikinci diplomasi masası Rusya ile kurulmuştur. Rusya ile de 10 maddelik bir mutabakat metni üzerinde anlaşılmıştır.

Rusya ile varılan mutabakat doğrultusunda PYD/YPG unsurları Türkiye sınırlarından 30 kilometre daha öteye gönderilmiştir. (Duran, 2019: 6-7).

Bu mutabakatın öne çıkan başlıkları; PYD/YPG'nin 150 saat içinde Türkiye'nin 30 km dışına çıkarılması, Türkiye ile Rusya'nın Kamışlı hariç ortak devriyeler yapması, Adana Mutabakatının önemine vurgu yapılması, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve Suriye Anayasa Komitesi'nin çalışmalarının desteklenmesi olmuştur (www.sputniknews.com, 2019).

4.3.4. Bahar Kalkanı Harekâtı

Türkiye daha önce Fırat Kalkanı Harekâtını, Zeytin Dalı Harekâtını, Barış Pınarı Harekâtını PYD/YPG ile DAEŞ terör örgütlerine karşı yapmıştı. Ancak Bahar Kalkanı Harekâtı'nın Beşar Esad rejimine karşı yapıldığı söylenebilir. Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra Türkiye ile Suriye arasında siyasi anlamda büyük fikir ayrılıklarının olduğu bilinmekteydi ancak bu siyasi farklılıklar silahlı çatışmaya dönüşmemiştir. Nihayetinde Bahar Kalkanı Harekâtı, Türkiye ile Beşar Esad rejimini karşı karşıya getirmiştir.

27 Şubat 2020 tarihinde İdlib'de Rusya destekli Beşar Esad rejiminin TSK'ya bağlı askeri tabura düzenlediği hava saldırısı sonucunda 34 Türk askeri şehit olmuştur. Bunun üzerine Türkiye, saldırıya misli ile karşılık vermiştir. İdlib'te Türk askerlerine yapılan saldırı sonrası Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Beşar Esad rejimine karşı Bahar Kalkanı Harekâtını başlattıkları duyurmuştur. Akar, Türkiye'nin BM'nin 51. maddesindeki meşru müdafaa hakkı ile Adana, Astana ve Soçi mutabakatları doğrultusunda ateşkesi temin etmek, bölgedeki göçe mani olmak, askerimizin ve sınırlarımızın güvenliğini sağlamak gayesiyle İdlib'deki icraatlarını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Akar, İdlib'te Rusya ile karşı karşıya gelmek gibi bir niyetlerinin olmadığını dile getirmiştir (Özer, www.aa.com.tr, 2020). Rusya ve İran destekli Beşar Esad rejiminin İdlib'te M4 ve M5 karayolunu denetimine altına almak ve bölgede yaşayan insanları Türk sınırlarına doğru göçe zorlamak gibi amaçları bulunmaktadır. Türkiye, askeri güç kullanarak Rusya'yı diplomasi masasına getirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Astana ve Soçi süreçlerinde oluşan duruma göre Beşar Esad rejimini önceki pozisyonuna döndürmeyi de hedeflemiştir (Aslan, www.setav.org, 2020). Türkiye ile Beşar Esad rejimi arasında çatışmalar devam ederken Türkiye ile Rusya arasında İdlib

konusunda ateşkes sağlanmıştır. İki ülke arasında Soçi Mutabakatına Ek Protokol imzalanmıştır (www.yenisafak.com, 2020). Taraflar, Soçi Mutabakatı'na ek protokol olarak sundukları 3 maddelik bir metni kamuoyuna açıklamışlardır. Ateşkes kararı 5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece 00.01'de başlamıştır. 3 maddelik Mutabakat metninde şu ifadeleri içermiştir;

- İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki temas hattı boyunca bütün askeri faaliyetler 5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece 00.01'de durdurulacaktır.
- Türkiye ile Rusya ortak devriyeleri, 15 Mart tarihinde M4 Karayolu'nun Trumba bölgesinden Ain Al Havr'a kadar olan kesiminde başlatılacaktır.
- M4 Karayolu'nun güneyinde 6 kilometre kuzeyinde 6 kilometre güneyinde güvenli bir koridor oluşturulacaktır (www.bbc.com, 2020).

Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu askeri operasyonlarını hem savunmacı hem de saldırgan realizme göre değerlendirmek mümkündür. Savunmacı realizme göre, rasyonel bir devlet sadece güvenliğini sağlamak için güç kullanırlar. Bu kapsamda Türkiye, sınır güvenliğini PYD/YPG ve DAEŞ terör örgütlerinden temizlemek için Suriye'ye operasyonlar düzenlemiştir. Yani Türkiye'nin Suriye topraklarında revizyonist bir düşüncesi bulunmamaktadır. Son kertede söz konusu olan Türkiye'nin kendi güvenliğidir. Türkiye'nin askeri operasyonları saldırgan realizm perspektifinden de incelenebilir. Saldırgan realizme göre, her devlet kendi göbeğini keser. Türkiye de ABD, Batılı devletler, Rusya ve İran'dan herhangi bir destek beklemeden kendi göbeği keserek Suriye'ye askeri operasyonlar düzenlemiştir. Saldırgan realistler, devletlerin bölgesel hegemonik güç kazanabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda devletler kendi bölgelerinde ciddi bir askeri güce sahip olmalıdır. Özellikle de devletlerin kara kuvvetlerinin güçlü olması bölgesel liderlik konusunda yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu askeri operasyonlar bu minvalde değerlendirilebilir. TSK'nın kara gücünün çok yüksek olması askeri operasyonları başarıya ulaştırmıştır. Askeri operasyonlardaki bu başarılar Türkiye'nin bölgede çok önemli bir aktör olduğunu hegemon güçler olan ABD ve Rusya'ya göstermiştir. Haliyle Suriye konusunda söz sahibi ülkelerden biri de Türkiye'dir. Saldırgan realizmin savunduğu değerler olan bölgesel liderlik ve üstün kara gücü, Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu askeri operasyonlarda görünmüştür.

4.4. ANDREY KARLOV SUİKASTI

Rusya'nın 2013 yılından bu yana görev yapan Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov 19 Aralık 2016 tarihinde Çankaya'da katıldığı bir fotoğraf sergisinde Mevlüt Mert Altıntaş isimli polis memuru tarafından suikaste uğramıştır. Olay esnasında Mert Altıntaş, Arapça ve Türkçe olarak Halep'i unutmayın, Suriye'yi unutmayın sloganları atarak suikastini gerçekleştirmiş ve güvenlik güçlerince vurularak öldürülmüştür. Karlov suikasti soruşturmasını Türk ve Rus makamlar birlikte yapmıştır. Daha sonra Rusya'dan gelen ekipler olay mahalinde ve Karlov'un otopsi işlemi incelemelerde bulunmuştur. İlerleyen süreçte suikastin planlayıcı ve uygulamacısı olarak FETÖ gibi bir takım terör örgütleri gösterilmiştir. Olayın ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, gerçekleştirilen suikastin provakasyon olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye ve Rusya Dışişleri Bakanlıkları da olayı terör saldırısı olarak nitelendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, gerçekleştirilen suikastin Türkiye ile Rusya arasında başlayan normalleşme sürecini bozma amacı taşıdığını belirtmiştir. Başkan Putin ise, olayın hem Türkiye-Rusya ilişkilerine hem de Suriye'deki sulh sürecine hasar vermeyi amaçladığını beyan etmiştir (www.bbc.com, 2016). Olayın yaşandığı sırada Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye-Rusya-İran arasında yapılacak Suriye krizi zirvesine katılmak üzere Moskova'ya gitmekteydi. Çavuşoğlu, Karlov suikastinin Türkiye ile Rusya arasında Suriye'de barışın sağlanması için oluşturulan iş birliğini hedef aldığını söylemiştir (www.aa.com.tr, 2016).

Andrey Karlov suikasti, Türkiye ile Rusya arasında yeniden canlanan ilişkileri bozmak adına yapılan bir sabotaj eylemi olarak yorumlanabilir. 24 Kasım 2015 tarihindeki jet krizinden sonra yaşanan en önemli noktalardan biri olan bu suikastin, Türkiye-Rusya ilişkilerini deriden etkilemesi düşünülmekteydi. Ancak hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin itidalli tutumları yaşanabilecek yeni bir krizi önlemiştir.

4.5. SURİYE'DE BARIŞIN TESİSİ İÇİN TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BİRER AKTÖR OLARAK DEVREYE GİRMESİ

Suriye'de iç savaşın başlamasından sonra hem uluslararası kuruluşlar hem de Türkiye ile Rusya iç savaşın sona ermesi ve Suriye'de barışın sağlanması için birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Suriye'de çözüm için atılan ilk adımın Kofi Annan Planının

olduğu söylenebilir. Daha sonraki süreçte ise Cenevre Görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Ancak ne Kofi Annan Planından ne de Cenevre Görüşmelerinden Suriye meselesinin çözümü için bir sonucun çıkmadığı görülmektedir. Uluslararası kuruluşlardan çözüme ilişkin bir sonuç çıkmayınca Türkiye-Rusya ve İran kendi aralarında Suriye meselesinin çözümü için Astana Sürecini başlatmıştır. Ardından Türkiye ile Rusya kendi aralarında Suriye’de barışı sağlamak için Soçi Görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Ancak ne Astana Sürecinden ne de Soçi Zirvesinden barışa dair bir sonucun çıkmadığı görülmektedir. Beşar Esad rejimi ile PYD/YPG’nin saldırılarının Astana Sürecini ve Soçi Zirvesini de sonuçsuz bıraktığı söylenebilir. Son tahlilde yapılan tüm görüşmelere karşın Suriye’de sorun hala devam etmektedir.

4.5.1. Kofi Annan Barış Planı

Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği Özel Temsilcisi Kofi Annan, Suriye’deki iç savaşın insani boyutuna vurgu yaparak Suriye’de barışın sağlanması için 6 maddelik bir barış planı açıklamıştır. Beşar Esad rejimine ve muhalefete sunulan bu barış planında; Suriye halkının meşru dileklerine uygun detaylı bir siyasi sürecin başlatılması, tarafların her gün en az 2 saat insani yardım sevkiyatına imkan tanınması, keyfi olarak tutuklanan insanların serbest bırakılması, Suriye’de gazetecilerin serbestçe dolaşabilmesi, sivil vatandaşların korunması için silahların susturulması ve barışçıl gösterilere saygı duyulması gibi maddeler almıştır (www.hurriyet.com.tr, 2012). Beşar Esad rejimi, Kofi Annan’ın 6 maddelik barış planına uyacağını açıklamıştır. Kofi Annan Barış Planına Rusya’da destek vermiştir. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev, Kofi Annan Barış Planının Suriye’deki iç savaşın sona ermesi için son şans olduğunu söylemiştir (www.aljazeera.com.tr, 2012). Kofi Annan Barış Planının çok hassas olduğu daha ilk günlerden ortaya çıkmıştır. Beşar Esad rejiminin sivillere yönelik saldırıları artarak devam etmiştir. Silahlı çatışmaların sürmesi üzerine ÖSO, Haziran ayında artık ateşkes sözleşmesine uymayacağını ifade etmiştir (Orhan, www.orsam.org.tr, 2012). Altı ay süresince büyük uğraşlar vermesine rağmen uygulamaya koyduğu barış planının başarısız olması üzerine Kofi Annan görevinden çekilmiştir (Çağlar, 2012: 49).

4.5.2. Cenevre Görüşmeleri

Suriye’de yaşanan iç savaşın son bulması için düzenlenen ilk uluslararası zirve olan Cenevre Görüşmeleri’nin ilki 30 Haziran 2012’de gerçekleştirilmiştir. BM’nin

Suriye Özel Temsilcisi olan Kofi Annan organizatörlüğünde yapılan Cenevre Görüşmelerine Rusya, ABD, Fransa, İngiltere, Çin, AB temsilcileri, Türkiye, Katar, Kuveyt, Arap Birliği Temsilcileri, Irak katılmıştır. Beşar Esad rejiminden ve muhalif gruplardan kimse toplantıya iştirak etmemiştir. Toplantı sonunda; geçiş hükümetinin oluşturulması, ülkedeki tüm gruplara temsil hakkı verilmesi, yeni anayasa hazırlanması, çok partili seçimin yapılması, geçiş hükümetinin içerisinde kadınların da temsil edilmesi gibi kararlar alınmıştır. ABD, Esad'sız bir geçiş hükümeti isterken, Rusya ise Esad'lı bir geçiş hükümetinden yana olmuştur. Küresel aktörlerin anlaşmazlıkları sebebiyle ateşkes sağlanamamıştır. Bu görüşmelerden sonuç alınamayınca Kofi Annan istifa etmiştir. İkinci Cenevre Görüşmeleri, 2014 yılının Ocak ve Şubat ayları içerisinde yapılmıştır. Kofi Annan'ın istifasından sonra BM Suriye Özel Temsilciliğine Lahtar İbrahimi atanmıştır. Görüşmeye Beşar Esad rejiminin temsilcileri, Suriyeli muhalif gruplar ve aralarında Türkiye'nin de olduğu 40 ülkenin temsilcisi katılmıştır. Suriyeli muhalif grupların şiddetli itirazları sonunda İran görüşmelere dahil edilmemiştir. ABD önderliğindeki Batılı Devletler Suriye'de barışın sağlanması için Esad'sız bir geçişi düşünürken Rusya önderliğindeki devletler de Suriye'de barışın sağlanması için Esad'lı bir geçişi savunmuştur. Esad konusundaki bu fikir ayrılığı Cenevre-2 Görüşmelerinde şiddetlenmiştir. Bu konudaki fikir ayrılıkları ve İran'ın görüşmelere dahil edilmemesi Cenevre-2 Görüşmelerini sonuçsuz bırakmıştır (www.stratejikortak.com, 2018a). Üçüncü Cenevre Görüşmeleri, 2016 yılının Ocak ve Şubat aylarında yapılmıştır. Bu görüşmelere daha önce davet edilmeyen İran'da dahil olmuştur. Daha önceki Cenevre Görüşmelerinde olduğu gibi bu görüşmelerde de taraflar arasındaki uyuşmazlıklar sebebiyle yine sonuç elde edilememiştir. Cenevre-3 görüşmelerini BM Suriye Özel Temsilcisi Brahimi'nin yerini alan Mistura yürütmüştür (Neciyev, 2019: 846-847).

Cenevre Görüşmeleri, Suriye'deki sorun için çözüm olmamış tam aksine görüşmeler devam ettikçe iç savaş daha da alevlenmiştir. Rusya ve İran'ın başını çektiği bazı devletler Esad'sız bir yapıyı tüm görüşmelerde reddederken ABD ve Türkiye'nin aralarında bulunduğu birçok devlet ise Suriye'de Esad'sız bir düzeni savunmuştur. Bu temel çıkmaz sebebiyle Cenevre Görüşmelerinin başarısızla sonuçlandığı düşünülebilir.

4.5.3. Astana Görüşmeleri

Beşar Esad rejimi ile muhalif gruplar arasında ateşkes görüşmeleri 20 Aralık 2016 tarihinde başlamıştır. Türkiye, Rusya ve İran'ın destekleriyle mutabakat sağlanmıştır. 31 Aralık 2016 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan ateşkes kararı, Beşar Esad rejimi ve muhalif grupları içermiştir. PYD/YPG, DAEŞ, gibi terör örgütleri ateşkes kapsamına alınmamıştır. Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde 30 Aralık 2016 tarihinde yürürlüğe giren ateşkesteki sonraki süreçte, önceden anlaşıldığı üzere Astana'da 23 Ocak 2017 tarihinde barış görüşmelerine başlanmıştır (Duman, www.academia.edu, 2017). Astana'daki görüşmeler Türkiye, Rusya ve İran'ın önderliğinde düzenlenmiş ve ABD bu görüşmeye gözlemci olarak katılmıştır. Görüşmede Türkiye, Rusya, İran, Beşar Esad rejimi, muhalif gruplar ve BM ateşkesini sağlanması için üçlü bir mekanizma kurulması hususunda mutabık kalmışlardır. Tüm paydaşların iştirak ettiği ikinci Astana Görüşmeleri 15-16 Şubat 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Beşar Esad rejimi ile muhalif grupların temsilcileri arasında ateşkesi izleme sistemleri hakkında görüşülmüş fakat herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır. Üçüncü Astana Görüşmesi 14-15 Mart 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Türkiye, Rusya ve İran'ın garantör ülke olması kararı alınmıştır. Beşar Esad rejiminin sivillere yönelik hava saldırılarını gerekçe göstererek muhalif unsurlar görüşmeyi boykot etmiştir. Beşar Esad rejimi, muhalif unsurların görüşmeyi boykot etmesinden dolayı Türkiye'yi suçlamıştır. Astana Görüşmelerinin 4. Toplantısı 3-4 Mayıs 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde Suriye'de çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulmasına karar verilmiştir. Astana Görüşmelerinin 5. Toplantısı 4-5 Temmuz 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda çatışmasızlık bölgelerinin hudutları üzerinde durulmuştur. Astana Görüşmelerinin 6. Toplantısı 14-15 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda İdlib'de gerginliği azaltma bölgesinin hudutları hususunda anlaşmaya varılmıştır. Astana Görüşmelerinin 7. Toplantısı 30-31 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş ve güven artırıcı tedbirler konuşulmuştur. Astana Görüşmelerinin 8. Toplantısı 21-22 Aralık 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda zorla tutuklanan vatandaşların serbest bırakılması ve bölgedeki mayınların temizlenmesi konuları görüşülmüştür (Varlık, www.merkezstrateji.com, 2018). Astana Görüşmelerinin 9. Toplantısı 14-15 Mayıs 2018 tarihinde yapılmıştır. Bu toplantıda

gerginliği azaltma bölgelerindeki yaşanan son gelişmeler, anayasa komisyonu çalışmaları ve tutukluların serbest bırakılması konuları görüşülmüştür (www.aa.com.tr, 2018).

Astana Görüşmelerinin 10. Toplantısı 30 Temmuz 2018 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Suriyeli mültecilerin durumları görüşülmüştür (www.sputniknews.com, 2018). Astana Görüşmelerinin 11. Toplantısı 28-29 Kasım 2018 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda İdlib’de yaşanan ateşkes ihlalleri görüşülmüş ve ateşkesin gözlenmesi hususunda müşterek adımların artırılması kararı alınmıştır (www.aa.com.tr, 2018). Astana Görüşmelerinin 12. Toplantısı 25-26 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda İdlib’deki son durum, yaşanan insani dram ve sığınmacıların geri dönüşü üzerinde konuşulmuştur (www.ntv.com.tr, 2019). Astana Görüşmelerinin 13. Toplantısı 1-2 Ağustos 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının gündemi on ikinci toplantının aynısı olmuştur. Bu toplantıya Lübnan ve Irak’ta katılmıştır (www.aa.com.tr, 2019). Astana Görüşmelerinin 14. Toplantısı 11-12 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonunda garantör devletler Türkiye, Rusya ve İran, Suriye’nin petrol gelirlerine el konulmasına karşı olduklarını açıklamıştır. Bu toplantıya Beşar Esad rejimi temsilcileri ile muhalif gruplar da katılmıştır (www.kazakistan.kz, 2019). 2020 yılının Mart ayında yapılması planlanan 15. Astana Görüşmesi ise ertelenmiştir (www.goldenbridgenews.com, 2020).

4.5.4. Soçi Görüşmeleri

22 Kasım 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Soçi Zirvesinde bir araya gelmiştir. Türkiye, Rusya ve İran arasında yapılan Soçi zirvesi tüm dünya kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır. Soçi Zirvesinden önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlar;

- Suriye’de bütün paydaşların katılacağı Ulusal Diyalog Kongresi düzenlenecektir.
- İç Savaş sonrası Suriye’nin sosyo-ekonomik açıdan yeniden inşasında Türkiye, Rusya ve İran bulunacaktır.
- PKK’nın Suriye’deki kolu PYD/YPG kongreye katılması durumunda Türkiye burada yer almayacaktır.

- Tüm ülke genelinde BM'nin denetiminde demokratik seçimlerin yapılması ve politik çözümün Cenevre Görüşmelerinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır (Bural, 2019: 17-18).

Henüz bitmemiş olan Suriye'deki iç savaşın kalıcı olarak çözüme kavuşması amacıyla Türkiye, Rusya ve İran, 2. Soçi Zirvesinde yeniden bir araya gelmiştir. İkinci Soçi Zirvesi 30 Ocak 2018 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Soçi Zirvesinden önce Suriye'deki taraflardan biri olan muhalif kanat bayrak ve flama sorunu yaşamış ve zirveye katılmamıştır. Muhalifler temsil yetkisini Türkiye'ye devretmiştir. Ayrıca Türkiye'nin kararlı tutumundan dolayı PYD terör örgütü zirveye dahil edilmemiştir. 2. Soçi Zirvesinin ardından yayınlanan müşterek bildiriye paydaşlar Suriye'deki iç savaşın en kısa sürede sona ermesini istediklerini belirtmiştir. Ayrıca Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nde BM'nin de desteği istenmiş ve anayasa komitesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararlar doğrultusunda uluslararası kamuoyundan da yardım talebinde bulunulmuştur. Suriye'de kurulmasına karar verilen Anayasa komitesinde Beşar Esad rejimi, Muhalifler, Suriye uzmanları, Bağımsız Gruplar, Aşiret önderleri, Kadınlar yer alacaktır (www.stratejikortak.com, 2018b).

Suriye krizinin çözümü için gerçekleştirilen Cenevre, Astana ve Soçi Görüşmeleri Türkiye ile Rusya'yı birbirine daha da yaklaştırmıştır. Türkiye'nin PYD/YPG konusundaki net tavrı Rusya'nın konuya daha hassas yaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerinin yara almaması adına gayret gösterdiğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak gerçekleştirilen tüm görüşmelere rağmen Rusya ve İran destekli Beşar Esad rejiminin İdlib'e yönelik saldırıları devam etmiştir. Bunun yanı sıra 27 Şubat 2020 tarihinde Rejim kuvvetlerinin düzenlemiş olduğu hava saldırısında 34 Türk askeri şehit olmuştur. Esad rejiminin bu saldırıları gerçekleştirilmiş olan Astana ve Soçi Görüşmelerine de gölge düşürmüştür.

4.6. TÜRKİYE VE RUSYA'NIN SURİYE İÇ SAVAŞI'NA YAKLAŞIMLARINDAKİ BENZER VE FARKLI OLAN POLİTİKALARI

2010 yılında başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'da birçok otoriter rejimin değişmesine neden olmuştur. Ancak Suriye krizi diğer ülkelerden farklı olarak rejimi değiştirmemiş değiştirmedeği gibi iç savaşa dönüşmüştür. Suriye krizine ABD, Rusya

ve İran'ın müdahil olması krizi bölgesel olmaktan çıkarmış, krize küresel boyut kazandırmıştır. Suriye'de ortaya çıkan sorunlar, Türkiye'nin de ana gündemini oluşturmuştur. Suriye'deki iç savaş ile hem Türkiye hem de Rusya yakından ilgilenmiş ve bu doğrultuda politikalarını oluşturmuştur. Rusya'nın Suriye'de birçok menfaatinin olması Rusya'yı Suriye krizi ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Suriye ile 911 kilometrelik kara sınırı bulunmaktadır. Haliyle Suriye yaşanan kriz Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. İç savaş derinleştikçe Türkiye ile Rusya birçok kez karşı karşıya gelmiştir. 2015 yılında Türkiye'nin Rus jetini vurmasıyla ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Birçok açıdan Suriye iç savaşının Türkiye-Rusya ilişkilerinde kilit bir rolü bulunmaktadır. Türkiye, Suriye iç savaşı boyunca birçok güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, bir yandan DAESH ve PYD/YPG gibi terör örgütleriyle mücadele ederken bir yandan da Beşar Esad rejiminin saldırılarından kaçan milyonlarca mültecinin oluşturduğu sosyal ve ekonomik sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Türkiye, Suriye'deki iç savaşın sorumlusu olarak Beşar Esad rejimini görmektedir. Bu doğrultuda ABD ve NATO gibi hareket etmiş ve ÖSO gibi muhalifleri desteklemiştir. Türkiye, bu politikasından dolayı Beşar Esad rejiminin en büyük destekçileri Rusya ve İran ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. Ancak ABD ve NATO'nun Suriye iç savaşındaki başarısız politikalarından dolayı Türkiye, ittifak değişikliğine gitmiş ve Rusya ile Suriye krizinin çözümü için ortak hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca ABD'nin Suriye'de PYD/YPG'yi desteklemesi Türkiye ile Rusya'yı yakınlaştıran bir başka faktör olmuştur.

Türkiye ile Rusya'nın Suriye konusunda ayrıştığı en temel nokta Beşar Esad rejimi olmuştur. Beşar Esad rejiminin geleceği konusunda iki ülke taban tabana zıt görüşe sahiptir. Rusya, Beşar Esad rejiminin ne olursa olsun iktidar da kalmasını savunurken Türkiye, Beşar Esad'ın biran önce iktidardan uzaklaştırılmasını savunmuştur (Taibert, www.francetvinfo.fr, 2016).

Türkiye ile Rusya arasında Suriye krizinden kaynaklanan ilk sorun 2012 yılının Ekim ayında yaşanmıştır. Rusya'dan Suriye'ye giden içinde Rus yolcuların da bulunduğu Suriye hava yollarına ait bir yolcu uçağı Türkiye tarafından Ankara Esenboğa Havalimanına iniş yapmaya zorlanmıştır. Türkiye, uçakta Suriye'ye gitmekte olan askeri malzemelerin olduğunu söylerken Rusya bunu reddetmiştir. Bu durum Türkiye ile Rusya arasında gergin bir havanın oluşmasına neden olmuştur. Ancak her

iki ülkenin yaptığı itidalli açıklamalar bu gergin havayı dağıtmıştır. Türkiye ile Rusya arasında vuku bulan bu olay iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir durum ortaya çıkarmamıştır (www.yenisafak.com, 2012).

Türkiye'nin 2012 yılının son aylarında Suriye'den gelebilecek muhtemel saldırılara karşı NATO'dan Suriye sınırına yerleştirilmek üzere patritot füzeleri talep etmesi Rusya'nın tepkisine yol açmıştır (www.haberturk.com, 2012). Bu durum Türkiye ile Rusya arasında soğuk hava estirse de ilişkileri olumsuz bir biçimde etkilememiştir.

Rusya, 30 Eylül 2015 tarihinde Beşar Esad rejiminin gücü kalmadığı anda Esad'ın daveti üzerine Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur. Suriye'de kontrolü kaybetmek üzere olan Beşar Esad rejimi, Rusya'nın müdahalesi ile yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Rusya'nın hava saldırılarında sadece DAESH değil Türkmenler ve muhalif gruplar da vurulmuştur. Rusya'nın bu saldırıları Türkiye'yi endişelendirmiş ve Türkiye'nin bu bölgeyi daha dikkatli izlemesine neden olmuştur. Rusya, hava saldırılarında birkaç kez Türkiye hava sahasını ihlal etmiştir. Rusya'nın bu ihlalleri Türkiye tarafından tepki görmüştür. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, böyle bir ihlalin tekrarı olması durumunda yaşanabilecek istenmeyen bir hadiseden Rusya'nın sorumlu olacağını açıklamıştır (www.ntv.com.tr, 2015). Rusya'nın bu hava saldırılarında sadece DAESH değil Beşar Esad'a muhalif gruplar da vurulmuştur. Bu kapsamda Türkiye ile birlikte ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Katar ve Suudi Arabistan tarafından yapılan ortak açıklamada Rusya'nın muhalif grupları ve sivil vatandaşları bombalaması kınanmıştır (www.hurriyet.com.tr, 2015). Rusya'nın Suriye'ye müdahalesine bir tepki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından gelmiştir. Erdoğan, Rusya'nın Suriye ile herhangi bir sınırı olmadığı halde Suriye'ye müdahale etmesini anlayamadığını belirterek bu konudaki tepkisini ifade etmiştir (www.hurriyet.com.tr, 2015). Türkiye ile Rusya arasında 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye krizinde ciddi sorunların yaşandığı söylenebilir.

Türkiye ile Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde Suriye krizinde tüm dengeleri değiştiren bir olay yaşanmıştır. Türkiye hava sahasını birçok kez ihlal eden bir Rus jeti Türkiye tarafından düşürülmüştür. Türkiye'nin 24 Kasım 2015 tarihinde Rus jetini düşürmesi yalnızca iki devlet arasında değil bölgesel ve küresel ölçekte bir krizin başlangıcı olmuştur (www.lexpress.fr, 2015). Yaşanan uçak krizi Türkiye ile Rusya

ilişkilerini hiç olmadığı kadar gerginleştirmiştir. Rusya, bu olaydan sonra Türkiye’yi suçlayan açıklamalarda bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, “*sırtımızdan bıçaklandık*” açıklamasında bulunmuştur (www.bloomberght.com, 2015). Ayrıca Başkan Putin, Türkiye’nin jetlerini düşürdüğü için pişman olacağını belirterek Türkiye’ye birçok yaptırım uygulayacaklarını dile getirmiştir (www.lemonde.fr, 2015). Türkiye’nin ilişkilerin normalleşmesi adına bir takım adımlar atması Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Rus Milli günü için Başkan Putin’e bir mektup göndermiş ve ilişkilerin normalleşmesini istediklerini ifade etmiştir. Ardından Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminde Rusya’nın göstermiş tutum, Türkiye ile Rusya ilişkilerini biraz daha yakınlaştırmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Ağustos 2016 tarihinde Rusya’yı ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu ziyareti, 24 Kasım 2015 tarihinde ciddi biçimde gerilemiş hatta tarihinin neredeyse en kötü seviyesine inmiş ikili ilişkilerin düzelmesi adına oldukça önemli bir gelişme olmuştur (Habay, www.courrierinternational.com, 2016). Türkiye ile Rusya ilişkilerinin normalleşmesiyle birlikte Suriye konusunda ortak hareket etmeye başlamış ve krizin çözülmesi birçok girişimde bulunmuşlardır.

Türkiye ile Rusya’nın Suriye konusunda ayrıştığı bir diğer faktör ÖSO konusudur. Türkiye, ÖSO’ya destek verirken Rusya ise sert bir biçimde eleştirmiştir. Beşar Esad rejimine muhalif olan bu grup bittabi Rusya tarafından tehlike unsuru olarak görülmüştür (Demir, 2016: 147).

Türkiye ile Rusya’nın PYD/YPG konusunda da tam olarak fikir birliği içinde olmadığı görülmektedir. Türkiye için PYD/YPG, PKK’nın Suriye’deki uzantısıdır. Ayrıca PYD/YPG terör örgütü Türkiye için büyük bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Rusya içinse PYD/YPG terör örgütü Suriye’de düşünülecek öncelikli konu teşkil etmemektedir. Rusya, Beşar Esad rejimi ve ABD’nin PYD/YPG konusunda farklı öncelikleri bulunmaktadır. Rusya, Türkiye tarafından terör olarak kabul edilen PYD/YPG’nin Moskova’da temsilcilik açmasına izin vermiştir (www.sabah.com.tr, 2016). Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Suriye’nin kuzeyinde PYD/YPG’ye destek vermesinin en önemli nedenlerinden biri, PYD/YPG’yi Türkiye’ye karşı müzakere masasında siyasi bir koz kullanmaktır (Balanche, www.lefigaro.fr, 2016). Rusya’nın PYD/YPG’yi desteklemesinin bir başka nedeni de PYD/YPG’nin tamamen ABD’nin denetimi altına girmesine engel olmaktadır. Rusya, PYD/YPG’yi çok fazla

desteklese de PYD/YPG'nin ABD'nin denetimine girmesine engel olamamıştır. Bu durumda Türkiye ile Rusya'yı Suriye konusunda ortak hareket etmeye sevk etmiştir. Rusya'nın Suriye'de PYD/YPG politikasında bir değişiklik yaşanmış ve Türkiye'nin PYD/YPG konusundaki kaygılarını dikkate almaya başlamıştır. Ayrıca Rusya, PYD/YPG'nin Suriye'de özerk bir yapıya kavuşmasını da istememiş ve Suriye'nin toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Türkiye ile Rusya, Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda aynı düşünceye sahiptir (Yılmaz, 2020: 233). Rusya'nın PYD/YPG konusunda son dönemlerde Türkiye'nin endişelerini her ne kadar dikkate alıyor gibi gözükse de Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG'yi desteklediği bilinmektedir. Ayrıca Rusya'nın PKK'yı terör örgütü olarak görmemesi ve PYD/YPG'nin Moskova'da temsilcilik açmasına izin vermesi Türkiye ile Rusya arasında sorun olmaya devam etmektedir. Yine de Türkiye ile Rusya, PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde özerk bir yapıya kavuşmasını istememektedir.

Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda taban tabana zıt görüşe sahip olsa da Suriye'de barışın sağlanması için ortak hareket etmekten kaçınmamıştır. Bu doğrultuda Türkiye ile Rusya yanlarına İran'ı alarak Suriye krizinin çözümü için Astana Sürecini başlatmışlardır. Ayrıca Türkiye ile Rusya, Suriye krizinin çözümü için kendi aralarında Soçi Zirvesini başlatmıştır. Jet krizinin ardından Türkiye ile Rusya, ikili ilişkilerin normalleşmeye başlamasıyla Suriye konusunda birlikte düşünmeye başlamıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Türkiye'nin Suriye'ye düzenlemiş olduğu Fırat Kalkanı Harekatı, Zeytin Dalı Harekatı ve Barış Pınarı Harekatına destek verdiği söylenebilir. Türkiye ile Rusya'nın Suriye konusunda anlaşmaları en temel nokta ise Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması olmuştur.

Türkiye ile Rusya arasındaki Suriye faktörü de neoalist kuramın özellikleri çerçevesinde incelenebilir. Neorealizme göre, devletler arasındaki kültür ve rejim farklılıkları önemsizdir. Devletlerin bu kapsamda davranışları ulusal değil uluslararası olmaktadır. Rusya ile Suriye, ideolojik olarak birbirine benzemekten hem Türkiye ile Suriye hem de Türkiye ile Rusya ideolojik ve kültürel olarak birbirine benzemektedir. Bu farklılıklara rağmen Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda birlikte hareket edebilmiştir. Yani iki ülke ulusal değerleri göz ardı ederek uluslararası konjoktüre göre pozisyon almıştır. Neorealistler, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletlerin dengeleme yoluna gittiğini savunmaktadır. Büyük ve

güçlü devletler, göreceli olarak kendinden daha güçsüz olan devletlerle kendilerini dengeleme yoluna gitmektedir. Bunu da ittifaklar kurarak yapmaya çalışmaktadırlar. Devletler kendi güvenliği ve savunması için iç dengeleme ve dış dengeleme oluşturmaktadır. İç dengeleme ekonomik konuları içermekteyken dış dengeleme ise ittifaklar konusunu içermiştir. Neorealizme göre, devletlerin iki kutuplu sistemde dış dengelemeye gitmesi zordur. Ancak günümüz şartlarında devletler sürekli olarak dış dengelemeyi tercih etmektedir. Devletler, kendilerini savunmak için diğer devletlerle ittifak kurarlar. Türkiye ile Rusya arasındaki Suriye faktörü, neorealizmin bu özellikleri perspektifinden incelenebilir. Türkiye’de Suriye’den gelebilecek olası bir tehdit karşısında Rusya ile ittifak kurmuştur. Ayrıca Türkiye, Suriye’de barışın sağlanması için de işbirliği içinde olmuştur. Neorealizme göre, devletler arasında ittifaklar olabilir. Ancak bu sınırlı bu düzeyde kalacaktır. Devletler arasında kurulan ittifaklar güvenlik konuları üzerinden şekilleneceğinden dolayı sürekli ittifak ve sürekli barıştan söz etmek mümkün değildir. Türkiye ile Rusya arasında yapılan Astana ve Soçi süreçleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Türkiye ile Rusya, yanlarına bölgenin diğer güçlü devleti İran’ı da alarak Suriye’de barışı sağlamak için Astana sürecini başlatmıştır. Bunun yanında Türkiye ile Rusya, kendi arasında Suriye’de ateşkesi sağlamak için Soçi sürecini başlatmıştır. Ancak iki ülke arasında birçok kez görüşme olmasına rağmen Suriye’de sorun çözülmüş değildir. Suriye’deki aktörlerin politikalarındaki en ufak değişiklik Astana ve Soçi süreçlerini işlemez hale getirmektedir. Neorealizmin savunduğu değerler doğrultusunda Türkiye ile Rusya arasında kurulan bu ittifaklar da uzun soluklu olamamış ve kalıcı barış sağlanamamıştır. Keza Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda hala tam bir uzlaşma içinde değildir ve Suriye’de sorun devam etmektedir. Neorealizme göre devletler faydacı ve rasyonel aktörlerdir. Bugün dost olduğun ülke yarın düşmanın olabilir. Bu bağlamda da Türkiye ile Rusya ilişkilerindeki Suriye faktörü incelenebilir. Çünkü Türkiye, Suriye konusunda 2017 yılına kadar ABD ve Batı ile birlikte hareket etmiştir. Ancak ABD, Türkiye’nin Suriye’deki önceliklerini görmezden gelmiş ve PYD/YPG’ye destek vermiştir. Türkiye’de ittifak ortağını değiştirerek Suriye konusunda Rusya ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Yani 2017 yılına kadar Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda zıt görüşte olmuştur. Bu durumda Neorealist teorinin savunduğu bugünün dostu yarının düşmanı olabilir görüşüyle uyum

göstermektedir. Her ne kadar Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda aynı fikirde olmasa da birlikte hareket etmeyi sürdürmektedir.

Türkiye ile Rusya ilişkilerinde Suriye faktörüne savunmacı realizmin perspektifinden de bakılabilir. Savunmacı realistler, devletler arasında yapılan siyasi faaliyetleri iyimser görürler. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya, Suriye konusunda 2017 yılından bu yana siyasi diyaloglarını hiç kesmemiştir. Savunmacı realizme göre, devletler uluslararası sistemin anarşik düzeninden dolayı güvenlik endişesi ile hareket etmektedir. Bu doğrultuda devletler, dikkatli ve sağduyulu davranırlar. Türkiye’de kendi güvenliği için Suriye konusunda temkinli davranmış ve Rusya ile siyasi ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştır.

4.7. İDLİB SALDIRISININ TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

27 Şubat 2020 tarihinde İdlib’de Beşar Esad rejiminin hava saldırısı sonrasında 34 Türk askeri şehit olmuştur. Türkiye’de bu olayın hemen akabinde Beşar Esad rejimine misli ile karşılık vermiş ve Bahar Kalkanı Hârekatını başlatmıştır. Bu saldırı sonrasında tüm gözler Türkiye-Rusya ilişkilerine çevrilmiştir. İdlib, birçok sebepten dolayı Türkiye, Rusya ve Beşar Esad rejimi için kritik konumdadır.

İdlib, Suriye’nin ciddi nüfusa sahip bir kentidir. İdlib, Beşar Esad’a muhalif tüm unsurların bulunduğu bir bölgedir. Bu bakımdan Esad güçleri İdlib’i ele geçirmek için kente birçok saldırı düzenlemiştir. İdlib üzerinden geçen M5 karayolu Türkiye, Suriye ve Ürdün’ü birbirine bağlamaktadır. Bunun yanı sıra kent, Akdeniz’e açılan bir kapıdır. Bu sebepten ötürü hem Rusya için hem de Beşar Esad rejimi için çok kritik bir bölgede bulunmaktadır. Türkiye’nin de İdlib ile 130 km kara sınırı bulunmaktadır. Haliyle İdlib’de meydana gelecek herhangi bir buhran Türkiye’yi doğrudan etkileyebilir. Türkiye, Rusya ve İran ile imzalanan Astana ve Soçi mutabakatları doğrultusunda, İdlib’te gözlem noktaları kurmuştur. Türkiye’nin İdlib’e bakış açısını belirleyen iki temel parametreden bahsedilebilir. Bunlar; mülteci sorunu ve terörist grupların Türkiye sınırına doğru gelmedir. Haliyle İdlib’teki duruma Türkiye’nin kayıtsız kalması söz konusu değildir. Bu iki temel parametrenin yanı sıra önemli bir stratejik parametre daha bulunmaktadır. Suriye iç savaşının süreci incelendiğinde İdlib, Beşar Esad rejimi ve Rusya için son kale konumundadır. Bölgenin tamamen Rusya’nın hakimiyetine girmesi

durumunda Türkiye'nin düzenlemiş olduğu tüm askeri operasyonlarda kazanılan başarılar da tehlikeye girebilir. Bu parametrelerin hayata geçmemesi için Türkiye, İdlib'teki mevcudiyetini devam ettirmektedir (Muslu, www.setav.org, 2020).

Rusya ve Suriye rejimi, İdlib'de Astana Mutabakatının terörist grupları içermediğine ilişkin maddeden istifade ederek askeri operasyon yapmak ve teröristleri yok etmek motivasyonu ile İdlib bölgesini tamamen kontrol altına almak istemiştir. İran'da bölgede Şii gücünün devam ettirilmesini ve Batı'dan gelecek tehlikelere karşı Suriye rejiminin yanında yer almak istemiştir. Türkiye ise, bölgede ılımlı muhalifler üstünden denetim sağlamak ve PYD/YPG unsurlarının güçlenmesine engel olmak istemiştir. Bunun yanında Beşar Esad rejiminin iktidarı bırakmasını istemiştir (Aktan, www.euronews.com, 2020).

Türkiye ile Rusya, Beşar Esad rejiminin saldırısı sonrası ciddi bir kırılma yaşamıştır. İki ülkenin bu zamana kadar elde ettikleri kazanımlar bu saldırı ile kaybolmuştur. Türkiye, Rusya destekli Beşar Esad rejiminin saldırısını durdurmak ve rejimin Soçi Mutabakatı öncesi sınırlara geri dönmesi için sahada İdlib'te bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Rusya ile, mülteci akınını durdurmak ve ateşkesin yeniden sağlamak için de diplomatik temaslarını yürütmektedir. Rusya, Türk askerine yönelik yapılan saldırıyı biz gerçekleştirmediğimiz de Beşar Esad rejiminin Rusya'nın haberi olmadan bu saldırıyı yapamayacağı bilinmektedir. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın açıklamaları bunu doğrular niteliktedir. Akar, Türk askerlerinin bulunduğu bölgelerin önceden Rusya'ya bildirildiğini ancak buna rağmen saldırının gerçekleştiğini ifade etmiştir. Rusya'nın, bu saldırı ve son zamanlarda Suriye konusunda Türkiye'ye yönelik tavrı incelendiğinde, iki ülke ilişkilerinin kritik eşiği negatif anlamda geçtiği görülmektedir. Rusya'nın Astana ve Soçi süreçlerinin ruhuna aykırı davrandığı da iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu saldırı ile birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri ciddi bir yara almıştır. Bu süreçten sonra tarafların politikalarında bir değişim yaşanabilir (Miş, www.setav.org, 2020).

İdlib saldırısının ardından Türkiye, Beşar Esad rejimine bağlı güçlere büyük tahribatlar vermiştir. Bunun üzerine Rusya, Türkiye'yi yeniden diplomasi masasına davet etmiştir. 5 Mart 2020 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve iki ülke heyetleri Moskova'da bir araya

gelmiştir. İki ülke dışişleri bakanı uzun bir görüşmenin ardından 3 maddelik bir mutabakat üzerine anlaşıldığını kamuoyuna açıklamıştır. Türkiye'nin bu görüşmeden beklentisi, kalıcı ateşkes olmuşsa da sonuç geçici bir ateşkes olmuştur. Bu ateşkesin çok uzun soluklu olamayacağı düşünülmektedir (Alarçin, www.politikaakademisi.org, 2020). Bu doğrultuda, İdlib krizinin orta ve uzun vadede Türkiye ile Rusya ilişkilerini etkileyebilecek potansiyelinin olduğu görülmektedir.

Türkiye ile Rusya arasındaki İdlib krizine yönelik mutabakat sağlansa da bazı anlaşmazlıklar hala daha devam etmektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, İdlib'deki saldırıları terörist grupların düzenlediğini savunurken, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise, saldırıları Beşar Esad rejiminin yaptığını savunmaktadır. Bunun yanı sıra İdlib'de kimin terörist, kimin muhalif grup olduğu konusunda da iki ülke fikir birliği içinde değildir. Başkan Putin, teröristlerle mücadelenin devam edeceğini, Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Beşar Esad rejiminin her saldırısına misli ile karşılık verileceğini söylemektedir. Her şeye rağmen Türkiye, Rusya'yı karşısına almak istememektedir. Bu doğrultuda Türkiye, Rusya'nın Beşar Esad rejimine desteğine rağmen sorunumuz Rusya ile değil Beşar Esad rejimiyledir ifadesini kullanmıştır. İki ülke arasında mutabakat sağlansa da güvensiz ortam hala devam etmektedir. Bu saldırı sonrası, Türkiye ile ABD ilişkileri de yeniden hareketlenmeye başlamıştır. ABD, İdlib krizini Türkiye ile buzları eritmek için bir fırsat olarak görmüştür. İdlib saldırısını AB'de yakından takip etmiştir. Çünkü Türkiye'nin mültecilerle ilgili yaptığı açıklamalar Avrupa'yı endişelendirmiştir. İdlib krizinden sonra Türkiye, dediğini uygulayarak Suriyeli mültecilere sınır kapılarını açmıştır. Türkiye'nin bu kararı, Yunanistan başta olmak üzere tüm Avrupa'yı zora sokmuştur (Yetkin, www.dw.com, 2020).

İdlib krizi, Türkiye ile Rusya'nın Suriye'deki ittifakının ne kadar kırılğan olduğunu göstermiştir. Bu sorununun liderlik diplomasisi ile halledilemeyeceği de anlaşılmıştır. İdlib sorununda Başkan Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan yerine Esad rejimini, Türkiye'nin güvenliği yerine Suriye'nin geleceğindeki Rusya'nın gücünü tercih etmiştir. İdlib krizi sonrası varılan mutabakatın Türkiye'yi tatmin etmediği yorumları da yapılmıştır. İdlib krizi sonrası Erdoğan-Putin liderliğinde varılan ateşkes kararı olumlu bir gelişme olsa da Türkiye'nin Suriye politikasını yeniden gözden geçirmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Keyman, www.perspektif.online, 2020).

İdlib saldırılarının Türkiye ile Rusya'nın Suriye'deki stratejik ittifakına ağır tahribatlar bırakacak gibi görünmektedir. Türkiye'nin İdlib'deki ana hedefi, Beşar Esad rejiminin Soçi Mutabakatı ile belirlenen noktaya geri çekilmesi ve bu sayede bölgedeki siviller için güvenli bölgelerin oluşturulmasıdır. İdlib saldırıları göstermiştir ki; Beşar Esad rejimi ile karşı karşıya gelindiğinde Rusya'ya güvenmek olanaksızdır. Rusya, Türkiye'nin Suriye konusunda ABD ile ilişkilerini düzeltmesini istememektedir. Ancak ABD ve NATO'nun Suriye sahasında Türkiye'ye çokta yardım edecek gibi durmamaktadır. Rusya'nın NATO üyesi bir ülkeye saldırı düzenlemesi NATO'nun itibarına da gölge düşürmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'ye diplomatik desteğin yanında hava desteği vermesi önemlidir. Rusya, göstermiş olduğu tavırla Suriye'de siyasi bir çözüm istememektedir. 2019 yılının ikinci yarısından itibaren Rusya destekli Beşar Esad rejiminin İdlib'e yönelik saldırıları bunun en belirgin işaretidir. Rusya ve Esad rejiminin saldırgan tutumları aslında sorunu askeri olarak çözmek istediklerini göstermektedir. Özetle Rusya, Türkiye'den HTŞ ve diğer terörist grupları İdlib bölgesinden çıkarmasını istemektedir. Rusya, Türkiye'nin HTŞ konusundaki taahhütlerini yerine getirmediğini iddia etmektedir. Türkiye açısından en kritik nokta şu; şayet Beşar Esad rejimi ve Rusya, M4 ve M5 karayolunu tamamen kontrolü altına alırsa bundan sonraki süreçte diplomasiye ihtiyaç duymayacaktır ve Türkiye'ye taviz vermeyi kesecektir. Yani ortada müzakere edilecek bir konu kalmayacaktır. Rusya, ancak bu seçenek ortadan kalkarsa Türkiye ile müzakereye oturacaktır. Yani Türkiye, Esad güçlerinin hakimiyetinden ki gözlem noktalarını tekrar ele geçirirse, Rusya yine devreye girerek Türkiye'yi müzakere masasında davet edecektir (Köse, www.kriterdergi.com, 2020). Bu durum Türkiye'nin askeri operasyonlarında da görülebilir. Türkiye, ne zaman PYD/YPG'yi bitirme noktasına gelse Rusya ve ABD, Türkiye'yi müzakere masasına davet etmektedir.

İdlib saldırısı sonrası Türkiye ile Rusya arasına yeni bir güvensizlik tohumları daha eklenmiştir. Bu saldırı, Astana ve Soçi süreçlerine de darbe vurmuştur. Bu saldırıdan sonra Türkiye ile Rusya arasında varılan mutabakatın uzun süreli olmadığı anlaşılmaktadır. Haliyle bu mutabakatın kısa vadede patlak vereceği muhtemeldir. Bu olay, Türkiye'nin Rusya ile ABD arasında denge kurması gerektiğini de göstermiştir. Yani Türkiye ABD'yi görmezden gelip tamamen Rusya'ya yaklaşması durumunda böyle

istenmeyen hadiseler yaşanabilir. Sonuç olarak İdlib krizi, Türkiye ile Rusya arasında ciddi bir test olmuştur.

SONUÇ

Uluslararası ilişkiler teorileri, devletlerin dış politikalarını daha anlaşılır hale getirmek için geliştirilen birer kılavuz niteliği taşımaktadır. Uluslararası ilişkiler düzeninin eskimeyen en önemli teorilerinden biri olan realizm, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonra devletlerin dış politikalarını yorumlamada ve tahlil etmede yetersiz kalınca kendi yapısından yeni teoriler üretmiştir. Bu teorilerden biri olan neoeralizm, bu çalışmanın da temel düşüncesini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Suriye krizinin Türkiye ile Rusya ilişkilerine etkilerinin neler olduğunu göstermeyi amaç edinen bu çalışmada, küresel ve bölgesel anlamda oluşan krizlere yönelik Türkiye ve Rusya'nın benimsemiş oldukları politikaları neorealist teorinin temel hipotezleri doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye-Rusya ilişkileri beş asırdan bu yana devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerilme döneminden bu yana Rusya, sıcak denizlere inme politikasını sürdürmektedir. Bu kapsamda da Osmanlı Devleti ile sürekli olarak savaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imparatorluklar dönemi sona ermiş ve Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı yıkılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından 1925 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler önceki yıllara göre çok daha dostane bir şekilde devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem Doğu-Batı şeklinde iki kutuplu dünya düzenine geçmiştir. Bu tarihten sonra Doğu Bloğu'nu temsil eden Sovyet Rusya'sı, Türkiye'den toprak talebinde bulunmuş ve boğazlarda hak iddia etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, kendi güvenliğini garanti almak için Batı ittifaklarına yönelmiş ve 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Soğuk Savaş süresince, SSCB Türkiye'yi, Türkiye ise SSCB'yi ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Bu süre zarfında ikili ilişkiler en alt düzeyde kalmıştır.

1980'li yılların sonu, 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş sona ermiş ve SSCB dağılmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye ile Rusya ilişkileri de yeni bir boyuta taşınmıştır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Taraflar arasında ekonomik ilişkiler gelişme kaydetse de siyasi ilişkiler aynı hızla ilerlememiştir. 1990'lı yıllar boyunca iki ülke arasında başta Çeçen sorunu ve PKK sorunu olmak üzere birçok

siyasi kriz bulunmaktaydı. Bu sorunlar, iki arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. 1999 yılında Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova'yı ziyaretinin ardından taraflar arasında sorun olan Çeçen sorunu ve PKK sorunu halledilince, siyasi ilişkiler de gelişme kaydetmeye başlamıştır.

2000'li yıllarda Türkiye ve Rusya'da iktidar değişiklikleri yaşanmıştır. Türkiye'de iktidara gelen Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya'da iktidara gelen Vladimir Putin, 1990'lı yıllardan itibaren artan siyasi ve ekonomik ilişkileri artırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu kapsamda, iki lider birçok kez görüşme gerçekleştirmiş ve ilişkilerin stratejik ortaklığa evrilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Türkiye ile Rusya, genelde güçlendikleri dönemde birbirlerine karşı saldırgan bir tutum içinde olurken, zayıf dönemlerinde işbirliği ve uyum içinde olmuşlardır.

2000'li yıllarda Türkiye-Rusya ilişkilerine katkıda bulunan ilk önemli gelişme 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi olmuştur. Bu tarihten sonra Rusya'nın Türkiye'ye bakış açısı değişmiş ve ilişkiler stratejik ortaklığa doğru ilerlemeye başlamıştır. Ardından 2005 yılında Mavi Akım projesinin açılmasıyla enerji alanındaki işbirliği de artmaya başlamıştır. 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı da iki ülke arasındaki ilişkileri ileri bir boyuta taşımıştır. Türkiye, 2009 yılında Nükleer Enerji projesini Rusya'ya vermiştir. Böylece taraflar siyasi, ekonomik ve enerji alanında önemli bir müttefik haline gelmiştir.

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve 2011 yılında Suriye'ye sıçrayan Arap Baharı süreciyle Türkiye ile Rusya'nın bölgedeki politikaları çatışmıştır. Suriye krizinin başlangıcından itibaren Rusya, Beşar Esad rejiminin kalmasından yana tavır ortaya koyarken, Türkiye ise Beşar Esad rejiminin iktidarı bırakmasını istemiştir.

Türkiye, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle "Komşularla Sıfır Sorun" ilkesi doğrultusunda komşularıyla ilişkilerini yürütmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Suriye ile tarihte daha önce benzeri yaşanmamış bir ilişki içinde girilmiştir. Siyasi, ekonomik ve askeri olarak karşılıklı değişen ve gelişen ilişkiler, Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra kopmuştur.

Arap Baharı süreci Rusya tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu süreçte Rusya, olaylara hemen tepki göstermemiş, bekle ve gör taktiğini uygulamıştır. Rusya, bu tutumundan dolayı bölgede bulunan müttefiklerini yitirmiştir. Arap Baharı'nın

Suriye'ye sığramasından sonra Rusya, bu pasif siyasetinden vazgeçmiş ve olaylara müdahil olmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra Rusya, Suriye'de koruyucu rolüne bürünmüştür. Çünkü Beşar Esad rejiminin devrilmesi, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının da kaybedilmesi anlamı taşıyacaktı.

2014 yılında Ukrayna'da patlak veren Kırım Krizi de Türkiye-Rusya ilişkileri etkilemiştir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra Batı, Rusya'ya birçok yaptırım uygulamıştır. Ancak bu yaptırımlara Türkiye, katılmamıştır. Türkiye'nin Rusya'ya özellikle enerji konusunda bağımlı olması bu kararı almasında etkili olmuştur. Türkiye, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olmuş, Kırım'ın ilhakını tanımamış ve Kırım Tatar Türklerinin hakkının verilmesini istemiştir. Türkiye, Ukrayna Krizi'nde her ne kadar Rusya ile farklı görüşte olsa da ikili ilişkilerin bozulmaması için ılımlı ve savunmacı politikalar izlemiştir.

Rus düşüncesine göre en iyi müdafaa saldırıdır. Bu sebeple de yakın çevresi başta olmak üzere kendi menfaatinin zedelendiğini düşündüğü tüm bölgeye müdahalede geri durmamıştır. Bundan mütevellit 30 Eylül 2015 tarihinde Beşar Esad rejiminin isteği ve Rusya'nın menfaatleri kapsamında Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur. Rus jetleri bu tarihten itibaren Türkiye sınırlarını birçok kez ihlal etmiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal eden Rus jeti Türkiye tarafından düşürülmüştür. Bu süreçten sonra iki ülke ilişkileri tarihte olmadığı kadar gerilmiştir.

Rus jetinin düşürülmesi konusunda Türkiye, değiştirdiği angajman kuralları ve devletler hukuku açısından haklı olabilir. Fakat hukuken haklı olmak bazen siyasi olarak olumsuz sonuçlar doğurabilir. Jet krizi, bu minvalde de değerlendirilebilir. Türkiye, Rus jetini düşürdüktan sonra Suriye'de etkisini kaybetmiş, Rusya ise bu durumu, Suriye'ye yerleşmek ve faaliyetlerini artırmak için fırsat olarak görmüştür. Böylelikle, Rusya asırlardır hayalini kurduğu sıcak denizlere inme politikasını Suriye üstünden gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, jetin düşürülmesiyle Rusya uluslararası kamuoyunda mağdur bir imaja sahip olmuş ve olağan durumlarda Suriye'ye sokamayacağı S-400 hava savunma sistemini bölgeye konuşlandırmasını basitleştirecek bir oldu bitti yaratmıştır. Jet krizinin ardından Rusya, Suriye'ye hava operasyonlarını artırmış, Beşar Esad'a muhalif tüm grupları vurmaya başlamış, Suriye'nin kuzeyindeki

PYD/YPG terör örgütüne destek vermiş ve Türk jetlerinin Suriye hava sahasına girmene mani olmuştur.

Rusya, jet krizinin ardından Türkiye'ye ciddi ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamış ve bu yaptırımlarla Türkiye'yi ekonomik anlamda zora sokmayı amaçlamıştır. Ancak yaklaşık olarak sekiz ay süren bu gergin dönem her iki ülkenin ekonomisine de vurmuştur. Haziran ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Milli günü dolayısıyla mevkidaşı Vladimir Putin'e tebrik mektup göndererek, normalleşme sürecini başlatmıştır. 15 Temmuz Darbe Girişiminde Rusya'nın Türkiye'ye verdiği destekle normalleşme süreci hız kazanmıştır. Ardından Ağustos ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ziyareti ve Ekim ayında Başkan Putin'in Türkiye ziyareti ile iki ülke ilişkileri normale dönmüş ve yaptırımlar bir bir kalkmıştır. Jet krizi, Neorealizmin ekonomik güç askeri güçten daha önemlidir anlayışına göre yorumlanabilir. Bu kapsamda, ekonomik gerekçeler ilişkilerin tekrardan normale dönmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

İlişkilerin normale dönmesinin ardından Türkiye, Suriye'de ABD ile olan ittifakına son vermiş ve Suriye'de Rusya ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Böylelikle Türkiye, Suriye'de daha rahat edebilmiş ve Fırat Kalkanı Hârekatını da daha kolay icra edebilmiştir. Bu süreçten sonra Türkiye ve Rusya, Suriye'de barışı sağlamak için inisiyatif almışlardır. Bu kapsamda, iki ülke yanlarına İran'ı da alarak Astana görüşmelerini başlatmıştır. Ardından Türkiye ile Rusya kendi aralarında Suriye krizinin çözümü için Soçi sürecini başlatmıştır. Normalleşme sürecinden sonra hızla gelişen ilişkilere güvenlik başlığı da eklenmiş ve Türkiye, ABD'nin tüm baskılarına rağmen Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi satın almıştır. Bu durumda iki ülke arasında ilişkilerin iyice derinleştiğini göstermektedir. Ancak PYD/YPG konusunda taraflar arasında bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Türkiye'nin PYD/YPG konusundaki hassasiyetini bilen Rusya, bu konuda hassas davranmaya çalışmıştır. Bu durum da Rusya'nın ikili ilişkilere kıymet verdiği ve ilişkilerin zarar görmemesi adına gayret gösterdiğinin işareti olarak değerlendirilebilir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinin ardından Türkiye, PYD/YPG terör örgütünü sınırlarından temizlemek için 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Hârekatını başlatmıştır. Bu operasyona Rusya destek verirken, ABD'nin Suriye'deki politikasını da

eleştirmiştir. Daha sonra Türkiye, 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Hârekatını başlatmıştır. Bu operasyona da Rusya destek vermiştir. Barış Pınarı Hârekatının ardından hem ABD ile hem de Rusya ile mutabakat imzalamıştır. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine düzenlemiş olduğu askeri operasyonlara rağmen PYD/YPG tehdidi, ABD'nin açık desteği ve Rusya'nın zımni desteği ile hala devam etmektedir. Türkiye ile Rusya, Suriye krizinde her ne kadar birlikte hareket etse de aralarında ciddi anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bunların başında Beşar Esad rejimi ve PYD/YPG konuları gelmektedir.

27 Şubat 2020 tarihinde Beşar Esad rejimi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bulunduğu bölgeye hava saldırısı düzenlemiş ve 34 asker şehit olmuştur. Bunun üzerine Türkiye, saldırılara misli ile karşılık vermiş ve Bahar Kalkanı Hârekatını başlatmıştır. Bu operasyon ile Türkiye ile Beşar Esad rejimi Suriye İç Savaşı'ndan bu yana ilk defa sahada karşı karşıya gelmiştir. Beşar Esad rejiminin bu saldırısı Türkiye ile Rusya arasında bir kırılma oluşturmuştur. Rusya, yaşanan hadisede Beşar Esad rejimini destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin başarı ile sürdüğü operasyon sonrası Rusya, Türkiye'yi yeniden diplomasi masasına davet etmiştir. Bunun üzerine 5 Mart 2020 tarihinde iki ülke arasında Soçi Mutabakatına Ek Protokol imzalanmıştır. Sorun çözülmüş gibi gözükse de aslında sorun halının altına süprülmüştür. Çünkü bu saldırı tüm dengeleri değiştirmiş ve Astana, Soçi süreçlerine gölge düşürmüştür. Görüldüğü üzere Türkiye ile Rusya, Suriye krizinde beraber hareket etse de bu süreçler her zaman kısa vadeli olmuştur. İki ülke Suriye krizinde denge kurmaya çalışsa da bu çokta kolay görünmemektedir. Keza tarafların Suriye konusundaki fikirleri taban tabana zıttır. Aslında Türkiye ile Rusya, Suriye krizinde bayağı yol kat etmişti. Ancak Beşar Esad'ın son saldırısı iki ülke arasına yeniden güvensizlik tohumları ekmiş olabilir. Bu durum ilerleyen süreçte daha iyi analiz edilebilir. Son tahlilde siyasi, ekonomik, ticari, turizm ve enerji alanında ilişkileri stratejik boyuta taşıyan Türkiye ile Rusya, günümüzde Suriye krizi sebebiyle en ciddi dayanıklılık testinden geçmektedir.

Suriye'nin Türkiye ile Rusya ilişkilerinde oynadığı rol bir yana, Suriye'nin geleceğinin belirlenmesinde kilit rol oynayacak ülkeler yine Türkiye ve Rusya gibi görünmektedir. İki ülkenin müdahil olmadığı bir yapının kalıcı olması çok mümkün değildir. Suriye Krizi, günümüzde sadece Türkiye ile Rusya'yı değil tüm dünyayı

etkilemektedir. Çünkü Suriye’de oluşan mevcut yapıda birçok aktör bulunmaktadır. Tüm bu aktörlerin Suriye’de benzer veya farklı beklentileri vardır.

Türkiye, Suriye krizinde askeri çözüm yerine siyasi çözümden yanadır. Bu bağlamda, Suriye krizi için yapılan tüm görüşmelerde üzerinde durduğu konu, krize karşı kalıcı ve gerçekçi bir çözüm planı üretilmesi olmuştur. Beşar Esad’ın meşruiyetini yitirdiğini dile getiren Türkiye, Esad’ın iktidardan uzaklaştırılması konusunda ısrar etmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye, Suriye’de oluşacak yeni düzende PYD/YPG’nin olmasını istememektedir. Bu kapsamda ABD ile sürekli bir fikir çatışması içindedir. Rusya ise, Türkiye’nin PYD/YPG konusundaki endişesine daha ılımlı yaklaşmaktadır. Rusya, her ne kadar PYD/YPG’yi destekle de PYD/YPG’nin Suriye’de özerk bir yapıya kavuşmasını istememektedir. Çünkü Rusya, Suriye’nin toprak bütünlüğünden yanadır. Temelde Rusya ile Türkiye’yi Suriye’de birlikte hareket ettiren temel olgu da Suriye’nin toprak bütünlüğüdür.

Rusya’nın Suriye’deki ilk önceliği, geleneksel müttefiki olan Beşar Esad rejimini korumaktır. Askeri gücünü kullanarak tüm muhalif unsurları bertaraf etmeye çalışan Rusya, hava saldırılarıyla Beşar Esad rejiminin ayakta kalmasını hedeflemiştir. Rusya’nın siyasi çözümdeki olmazsa olmaz şartı Beşar Esad rejiminin devamıdır. Bu sebeple Beşar Esad rejiminin iktidardan uzaklaştırılmasının önünü açacak hiçbir teklife sıcak bakmamaktadır.

İran, Beşar Esad rejiminin korunması konusunda Rusya ile tam bir ittifak içindedir. Esad rejiminin devrilmemesi içinde tüm yollara başvurmaktadır. Bu kapsamda İran, Esad rejimine yardımcı olması için Hizbullah’ı ve çok sayıda Şii milisini Suriye’ye göndermiştir. İran’ın Suriye’deki bir başka amacı da Şii mezhebinin ayakta kalmasıdır. ABD’nin hava saldırısı sonrası hayatını kaybeden İran Devrim Muhafızları Ordusu’nun Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani’nin Beşar Esad’ın istifa etmesinin önüne geçtiği söylenmektedir. İran, Beşar Esad rejimi devrilmesi durumunda sıranın kendisine geleceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda da İran, tüm gücüyle Beşar Esad rejimine destek olmaktadır.

ABD, Suriye’de Beşar Esad rejiminin iktidardan uzaklaştırılmasını istemektedir. Bu kapsamda, 2015-2016 yıllarına kadar bölgede aktif olarak bulunmaktaydı. Ancak ABD’de yaşanan iktidar değişikliğinin ardından Suriye politikasında ciddi bir değişim

yaşanmıştır. Bu süreçten sonra ABD, PYD/YPG'ye destek olmuş ve bölgedeki müttefiki olan Türkiye'yi kaybetmiştir. ABD, Suriye'de aktif bir siyaset yürütmemektedir. Bu kapsamda çoğu askeri birliğini Suriye'den çekmiş ve vekalet olarak PYD/YPG'yi sahada tutmuştur. Ancak ABD, Suriye'de yaşanan iç savaşın seyrine göre politikasında bir değişime gidebilir.

Küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye politikaları incelendiğinde, Suriye'de çözüm kısa vadede görünmemektedir. Ülkeler, Suriye'de direkt olarak karşı karşıya gelmektense, vekalet savaşları yürütmeyi tercih etmektedir. Bu kapsamda, Rusya paralı asker şirketlerini sahaya sürmekteyken İran, Hizbullah ve Şii milislerini sahaya sürmektedir. Türkiye, ÖSO ve Suriye Milli Ordusu gibi muhalif grupları desteklerken, ABD ise PYD/YPG'yi desteklemektedir. Ancak bu durumda kısa vadede hissedilmese de uzun vadede ülkelere maddi bir külfet oluşturabilir.

Türkiye'nin geleneksel müttefikleri olan ABD ve NATO'nun Suriye'de bu süreçte Türkiye için faydalı olamayacağı görünmektedir. Çünkü kısa vadede Suriye ile ilgili niyetlerinde bir değişiklik yoktur. Bundan dolayı Türkiye'nin Suriye'de bir süre daha Rusya ve İran ile birlikte hareket edeceği düşünülebilir. ABD'nin PYD/YPG konusundaki tavrı da Türkiye'yi Rusya ile ittifak yapmaya sevk etmektedir.

Suriye'de barışın sağlanması için Türkiye, Rusya, İran, ABD, Fransa, Almanya, Katar, Suudi Arabistan'ın gibi ülkelerin ortak bir zeminde buluşmasına bağlıdır. Bu ülkelerin de aynı zeminde aynı düşünceye sahip olması oldukça zor gözükmektedir. Önümüzdeki dönemde Suriye ve Suriye'nin geleceği konusu Türk dış politikasının ana gündemini oluşturmaya devam edeceğe benzermektedir. Türkiye'nin Suriye iç savaşını kendi güvenliğini direkt etkileyecek olması bakımından görmezden gelmesi olanaksızdır. 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci 2011 yılında Suriye'ye sıçramıştır. Ancak görünen o ki bu Arap Baharı, Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'ya Bahar yerine Kış getirmiştir. Yaşanan gelişmelere istinaden Suriye'de Bahar'ı daha çok bekleyeceğiz gibi gözükmektedir.

Suriye Krizi, günümüzde bölgeselden olmaktan çıkarak, küresel bir hal almıştır. Mevcut durumda Suriye'de birçok aktörün bulunduğu çok karmaşık bir düzen bulunmaktadır. Bu aktörlerin hepsinin Suriye'de farklı çıkarları vardır. Tüm bu

gelişmeler ışığında Suriye'nin geleceği ile ilgili Beşar Esad'lı ve Esad'sız birçok senaryo üretilebilir.

Beşar Esad rejiminin devam etmesi durumunda, ülke içindeki muhalif unsurlar Rusya ve İran'ın destekleriyle bastırılabilir. Bu da olası bir dış müdahalenin önüne geçebilir. Bu senaryo en çok Rusya ve İran'ın işine gelmektedir. Böyle bir senaryo Türkiye'nin aleyhine olacaktır. Bu durumu Batı ülkelerinin de kabul etmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü böyle bir durumda Rusya ve İran, Suriye üzerinde nüfuzunu artırmayı sürdürecektir. Bu da Akdeniz'de Rusya'nın Batı'ya karşı üstünlük kurmasını sağlayabilir.

Beşar Esad'ın görevi kendi bırakması veya dünya kamuoyu baskısı sonrası iktidardan gitmesi senaryosu, Suriye krizine taraf olan büyük bir kesime hitap etmektedir. Bu durum Türkiye ve Batı'nın işine gelebilir. Rusya, aslında bu senaryoya çok uzak değildir. Eğer Rusya'nın Suriye'deki çıkarlarına dokunulmayacağı garanti edilirse, Rusya bu senaryoya yaklaşabilir. Rusya'yı bu senaryoya şuan ki konjonktürde yalnızca Türkiye ikna edebilir gibi gözükmemektedir. Rusya bu senaryoya yaklaşmaz ise, senaryonun uygulanması oldukça zordur.

Beşar Esad rejiminin Batı'nın doğrudan askeri müdahale ile iktidardan uzaklaştırılması senaryosu, hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin çıkarına değildir. Böyle bir durumda Rusya, Ortadoğu'daki en önemli müttefikini kaybeder, Türkiye ise baş ucunda istikrarsız bir ülke ile karşı karşıya kalacaktır. Çünkü böyle bir durum 2003 yılında Irak'ta yaşanmış ve ülkede hala daha istikrarsızlık devam etmektedir. Böyle bir durum müdahalede bulunacak ülkeler için ciddi bir maliyettir. Haliyle bu senaryonun hayata geçirilmesi günümüz konjonktüründe çokta kolay gözükmemektedir.

Özetlemek gerekirse Suriye krizinde 2015 yılından itibaren en fazla söz sahibi olan ülkenin başında Rusya gelmektedir. Ardından Türkiye ve İran'ın geldiğini söylemek çokta yanlış olmaz. Rusya, Suriye krizinde kendi çıkarlarının korunması durumunda tavize yanaşacaktır. Aksi takdirde herhangi bir tavize yanaşması çokta gerçekçi değildir. Bu kapsamda da Rusya, 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasından bu yana hiçbir tavize yanaşmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak neorealizmin savunduğu değerler ve hipotezler Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerinin son yıllarında kullanılabilir bir kuramsal çerçeve olduğu

gözlemlenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyi veya kötü hale gelmesinde bölgesel gelişmeler, karşılıklı ekonomik çıkarlar, enerji, liderlerin tutumları, güvenlik gibi unsurların birer faktör oldukları ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdi, Zhaleh (2016a), “Türkiye’nin Suriye Politikası”, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.); *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, 1. Baskı, Beta Yayınları: İstanbul, ss. 450-460.
- Abdi, Zhaleh (2016b), “Türkiye’nin Suriyeli Mülteciler Politikası”, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.); *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, 1. Baskı, Beta Yayınları: İstanbul, ss. 627-637.
- Acun, Can (2016), “Türkiye’nin Suriye Politikası 2015”, Burhanettin Duran, Kemal İnâat (Ed.); *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, 1. Baskı, Seta Yayınları: İstanbul, ss. 182-193.
- Acun, Can ve Görücü, Kutluhan (2018), “Türkiye-Suriye İlişkileri”, Nebi Miş vd. (Ed.); *2018’de Türkiye*, 1.Baskı, Seta Yayınları: Ankara, ss. 148-155.
- Açıkmese, Sinem Akgül (2008), *Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ağdemir, A. Murat (2014), *Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail’in Irak Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ağır, Osman ve Takar, Meram (2016), “Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13(2), ss. 285-301.
- Akengin, Hamza ve Yaşar, Ayşe (2018), “Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:32, ss. 40-50.
- Akkaya, Kurtuluş (2019), *Türkiye’nin Enerji Politikalarının 2013 Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksel, Emine (2019), *Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sonrasında Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Aksu, Bekir (2011), *Beşar Esad Döneminde Türkiye Suriye İlişkilerindeki Değişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktan, Sertaç (06.03.2020), “Suriye krizinin kilidi İdlib’de ateşkes sağlandı, Peki şehir neden önemli?”, *Euronews*, [Erişim Tarihi: 10.03.2020, <https://tr.euronews.com/2020/03/06/idlib-neden-onemli>].

- Aktaş, Murat (2018), “Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:11(61), ss. 199-207.
- Alarçin, Hasan Ebrar (07.03.2020), “İstikrarsızlığın İstikrarı: Moskova’daki Erdoğan-Putin Görüşmesi ve İdlib Krizi” *Uluslararası Politika Akademisi*, [Erişim Tarihi: 16.03.2020, <http://politikaakademisi.org/2020/03/07/istikrarsizligin-istikrari-moskovadaki-erdogan-putin-gorusmesi-ve-idlib-krizi/>].
- Alışov, Eyvaz (2007), *11 Eylül Terör Saldırıları Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: Stratejik Rekabetten İşbirliğine*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aliyev, Bayram (2016), “Rusya’nın PYD Politikası ve Türkiye”, *Bilgesam Analiz*, No: 1341, ss. 1-8.
- Aljazeera (17.03.2016), “Russian forces could make Syria comeback ‘if necessary’”, [Erişim Tarihi: 18.05.2019, <https://www.aljazeera.com/news/2016/03/syria-war-russia-forces-withdraw-days-160317063757697.html>].
- Aljazeera Türk (28.03.2012), “Esad barış planını kabul etti”, [Erişim Tarihi: 20.08.2018, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/esad-baris-planini-kabul-etti>].
- Aljazeera Türk (11.10.2012), “F-16’lar Suriye Uçağını İndirdi”, [Erişim Tarihi: 04.01.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/f-16lar-suriye-ucagini-indirdi>].
- Aljazeera Türk (20.02.2015), “Eğit-donat anlaşması imzalandı”, [Erişim Tarihi: 07.09.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/egit-donat-anlasmasi-imzalandi>].
- Aljazeera Türk (30.03.2017), “Fırat Kalkanı bitti”, [Erişim Tarihi: 30.04.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/firat-kalkani-bitti>].
- Anadolu Ajansı (10.02.2016), “Terör örgütü PYD Moskova’da temsilcilik açtı”, [Erişim Tarihi: 15.02.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/terror-orgutu-pyd-moskovada-temsilcilik-acti/519352>].
- Anadolu Ajansı (10.10.2016), “Türkiye ile Rusya arasında Türk Akımı projesi için anlaşma imzalandı”, [Erişim Tarihi: 18.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-rusya-arasinda-turk-akimi-projesi-icin-anlasma-imzalandi/662282>].
- Anadolu Ajansı (19.12.2016), “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Bu tür alçak saldırılar bizim ilişkilerimizi bozamaz”, [Erişim Tarihi: 31.12.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/disisleri-bakani-cavusoglu-bu-tur-alcak-saldirilar-bizim-iliskilerimizi-bozamaz/709929>].
- Anadolu Ajansı (14.05.2018), “Suriye konulu 9. Astana toplantısı ikili görüşmelerle başladı”, [Erişim Tarihi: 22.06.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-9-astana-toplantisi-ikili-gorusemelerle-basladi-/1144305>].

- Anadolu Ajansı (29.11.2018), “Astana’da Suriye konulu 1. Garantörler toplantısı sona erdi”, [Erişim Tarihi: 05.01.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astanada-suriye-konulu-11-garantorler-toplantisi-sona-erdi/1324649>].
- Anadolu Ajansı (01.08.2019), “Suriye konulu 13. Garantörler Toplantısı başladı”, [Erişim Tarihi: 05.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-13-garantorler-toplantisi-basladi/1546587#>].
- Anadolu Ajansı (09.10.2019), “Barış Pınarı Harekatı başladı”, [Erişim Tarihi: 16.12.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekatı/baris-pinari-harekatı-basladi/1607139>].
- Aras, Damla (2002), *Algular, Yanılsamalar ve Gerçekler: Körfez Savaşı Sonrası Türkiye'nin Orta doğu Komşularıyla On Yılı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2013), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 10. Baskı, MKM Yayıncılık: Bursa.
- Aslan, Murat (01.03.2020), “5 Soru: Türkiye İdlib’de Nasıl Bir Askeri Strateji İzledi? Bahar Kalkanı Harekatı”, *Seta*, [Erişim Tarihi: 10.03.2020, <https://www.setav.org/5-soru-turkiye-idlibde-nasil-bir-askeri-strateji-izledi-bahar-kalkani-harekatı/>].
- Aslanlı, Araz (2016), “Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C:5(6), ss. 1520-1532.
- Aydın, Mustafa (2003), “Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus”, Mustafa Aydın ve Tareq Y. Ismael (Ed.); *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Routledge Revivals: Ashgate New York, ss. 139-160.
- Aydın, Mustafa (2004), “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C:1(1), ss.33-60.
- Aydın, Mustafa, Özcan, Nihat Ali ve Kaptanoğlu, Neslihan (2007), *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, 1. Baskı, TEPAV: Ankara.
- Bademci, Ali (2017), *Suriye Sendromu Suriye’de Bahar Ne Zaman?*, Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Baev, Pavel (2011), “Russia’s Counter- Revolutionary Stance toward the Arab Spring”, *Insight Turkey*, Vol:13(3), ss. 11-19.
- Baharçiçek, Abdulkadir ve Ağır, Osman (2015), “Kırım’ın Rusya Federasyonu’na Bağlanmasının Rusya’ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S: 52, ss. 29-44.

- Balanche, Fabrice (16.09.2016), “Une année d’intervention militaire russe en Syrie: le grand succès de Vladimir Poutine”, *Le Figaro*, [Erişim Tarihi: 15.09.2019, <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/2016/09/16/31002-20160916ARTFIG00106-une-annee-d-intervention-militaire-russe-en-syrie-le-grand-succes-de-vladimir-poutine.php>].
- Balcı, Ali (2017), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Bakan, Selahaddin (1999), “Foreign Policy in the Light of Theories”, *A Quarterly of the Foreign Policy Institute*, Vol: XXIII pp. 6-26.
- Barnett, Michael (2012), “Duties beyond borders”, Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne (Ed.); *Foreign Policy: Theories, Actors and Cases*, Second Edition, Oxford University Press: Oxford, pp.223-243.
- Başlamış, Cenk (2009), “Türk-Rus ilişkilerinin kodları değişti”, *Milliyet*, [Erişim Tarihi: 10.12.2019, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/turk-rus-iliskilerinin-kodlari-degisti-1126420>].
- Bayır, Özgün Erler (2019), “Uluslararası İlişkilere Giriş”, *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*, [Erişim Tarihi: 31.12.2019, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/uluslararasi_iliskilere_giris_au286.pdf].
- BBC (04.12.2012), “Türkiye’ye Patriot füzeleri gönderiliyor”, [Erişim Tarihi: 18.12.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update3.shtml].
- BBC (20.12.2016), “Erdoğan ve Putin hemfikir: Suikast bir provokasyon”, [Erişim Tarihi: 02.12.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365002>].
- BBC (12.09.2017), “Türkiye ve Rusya S-400 füze anlaşmasını imzaladı”, [Erişim Tarihi: 15.09.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239093>].
- BBC (14.02.2019), “Soçi’de Suriye Zirvesi- Rusya, Türkiye ve İran’dan ortak mesaj: ‘Heyet Tahrir Şam terör örgütüyle etkin şekilde mücadele edilecek’”, [Erişim Tarihi: 18.07.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47237716>].
- BBC (09.07.2019), “Doğu Akdeniz-Rusya: Kıbrıs’ın egemenliği ihlal edilmemeli”, [Erişim Tarihi: 22.03.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48917130>].
- BBC (12.10.2019), “Barış Pınarı Harekatı: Dünyadan tepkiler”, [Erişim Tarihi: 15.11.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49991916>].
- BBC (27.11.2019), “S-400: ABD’nin karşı çıktığı, Ankara’nın ‘kullanılacak’ dediği füze savunma sistemi”, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>].

- BBC (07.01.2020), “Putin Şam’da Esad’la Emevi Camii’ni ziyaret etti”, [Erişim Tarihi: 10.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51024884>].
- BBC (08.01.2020), “TürkAkım doğalgaz boru hattı açıldı”, [Erişim Tarihi: 10.02.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51033412>].
- BBC (05.03.2020), “Erdoğan-Putin görüşmesi: İdlib için ateşkes, ortak devriye ve güvenli koridor kararı”, [Erişim Tarihi: 15.03.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51753625>].
- BBC TURKİSH (17.11.2005), “Mavi Akım vanası resmen açıldı”, [Erişim Tarihi: 30.12.2019, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml]
- Benek, Sedat (2016), “Historical Background of Turkey-Syria Relations in the Term of Social Geograpy “, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C:15, ss. 171-190.
- Benzeş, Önder (2017), *Uçak Krizinin Türk-Rus İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bessner, Daniel and Guilhot, Nicolas (2015), “How Realism Watzed Off: Liberalism and Decisionmaking in Kenneth Waltz’s Neorealism”, *International Security*, Vol: 40(2), pp. 87-118.
- Bloomberght (14.10.2012), “Suriye hava sahasını Türk sivil uçaklarına kapattı”, [Erişim Tarihi: 08.02.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/f-16lar-suriye-ucagini-indirdi>].
- Bloomberght (24.11.2015), “Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, [Erişim Tarihi: 25.01.2018, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1836850-putin-sirtimizdan-bicaklandik>].
- Bila, Fikret (26 Ekim 2000), “Kasyanov’un Ziyareti”, *Milliyet*, [Erişim Tarihi: 25.04.2019, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/kasyanovun-ziyareti-5335308>].
- BİLGESAM (2012), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye Bilge Adamlar Kurulu Raporu (Rapor No: 52 Kasım 2012)*, BİLGESAM: İstanbul.
- Bostanoğlu, Burcu (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi: Ankara.
- BOTAŞ (2020), “TürkAkım Projesi”, [Erişim Tarihi: 05.02.2020, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/turkakim-projesi/123>].

- Bozkurt, Giray Saynur (2010), “Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine”, Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil (Der.); *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, 1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara, ss. 703-717.
- Bozkurt, İhsan (2019), *Daeş Terör Örgütünün İdeolojisi ve Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Birimleri Enstitüsü, Ankara.
- Brooks, Stephen G. (1997), “Dueling Realisms”, *International Organization*, Vol: 51(3), pp. 445- 477.
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten (2005), *Understanding International Relations*, Third Edition, Palgrave Macmillan: New York.
- Bural, Erol Başaran (2019), “Sekiz Soruda Suriye İç Savaşının Sekiz Yılı”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Özel Rapor, ss. 17-30.
- Buzkıran, Davut ve Kutbay, Hüseyin (2013), “Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C:5(1), ss. 148-160.
- Canyurt, Dilek (2015), “Suriye Gelişmeleri Sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye'de Riskler”, *Akademik Bakış Dergisi*, S:48, ss. 127-142.
- CNNTÜRK (16.08.2019), “Bakan Akar'dan ‘Birleşik Müsterek Harekat Merkezi’ açıklaması”, [Erişim Tarihi: 20.11.2019, <https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-akar-dan-birlesik-musterek-harekat-merkezi-aciklamasi>].
- Çağlar, Barış (2012), “Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, C:4(47), ss. 39-50.
- Çakmak, Serdar (2019), *İdealizm- Realizm Sentezi Ekseninde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, Burak (2016a), “Küresel Bilek Güreşi: Uluslararası Güçlerin Suriye Politikası”, *İnsamer Analiz*, No: 17, ss. 1-18.
- Çalışkan, Burak (2016b), “Rusya-Suriye İlişkileri ve Ortadoğu Krizlerine Etkisi”, *İnsamer*, Araştırma No: 14, ss. 1-10.
- Çaman, Efe (2006), “Uluslararası İlişkilerde (Neo) Realist Paradigmanın Almanya'daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C:2(8), ss. 36-52.
- Çandar, Cengiz (2004), “Turkish Foreign Policy and the War on Iraq”, Lenore G. Martin and Dimitris Keridis (Ed.); *the Future of Turkish Foreign Policy*, The MIT Press: London, ss. 47-63.

- Çelikpala, Mitat (2007), “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, C: 13(1), ss. 267-290.
- Çelikpala, Mitat (13.05.2019), “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, *Edam*, [Erişim Tarihi: 12.03.2020, https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_BUGUNE-TARIH-OLARAK-BAKMAK-1.pdf].
- Çınar, Burak (2002), *Körfez Savaşı Sonrası Türkiye, Yunanistan ve Suriye'nin Savunma Politikalarının Türk Dış Politikasına Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çomak, Hasret ve diğerleri (2014), “Karadeniz’de Yeni Gelişmeler, Ukrayna Krizi ve Türkiye”, Hasret Çomak- Caner Sancaktar- Zafer Yıldırım (Ed.); *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, 1. Baskı, Beta Yayınları: İstanbul, ss. 137-169.
- Dal, Emel Parlar (2015), “Arap Ayaklanmaları Ekseninde Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen”, Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (Der.); *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, 1. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara, ss. 85-109.
- Dede, Alper Yılmaz (2011), “The Arab Uprisings: Debating the Turkish Model”, *Insight Turkey*, Vol: 13(2), ss. 23-32.
- Demir, Abdullah (2006), *Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sınırşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye'nin Su Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Demir, Ali Faik (2016), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C: 3(2), ss. 140-150.
- Demirağ, Yelda (2016), “Rusya’nın Suriye Politikası ve Türk-Rus İlişkilerine Etkisi”, Ümit Özdağ ve Yelda Demirağ (Ed.); *Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası*, 1. Baskı, Kripto Yayıncılık: Ankara, ss. 75-85.
- Demiryol, Tolga (2018), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C:17(4), ss. 1438-1455.
- Deşilmek, Enes ve Duman, Talha İsmail (2019), “Türkiye’nin Suriye ve Lübnan Politikası 2018”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.); *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, 1. Baskı, Seta Yayınları: İstanbul, ss. 82- 95.
- Dilek, Mehmet Saik (2017), “Rusya Federasyonu- Suriye İlişkilerinin Temelleri”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:16(2), ss. 58-75.
- Dinçer, Fatma Cande Yaşar (2018), *Klasik Realizm ve Neo-realizm Bağlamında Birleşik Krallık’ın Kutup Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Doğan, Gürkan ve Durgun, Bülent (2012), “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:15, ss. 62-74.
- Doster, Barış (2014), “Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi” [Bildiri], *Dış Politika ve Enerji*, 23-24 Eylül, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Duman, Selçuk (2017), “Astana Görüşmeleri ve Sonrası”, *Academia*, [Erişim Tarihi: 15.12.2018, https://www.academia.edu/31169866/ASTANA_G%C3%96R%C5%9EMELER%C4%B0_VE_SONRASI].
- Duran, Burhanettin (21.10.2017), “Daeş sonrası PKK’nın geleceği”, *Sabah*, [Erişim Tarihi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2017/10/21/deas-sonrasi-pkknin-gelecegi>].
- Duran, Burhanettin (2019), “Barış Pınarı Harekatı ve Yeni Güç Dengesi”, *Kriter Dergisi*, S:40, ss. 6-10.
- DW (16.08.2012), “Suriye’ye bir darbe daha”, [Erişim Tarihi: 02.01.2020, <https://www.dw.com/tr/suriyeye-bir-darbe-daha/a-16169767>].
- DW (16.09.2013), “Suriye helikopteri düşürüldü”, [Erişim Tarihi: 15.12.2018, <https://www.dw.com/tr/suriye-helikopteri-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCr%C3%BCld%C3%BC/a-17092186-0>].
- DW (04.02.2019), “Erdoğan: Suriye ile alt düzeyde dış politika yürütülüyor”, [Erişim Tarihi: 08.08.2019, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-suriye-ile-alt-d%C3%BCzeyde-d%C4%B1%C5%9F-politika-y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BCyor/a-47346846>].
- DW (05.10.2019), “Erdoğan’dan Fırat’ın doğusuna bir kez daha operasyon sinyali”, [Erişim Tarihi: 16.11.2019, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-f%C4%B1rat%C4%B1n-do%C4%9Fusuna-bir-kez-daha-operasyon-sinyali/a-50708953>].
- DW (03.02.2020), “Erdoğan: Kırım’ın yasa dışı ilhakını tanımıyoruz”, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-k%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1n-yasa-d%C4%B1%C5%9F-politika-ilhak%C4%B1n%C4%B1-tan%C4%B1m%C4%B1yoruz/a-52245384>].
- Ekici, Hilal (2015), *Kırım Krizi ve Uluslararası Aktörlerin Krize Yaklaşımları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Eksioğlu, Remziye (2019), “Arap Baharına Kadar Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:16(1), ss. 70-80.
- Ekşi, Muharrem (2018), “Türk Dış Politikasının Ultimo Ratioyu: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye’nin Suriye Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S:60, ss. 71-93.

- Elman, Colin (1996), “Horses for Courses: Why not Theories of Foreign Policy?”, *Security Studies*, Vol: 6(1), pp.7-53.
- Elmas, Buket (2018), “Türkiye’nin Gürcistan Politikasındaki Değişim ve Dönüşüm”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:11(59), ss. 344-351.
- Elias, Juanita ve Sutch, Peter (2007), *The Basics International Relations*, New York Routledge: ABD.
- Eralp, Atila (1996), “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Atila Eralp (der.); *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 59-79.
- Ercan, Murat (2011), “Türk Dış Politikasında Rusya”, Murat Ercan (Ed.); *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası*, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık: Ankara, ss.125-140.
- Erdoğan, Emre (01.12.2017), “Türkiye’nin dostu yok, düşmanı...”, *The Brand Age*, [Erişim Tarihi: 20.12.2019, <https://www.thebrandage.com/turkiyenin-dostu-yok-dusmani-8324>].
- Ergin, Sedat (29.12.2018), “2018’de Türk dış politikası (2)- Bütün yollar Suriye’ye çıkıyor”, *Hürriyet*, [Erişim Tarihi: 15.10.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/2018de-turk-dis-politikasi-2-butun-yollar-suriyeye-cikiyor-41066955>].
- Erhan, Çağrı (2000), “Kronik: Hafız Esad’ın Ölümü ve Muhtemel Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:55(2), ss. 161-170.
- Erol, Hande (2008), *Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Ozan, Emre (2011), “Türk Dış Politikasında Süreklilik unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, C:4(8), ss. 13-38.
- Erol, Metin (2019), “Batı Basımında Barış Pınarı Harekatı”, *Seta Analiz*, S: 297, ss. 8-17.
- Erşen, Emre (2016), “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C:3(2), ss. 153-171
- Erşen, Emre (2018), “Rusya’nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”, Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran (Ed.); *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, 3. Baskı, Seta Yayınları: Ankara, ss. 156-170.
- Eryılmaz, Engin (2016), *Kürt Sorunu Bağlamında Türkiye’nin Irak ve Suriye ile İlişkileri (1991-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Eryılmaz, Selçuk (2014), *Arap Baharı Sürecinde Rusya'nın Suriye Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- EUROMAIDAN PRESS (2017, 3,18), "Ankara bans Turkish ships from entering Russian-occupied Crimea. Again.", [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <http://euromaidanpress.com/2017/03/18/ankara-bans-turkish-ships-from-visiting-russian-occupied-crimea/>].
- EURONEWS (25.11.2019), "Şam heyeti, Cenevre'deki Suriye görüşmelerini terk etti: Esad rejimi Türkiye'nin kınanmasını istedi", [Erişim Tarihi: 25.12.2019, <https://tr.euronews.com/2019/11/25/suriye-anayasa-komitesi-gorushmelerinin-2-turu-basladi>].
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer(2015), "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II : 1980-2001*, 15. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss. 559-567.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2018), "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I : 1919-1980*, 22. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.788-796.
- Forde, Steven (1995), "International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli, and Neorealism", *International Studies Quarterly*, Vol: 39(2), pp. 141-160.
- Furuncu, Yunus (2020), "TürkAkım: Türkiye-Rusya Enerji İş Birliğinde Yeni Boyut", *Seta Analiz*, S:303, ss. 8-18.
- Gaytancıoğlu, Kaan (2008), *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Ortadoğu Politikasına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Gazetem.ru (03.10.2015), "Erdoğan: Rusya'nın Suriye'yle sınırı yok. Niye bu kadar ilgileniyor", [Erişim Tarihi: 05.12.2019, <https://www.gazetem.ru/erdogan-rusya-nin-suriye-yle-siniri-yok-niye-bu-kadar-ilgileniyor/>].
- Gazetem.ru (27.02.2020), "Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler arasında Rusya ikinci sırada", [Erişim Tarihi: 03.04.2020, <https://www.gazetem.ru/turkiyenin-petrol-ithalat-ettiği-ulkeler-arasında-rusya-ikinci-sırada/>].
- Gazetem.ru (03.04.2020), "Türkiye'den en çok yaş sebze ve meyve ihracatı Rusya'ya yapıldı", [Erişim Tarihi: 04.04.2020, <https://www.gazetem.ru/turkiyeden-en-cok-yas-sebze-ve-meyve-ihracati-rusyaya-yapildi/>].
- GEKA (2019), *Muğla Yaş Sebze Meyve Sektörü Hedef Pazar Araştırması Raporu*, GEKA: Muğla Yatırım Destek Ofisi.

- Gilpin, Robert G., “The Richness of the Tradition of Political Realism”, International Organization, Vol: 38(2), pp. 287-304.
- Glaser, Charles L. (2015), “Realism” Alan Collins (Ed.); Contemporary Security Studies, Fourth Edition, Oxford University Press: Oxford, ss. 13-29.
- Golden Bridge News (12.03.2020), “Kazakistan Dışışleri: Astana Görüşmeleri Büyük İhtimalle Ertelenecek”, [Erişim Tarihi: 10.04.2020, <http://www.goldenbridgenews.com/kazakistan-disisleri-astana-gorusmeleri-buyuk-ihhtimalle-ertelenecek/>].
- Gorenburg, Dmitry (2016), “What Russia’s Military Operation in Syria Can Tell Us About Advances in its Capabilities”, *Ponars Eurasia Policy Memo*, No: 424, ss. 1-5.
- Gök, Naim (2019), “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2017)”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:8, ss. 76-106.
- Gökcan, Özkan (2019), “Türkiye’nin Suriye Politikasında Turgut Özal Dönemi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:7(4), ss. 293-305.
- Göksedef, Ece (16.01.2020), “Türkiye ve Suriye istihbaratlarının üst düzey görüşmesi ne anlama geliyor?”, *BBC News Türkçe* [Erişim Tarihi: 20.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51127829>].
- Görücü, Kutluhan (2019), “Türkiye-Suriye İlişkileri”, Nebi Miş vd. (Ed.); *2019’da Türkiye*, 1. Baskı, Seta Yayınları: İstanbul, ss.157-162.
- Griffiths, Martin and O’Callaghan, Terry (2007), “Realism”, Richard Devetak, Anthony Burke and Jim George (Ed); *An Introduction to International Relations: Australian Perspectives*, Cambridge University Press: Cambridge, pp. 54-64.
- Gruen, George E. (2004), “Turkey’s Strategic Mideast Regional Initiatives”, *American Foreign Policy Interests*, Issue: 26, pp. 435-456.
- Güleç, Cansu (2018), *AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güler, Ayşegül (2012), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ABD İlişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Günay, Halil (2019), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerinin Yaşanan Gelişmeler Bağlamında İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güven, Aydın (07.12.2018), “Yapısal Realizm: Saldırgan Realizm ve Savunmacı Realizm”, *İlim ve Medeniyet*, [Erişim Tarihi: 18.12.2019,

<https://www.ilimvemedenyet.com/yapisal-realizm-saldirgan-realizm-ve-savunmaci-realizm.html>].

Habay, Laurance (11.08.2016), “Russie-Turquie. Rapprochement militaire avec Moscou: comment va réagir l’Otan?”, *Courrier International*, [Erişim Tarihi: 18.11. 2019, <https://www.courrierinternational.com/article/russie-turquie-rapprochement-militaire-avec-moscou-comment-va-reagir-lotan>].

HABERGLOBAL (30.10.2019), “Cenevre’de kritik Suriye zirvesi! Türkiye, Rusya ve İran’dan ortak açıklama”, [Erişim Tarihi: 30.11.2019, <https://haberglobal.com.tr/dunya/cenevre-de-kritik-suriye-zirvesi-turkiye-rusya-ve-iran-dan-ortak-aciklama-11740>].

HABERLER.COM (04.02.2020), “Erdoğan’ın Ukrayna’da verdiği selam, Rus basınında gündem oldu”, [Erişim Tarihi: 18.03.2020, <https://www.haberler.com/erdogan-in-ukrayna-da-verdigi-selam-rus-12883050-haberi/>].

Habertürk (23.11.2012), “Rusya’dan Patriot uyarısı”, [Erişim Tarihi: 14.02.2018, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/796493-rusyadan-patriot-uyarisi>].

Hallen, Jay (27.02.2014), “Why Russia Needs Liberal Democracy”, *Forbes*, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www.forbes.com/sites/jayhallen/2014/02/27/why-russia-needs-liberal-democracy/#1e56f029344a>].

Headr, Deaa (2012), *Türkiye-Suriye İlişkileri (1954-1973)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Hobbes, Thomas (2007), *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, (1651).

Hoffmann, Stanley (1985), “Raymond Aron and the Theory of International Relations”, *International Studies Quarterly*, Vol: 29(1), pp. 13-27.

Hürriyet Gazetesi (17.09.1998), “Suriye’ye sabrımız kalmadı”, [Erişim Tarihi: 07.05.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649>].

Hürriyet Gazetesi (02.10.1998), “Sabrımız taşıyor”, [Erişim Tarihi: 07.05.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabrimiz-tasiyor-39040871>].

Hürriyet Gazetesi(02.04.2011), “Benim Uсталık Dönemim 2011”, [Erişim Tarihi: 01.01.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/benim-ustalik-donemim-2011-17439852>].

Hürriyet Gazetesi (10.04.2012), “Annan’ın altı maddelik Suriye planı”, [Erişim Tarihi: 15.08.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/annanin-alti-maddelik-suriye-planı-20311530>].

- Hürriyet Gazetesi (11.05.2013), “Reyhanlı cehenneme döndü”, [Erişim Tarihi: 28.07.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/reyhanli-cehenneme-dondu-23257089>].
- Hürriyet Gazetesi (21.08.2013), “Suriye’de kimyasal saldırı iddiası: 1300 ölü”, [05.09.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyede-kimyasal-saldiri-iddiasi-1300-olu-24560670>].
- Hürriyet Gazetesi (02.10.2015), “Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 7 ülkeden Rusya’ya çağrı”, [Erişim Tarihi: 09.05.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-de-aralarinda-buludugu-7-ulkeden-rusyaya-cagri-30213521>].
- Hürriyet Gazetesi (03.10.2015), “Rusya Suriye’yle niye bu kadar ilgileniyor”, [Erişim Tarihi: 25.03.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-nicin-bu-ise-bu-kadar-ilgi-duyuyor-30220481>].
- İmanbeyli, Vügar (2015), “Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Seta Perspektif*, S: 119, ss. 1-6.
- İNDEPENDENT TÜRKÇE (15.01.2020), “Suriye, YPG’ye karşı Türkiye ile işbirliği iddialarını reddetti” [Erişim Tarihi: 20.01.2020, <https://www.independentturkish.com/node/117676/haber/suriye-ypg%E2%80%99ye-kar%C5%9F%C4%B1-t%C3%BCrkiye-ile-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-iddialar%C4%B1n%C4%B1-reddetti>].
- İsmayıl, Elnur ve Aliyev, Bayram (2016), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü”, *TYB Akademi*, S:17, ss. 187-201.
- İsmayilov, Elnur (2013), “21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri’nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C: 1(1), ss. 87-103.
- İstif, Sevda (2011), *Türk Basınında Türkiye-Suriye İlişkileri (Beşar Esad Dönemi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Jervis, Robert (1999), “Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate”, *International Security*, Vol: 24(1), pp. 42-63.
- Kaczmarek, Marcin (2011), “Russia’s Middle East Policy After the Arab Revolutions”, *OSW Centre for Eastern Studies*, N: 59, ss.1-6.
- Kaçmaz, Emrullah (2019), *2002 Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bölgesel Gelişmelerin Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Güney Osetya Krizi, Kırım’ın İlhakı ve Suriye İç Savaşı Örnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- Kaçmaz, Siyamend (03.10.2016), “Putin’in Özel Temsilcisi: 14 Temmuz’da uyardık”, *Hürriyet*, [Erişim Tarihi: 12.12.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putinin-ozel-temsilcisi-14-temmuzda-uyardik-40238167>].
- Karabulut, Bilal (2007), “Karadeniz’den Ortadoğu’ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S:15, ss. 68-84.
- Karacaoğlu, Mehmet Burak, Musa, Eşref ve Kako, Adham (17.01.2020), “Esed rejimi güçleri Halep’in batısı ve güneyine saldırıyor”, *Anadolu Ajansı*, [Erişim Tarihi: 21.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejimi-gucleri-halepin-batisi-ve-guneyine-saldiriyor/1705553#>].
- Karaçoban, Ramazan (2019), *Türk Dış Politikasında 1 Mart Tezkeresi Etkisi (2003-2011)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karakuş, Selime (2018), *Işid/Daeş’in Tarihsel Arka Planı, Suriye ve Irak Siyasetine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Katz, Mark N. (2006), “Putin’s Foreign Policy toward Syria”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 10(1), ss. 51-60.
- Kaya, Asım (12.01.2016), “Su-24 Krizinden Sonra Türk Rus İlişkileri”, *Tasam*, [Erişim Tarihi: 21.08.2018, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/23671/su-24-krizinden-sonra-turk-rus-iliskileri>].
- Kazakistan.kz (12.12.2019), “Suriye konulu Astana Görüşmeleri 14’üncüsü yapıldı”, [Erişim Tarihi: 05.01.2020, <http://www.kazakistan.kz/suriye-konulu-astana-gorushmelerinin-14uncusu-yapildi/>].
- Kazdal, Melih (2018), “Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği”, *Journal of Awareness*, C:3(2), ss. 52-60.
- Kemaloğlu, İlyas (2016), “15 Temmuz Darbe Girişimi’nin Rusya’daki Yansımaları” [Bildiri], *15 Temmuz Darbe Girişiminin İslam Coğrafyasında Yansımaları Konferansı*, 24-26 Ağustos, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Kengürü, Ayhan (2014), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Keohane, Robert O. (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press: New Jersey.
- Keohane, Robert O. and Martin, Lisa L. (1995), “The Promise of Institutional Theory”, *International Security*, Vol: 20(1), pp. 39-51.

- Keyman, Fuat (11.03.2020), “Atatürk-Lenin’den Erdoğan-Putin’e Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Perspektif*, [Erişim Tarihi: 16.03.2020, <https://www.perspektif.online/tr/jeopolitik/ataturk-leninden-erdogan-putine-turkiye-rusya-iliskileri.html>].
- Khamzaeva, Farida (2019), “Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Yeni Dönem: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kınalıtopuk, Ömer Tugay (2014), *Türkiye-Suriye İlişkileri 2002-2014 Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kobal, Melis (03.12.2014), “Rusya Güney Akım’dan neden vazgeçti?”, *Aljazeera Türk*, [Erişim Tarihi: 15.10.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusya-guney-akimdan-neden-vazgecti>].
- Kolobov, Oleg A., Kornilov, Aleksandr A., Özbay, Fatih (2006), *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, (Çev. Elnur Osmanov-Vügar İmanov- Ramil Memedov), 1. Baskı, Tasam Yayınları: İstanbul, (2006).
- Konak, Ali (2019), “Kırım’ın İlhakı ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C:4(8), ss. 80-93.
- Koplay, Ali (07.07.2013), “Türkiye-Rusya İlişkileri/ Genel Bakış”, *Politika Akademi*, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-genel-bakis/>].
- Korkmaz, Sertaç Canalp (2016), “Fırat Kalkanı Harekatının Askeri Perspektiften Değerlendirilmesi”, *Orta Doğu Analiz*, C:8(77), ss. 17-19.
- Kökçam, Selami (2018), “Ak Parti Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Kesit Akademi Dergisi*, S:15, ss. 291-306.
- Köse, Talha (2020), “İdlib’de Türkiye ve Rusya’nın Pozisyonu”, *Kriter Dergi*, [Erişim Tarihi: 16.03.2020, <https://kriterdergi.com/dosya-idlib-catismasi/idlibde-turkiye-ve-rusyanin-pozisyonu>].
- Köylü, Murat (2018), “Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekatı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, S:11, ss. 70-84.
- Kremlin.ru (27.06.2016), “Vladimirom Putinim poluçeno poslaniye Prezidenta Turtsii Redjepa Tayipa Erdogana”, [Erişim Tarihi: 11.12.2018, <http://kremlin.ru/events/president/news/page/212>].
- Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian O., *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde* (Çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Neşriyat, (2004).

- Laura Neack, *The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era* (New Millennium Books in International Studies), Second Edition, Rowman & Littlefield Publishers: Maryland
- Le Monde (03.12.2015), “Vladimir Poutine: La Turquie regrettera d’avoir abattu un bombardier russe”, [Erişim Tarihi: 15.12.2018, https://www.lemonde.fr/europe/article/2015/12/03/vladimir-poutine-la-turquie-regrettera-d-avoir-abattu-un-bombardier-russe_4823257_3214.html].
- Lexpress (28.11.2015), “La Turquie abat un avion de chasse Su-24 russe”, [Erişim Tarihi: 02.05.2019, https://www.lexpress.fr/actualite/monde/europe/la-turquie-abat-un-avion-de-chasse-su-24-russe_1739842.html].
- Lindenstrauss, Gallia ve Magen, Zvi (08.08.2016), “The Russian-Turkish Reset”, *Foreign Policy Research Institute*, [Erişim Tarihi: 05.09.2017, <https://www.fpri.org/article/2016/08/russian-turkish-reset/>].
- Lukyanov, Fyodor (2016), “Russia is following a clear strategy in Syria”, *Financial Times*, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://www.ft.com/content/e5917508-ecf5-11e5-888e-2eadd5fbc4a4>].
- Machiavelli, Niccolo (1994), *Prens*, (Çev. Nazım Güvenç), Anahtar Kitaplar Yayınevi: İstanbul, (1532).
- Mammadova, Fidan (2019), *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerinin Gelişimine Tarihsel Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- McCants, William (27.10.2019), “Ebu Bekir el Bağdadi: Öldürülen IŞİD lideri kimdi?”, *BBC News Türkçe*, [Erişim Tarihi: 09.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40292346>].
- Mearsheimer, John, J. (1994/1995), “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol: 19(3), pp. 5-49.
- Mearsheimer, John J. (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Company: New York.
- Mearsheimer, John J. (2005), “E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On”, *International Relations*, Vol:19(2), pp. 139-152.
- Mearsheimer, John J. (2009), “Reckless States and Realism”. *International Relations*, Vol:23(2), pp. 241-256.
- Mearsheimer, John J. (2013), “Structural Realism”, Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith (Ed.); *International Relations Theories Discipline and Diversity*, Oxford University Press: Oxford, pp. 77-94.

- Meyers, Reinhard (2005), “Contemporary Developments in International Relations Theory”, Caesar, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <http://www.caesar.uns.ac.rs/eng/studies/2005/meyers/c2.pdf>].
- Milliyet Gazetesi (09.03.2002), “ ‘Şahsi Görüş’ Ankara’yı sarstı”, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sahsi-gorus-ankara-yi-sarsti-5222872>].
- Milliyet Gazetesi (07.09.2012), “Erdoğan’dan önemli dini mesajlar”, [Erişim Tarihi: 05.05.2019, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-onemli-dini-mesajlar-1592794>].
- Milliyet Gazetesi (23.03.2014), “Sınır ihlali yapan Suriye uçağı düşürüldü”, [Erişim Tarihi: 06.05.2019, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/sinir-ihlali-yapan-suriye-ucagi-dusuruldu-1855930>].
- Milliyet Gazetesi (01.07.2015), “Fırat’ın batısı kırmızı çizgi”, [Erişim Tarihi: 18.11.2019, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/firat-in-batisi-kirmizi-cizgi-2081424>].
- Milliyet Gazetesi (21.01.2018), “Başbakan Yıldırım: Afrin harekatı 4 safhada yapılacak”, [Erişim Tarihi: 18.06.2019, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-yildirim-afrin-harekatı-4-safhada-yapilacak-2594836>].
- Milliyet Gazetesi (04.12.2019), “Fransa’ya tepki Türkiye’ye övgü”, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/fransaya-tepki-turkiyeye-ovgu-6093098>].
- Milliyet Gazetesi (05.02.2020), “Akkuyu NGS’de ilk reaktör 2023’te hizmete alınacak”, [Erişim Tarihi: 15.02.2020, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/akkuyu-ngsde-ilk-reaktor-2023te-hizmete-alinacak-6138091>].
- Miş, Nebi (2008), “Suriye 2006”, Kemal İnat- Muhittin Ataman (Ed.); *Ortadoğu Yıllığı 2006*, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara, ss. 303-306.
- Miş, Nebi (2011), “Suriye 2009”, Kemal İnat- Muhittin Ataman-Cenap Çakmak (Ed.); *Ortadoğu Yıllığı 2009*, 1. Baskı, Küre Yayınları: İstanbul, ss. 220-227.
- Miş, Nebi (2014), “Suriye 2012”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.); *Ortadoğu Yıllığı 2012*, 1. Baskı, Açılım Kitap: İstanbul, ss. 226-245.
- Miş, Nebi ve Özdemir, Ömer Behram (2015), “Suriye 2014”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.); *Ortadoğu Yıllığı 2014*, 1. Baskı, Açılım Kitap: İstanbul, ss. 170-189.
- Miş, Nebi (29.02.2020), “ Saldırı ve Sonrası”, *Seta*, [Erişim Tarihi: 15.03.2020, <https://www.setav.org/saldiri-ve-sonrasi/>].

- Minisker, Mert (2019), *Türkiye-Rusya Uçak Krizi ve Krizin Türk Basınında Ele Alınış Biçimi Ekseninde Türkiye-Rusya İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Moberg, M.J. (2016), “Nation-Building In Rojava: Participatory Democracy Amidst The Syrian Civil War”, *Путь к миру и безопасности*, Vol:2, pp.15-36.
- Montgomery, Evan Braden (2006), “Breaking out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance, and the Problem of Uncertainty”, *International Security*, Vol: 31(2), pp. 151-185.
- Morgenthau, Hans J. (1948), *Politics among Nations The Struggle for Power and Peace*, NewYork: Alfred A. Knoff, Inc.
- Morgil, Orhan (2002), “The Turkish-Russian Bilateral Economic Relations”, *Dış Politika- Foreign Policy A Quarterly of the Foreign Policy Institute*, Vol: XXIX(3-4), ss. 39-45.
- Muslu, Fatih (28.02.2020), “5 Soru: İdlib’in Önemi ne ?”, *Seta*, [Erişim Tarihi: 15.03.2020, <https://www.setav.org/5-soru-idlibin-onemi-ne/>].
- Naumkin, Vitaly (02.08.2011), “«АРАБСКАЯ ВЕЩА» И ГЛОБАЛЬНАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ СИСТЕМА”, *Globalaffairs*, [Erişim Tarihi: 15.05.2019, <https://globalaffairs.ru/articles/snizu-vverh-i-obratno/>].
- Necefoğlu, Ali (2017), *Rusya Federasyonu’nun Güvenlik Anlayışının Neorealist Perspektiften Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Neciye, Elçin (2019), “Cenevre’den Soçi’ye “Suriye” Problemine Çözüm Arayışları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C:5(3), ss. 835-849.
- NTV (11.02.2013), “Sınır kapısında patlama: 13 ölü”, [Erişim Tarihi: 21.03.2019, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sinir-kapisinda-patlama-13-olu,URkElAAxeUaa-5WtvKBPMQ>].
- NTV (06.10.2015), “Rus savaş uçakları Türk hava sahasını iki kez ihlal etti”, [Erişim Tarihi: 15.12.2017, https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucaklari-turk-hava-sahasini-iki-kez-ihlal-etti,-ii6IW37pE6POUQ_7Jz4uA].
- NTV (24.11.2015), “Putin: Sırtımızdan bıçaklandık”, [Erişim Tarihi: 16.05.2016, <https://www.ntv.com.tr/dunya/putinden-dusurulen-ucakla-ilgili-aciklama,fvChtoWKCUEUR1ywwGWxaQ>].
- NTV (21.07.2016), “Rusya darbe girişimini saatler önce Erdoğan’a haber verdi”, [Erişim Tarihi: 22.01.2018, <https://www.ntv.com.tr/dunya/darbe-girisimini-rusya-saatler-once-haber-verdi,Vsci2kBmnE2I4HcoCbnTVw>].

- NTV (25.04.2019), “Astana’da Suriye konulu 12’nci toplantı yapılıyor”, [Erişim Tarihi: 30.05.2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/astanada-suriye-konulu-12inci-toplanti-yapiliyor,mTtX5a3Gdky53teZTh_V7A].
- NTV (19.12.2019), “Esad ve Rusya’nın İdlib’e saldırıları sürüyor: 3 ölü”, [Erişim Tarihi: 30.12.2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/esad-ve-rusyanin-idlibe-saldirilari-suruyor-3-olu,YYKtbeZpoEuKWvOwv-cE0A>].
- NTV (08.01.2020), “ABD ve İran’a itidal çağrısı”, [Erişim Tarihi: 10.01.2020, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/abd-ve-irana-itidal-cagrisi,Q85kxYTKPEqB23C33wHUmA>].
- Oğan, Sinan (06.02.2005), “Rusya Federasyonu’nun Kıbrıs Politikası”, *Türksam*, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <http://turksam.org/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi/>].
- Oğhan, Yavuz (2016), “Abdüllatif Şener: Tezkerenin geçmemesi Erdoğan’a prim sağladı”, *Sputnik Türkiye*, [Erişim Tarihi: 05.12.2019, <https://tr.sputniknews.com/bidebunudinle/201602091020762636-abdullatif-sener-tayyip-erdogan-1mart-tezkeresi/>].
- Onay, Yaşar (2016), SU-24’ün Türk-Rus İlişkilerine Etkisi Bilgi Çağı Savaşı Başladı, 1. Baskı, YeniYüzyıl Yayınları: İstanbul.
- Orhan, Oytun (05.06.2012), “Suriye için Annan Planı’nın Başarı Şansı Var mı?”, *Orsam*, [Erişim Tarihi: 29.04.2018, <https://orsam.org.tr/tr/suriye-icin-annan-plani-nin-basari-sansi-var-mi/>].
- Orhan, Oytun (2015), “Suriye’de Kürt Kuşağı Mümkün mü ?”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C: 7(69), ss. 16-19.
- ORSAM (2011), *Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri (Rapor No: 85 Kasım 2011)*, ORSAM: Ankara.
- Osterlund, Paul Benjamin (09.08.2019), “Istanbul’s storied ‘suitcase trade’ with ex-USSR remains resilient despite downturn”, *Eurasianet*, [Erişim Tarihi: 02.04.2020, <https://eurasianet.org/istanbuls-storied-suitcase-trade-with-ex-ussr-remains-resilient-despite-downturn>].
- Ozan, Emre (2014), “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, C:7(14), ss. 197-211.
- Ozan, Emre (2017), *Suriye İç Savaşı ve Türkiye’nin Değişen Güvenlik Gündemi*, 1. Baskı, Ankasam: Ankara
- Öncel, A. ve Akar, M. (2015), “2000 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkilerinin Türkiye Dış Ticaretine Yansımaları”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, ss. 69-92.

- Özbay, Fatih (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, C:3(4), ss. 37-75.
- Özçelik, Fatih (2018), “Suriye ve Su Sorunu Bağlamında Terör”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. C:7(2), ss. 922-936.
- Özçelik, Necdet ve Acun, Can (2018), *Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekatı Zeytin Dalı Harekatı*, 1.Baskı, Seta Yayınları (No:105): Ankara.
- Özdal, Habibe ve diğerleri (2013), *Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine*, 1. Baskı, USAK Yayınları: Ankara.
- Özdemir, Çağatay(2012), *Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi ?*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özdemir, Erol (2017), “Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C:1(3), ss. 114-132.
- Özdoğan, Mücahit (2019), “Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimler Dergisi*, C:8(1), ss. 1-24.
- Özel, Soli ve Uçar, Belkıs Gökçe (2019), “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, *Edam Dış Politika/Güvenlik*, 2019/11, ss.1-27.
- Özer, Sarp (01.03.2020), “Bakan Akar: İdlib’de başlatılan Bahar Kalkanı Harekatı başarıyla sürdürülmekte”, *Anadolu Ajansı*, [Erişim Tarihi: 08.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekatı/bakan-akar-idlibde-baslatılan-bahar-kalkani-harekatı-basariyla-surdurulmekte/1750603>].
- Özkan, Vildane ve Dinc, Artum (2015), “Rusya’nın Batı-Karşıtı Politikasında Türkiye Nasıl Konumlandırılmaktadır?”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, ss.100-121.
- Özlük, Erdem (2015), “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve ‘Özür’ Meselesi”, *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirilmesi*, No: 35, ss. 2-11.
- Öztürk, Salih ve Çoltu, Selen (2018), “Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C:7(13), ss. 188-198.
- Öztürkci, Alpaslan (2016), “Suriye’nin Bağımsızlığına Türkiye’nin Bakışı”, *International Journal of History*, C:8(3), ss.115-128.
- Özyürek, Şeyda (2016), *Arap Baharı Bağlamında Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Perry, Tom (14.08.2015), “Syrian Kurds now say they now control territory the size of Qatar and Kuwait combined”, *Business Insider*, [Erişim Tarihi: 10.02.2019,

<https://www.businessinsider.com/syrian-kurds-now-say-they-now-control-territory-the-size-of-qatar-and-kuwait-combined-2015-8?IR=T>].

Pollock, David (31.07.2012), “Syria’s Kurds Unite Against Assad, but Not with Opposition”, *The Washington Institute for Near East Policy*, [Erişim Tarihi: 10.02.2020, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/syrias-kurds-unite-against-assad-but-not-with-opposition>].

Poor, Abdolsalam Salimi ve Ahışalı, Mustafa Melih (24.02.2020), “Devrim Muhafızları Yetkilisi: Kasım Süleymani, Esed’in istifasına engel oldu”, Anadolu Ajansı, [Erişim Tarihi: 30.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/devrim-muhafizlari-yetkilisi-kasim-suleymani-esedin-istifasina-engel-oldu/1743519>].

Purtaş, Fırat (2017), “Türk-Rus İlişkilerinde Bir Asırlık Barışın Formülü: Krizlere Rağmen Bozulmayan İyi Komşuluk”, *Ulisa Analiz*, [Erişim Tarihi: 22.01.2019, https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/ULISA%20ANALIZ%203%20-%20Turkiye-R%20usya%20%C4%B0li%C5%9Fkileri_yeni.pdf].

Rose, Gideon (1998), “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol: 51(1), pp.144-172.

Rozsa, Erzsebet N. (2012), “The Arab Spring Its Impact on the Region and on the Middle East Conference”, *Academic Peace Orchestra Middle East Policy Brief*, Vol: 9(10), ss. 1-20.

Ruggie, John Gerard (1995), “The False Premise of Realism”, *International Security*, Vol:20(1), pp.62-70.

Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği (2020), “Türk-Rus Kültür ve Turizm Yılı’nın Kapanış Etkinliği Hakkında”, [Erişim Tarihi: 05.04.2020, https://turkey.mid.ru/tr/press_center/news/t rk rus k lt r ve turizm y l n n kapan etkinli i hakk nda/].

RT (22.02.2011), “No Middle East-style scenario for Russia- Medvedev”, [Erişim Tarihi: 05.06.2018, <https://www.rt.com/russia/middle-east-russia-medvedev/>].

Sabah Gazetesi (10.02.2016), “Rusya Moskova’da PKK’ya temsilcilik açtı”, [Erişim Tarihi: 03.05.2019, <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2016/02/10/rusya-moskovada-pkky-temsilcilik-acti>].

Sabah Gazetesi (10.03.2017), “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısında”, [Erişim Tarihi: 05.01.2018, <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2017/03/10/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisinda>].

Sabah Gazetesi (04.02.2020), “Başkan Erdoğan’ın kritik Ukrayna ziyaretinden kareler... Zelenskiy soğuşa rağmen bekledi ve böyle karşıladı”, [Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/baskan-erdoganin-kritik->

[ukrayna-ziyaretinden-kareler-zelenskiy-soguga-ragmen-bekledi-ve-boyle-karsiladi](#)].

Sağlam, Kadir (1995), *Körfez Savaşı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul.

Samoylov, Yaroslav (2018), *Rusya'nın Suriye Politikası*, Hitabevi Yayınları: Ankara.

SANA (13.01.2020), “Suriye Türkiye'nin Egemenliğine Bağlı Kalması ve Topraklarından Derhal ve Tam Olarak Çekilmesini Talep Etti”, [Erişim Tarihi: 20.01.2020, <https://www.sana.sy/tr/?p=199970>].

Sancak, Kadir (2013), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:6, ss.123-134.

Sander, Oral (2013), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınevi: Ankara.

Sandıklı, Atilla ve Emekliler, Bilgehan (2011), “Uluslararası Balkan Kongresi” [Bildiri], *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*, 28-29 Nisan, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Sarıkaya, Gül (2017), “Rusya'nın Kırım'ı İlhakından Sonra Kırım Tatar Milli Meclisi ve Kırım Tatar Türklerine Yönelik Baskılar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S:55, ss. 85-100.

Sekmen, Zikriye Sevda (2018), *Türkiye'ye Yönelik Değişen ve Derinleşen Tehditler: Suriye ve Irak'ta Kökleşen Daesh Terörü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Selçok, Asuman (2019), *Neo-Realizm Bağlamında Ulus Devletin Güvenliği: İsrail'in Akdeniz Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Serdar, İskender (2015), “Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış”, *The Journal of Europe Middle East Social Science Studies*, Vol:1(1), pp. 14-38.

SETAV (23.11.2013), “5 Soru: Erdoğan'ın Rusya Ziyareti Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”, [Erişim Tarihi: 15.06.2016, <https://www.setav.org/5-soru-erdoganin-rusya-ziyareti-baglaminda-turkiye-rusya-iliskileri/>].

Sezer, Duygu Bazoğlu (2002), “Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları”, (Der. Barry Rubin- Kemal Kirişçi); *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, 1.Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul, ss. 229-259.

Shore, Zachary (2003), “Three Faces of Realism”, *Foreign Policy*, Vol: 47(2), pp. 349-359.

- Smolenskiy, M.I., (23.07.2012), “О позиции России по сирийскому кризису”, Институт Ближнего Востока, [Erişim Tarihi: 06.09.2018, <http://www.iimes.ru/?p=15172>].
- Snyder, Glenn H. (2002), “Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle for Security: A Review Essay”, International Security, Vol: 27(1), pp. 149-173.
- Solomon, Erika (02.12.2013), “Syria death toll hits nearly 126,000: monitoring group”, Reuters, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-toll/syria-death-toll-hits-nearly-126000-monitoring-group-idUSBRE9B10ES20131202>].
- SPUTNİKNEWS (22.02.2015), “şah Fırat operasyonu”, [Erişim Tarihi: 07.01.2019, https://tr.sputniknews.com/trend/Sah_Firat_operasyonu/].
- SPUTNİKNEWS (29.06.2015), “Putin: Esad’a desteğimiz sürüyor”, [Erişim Tarihi: 28.09.2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201506291016253939/>].
- SPUTNİKNEWS (14.01.2016), “Moskova, şam ile imzaladığı anlaşmayı açıkladı”, [Erişim Tarihi: 05.09.2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201601141020207111-moskova-sam-ile-imzaladigi-anlasmayi-acikladi/>].
- SPUTNİKNEWS (08.10.2017), (08.10.2017), “Türkiye’nin İdlib operasyonu”, [Erişim Tarihi: <https://tr.sputniknews.com/trend/turkiye-idlib-suriye-oso-tsk-isis/>].
- SPUTNİKNEWS (22.11.2017), “Soçi’deki üçlü zirveden tarihi karar: Suriye Ulusal Diyalog Kongresi toplanacak”, [Erişim Tarihi: 18.08.2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201711221031107199-putin-erdogan-ruhani-soci-suriye-zirvesi/>].
- SPUTNİKNEWS (30.07.2018), “Astana Formatındaki görüşmelerin 10. Turu Soçi’de başladı”, [Erişim Tarihi: 15.09.2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201807301034521888-astana-format-gorusmeler-turu-soci-basladi/>].
- SPUTNİKNEWS (08.02.2019), “İran Dışışleri Bakanı Zarif: Ankara ile şam arasında arabuluculuğa hazırız”, [Erişim Tarihi: 25.06.2019, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201902081037567074-iran-disisleri-zarif-ankara-sam-arasinda-arabuluculuga-haziriz/>].
- SPUTNİKNEWS (11.02.2019), “2019 Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı “, [Erişim Tarihi: 04.03.2020, <https://tr.sputniknews.com/trend/turkiye-rusya-karsilikli-kultur-turizm-yili-etkinlik-sanat-konser/>].
- SPUTNİKNEWS (08.04.2019), “Putin ve Erdoğan’dan 3. Zirve: Türkiye-Rusya ilişkileri tüm boyutlarıyla ele alındı”, [Erişim Tarihi: 05.05.2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201904081038676515-turkiye-rusya-ismirligi-toplantisi-sona-erdi/>].

- SPUTNİKNEWS (07.10.2019), “Beyaz Saray: ABD, Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine yapacağı operasyonu desteklemeyecek ve dahil olmayacak”, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://tr.sputniknews.com/abd/201910071040332585-beyaz-saray-abd-turkiyenin-suriyenin-kuzeyine-yapacagi-operasyonu-desteklemeyecek-ve-dahil/>].
- SPUTNİKNEWS (22.10.2019), “Türkiye ve Rusya arasında 10 maddelik Suriye mutabakatı”, [Erişim Tarihi: 30.11.2019, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201910221040449154-turkiye-ve-rusya-arasinda-10-maddelik-suriye-mutabakati/>].
- SPUTNİKNEWS (18.01.2020), “Erdoğan: Türkiye, Suriye’de olmaya hatta daha da ilerlemeye devam edecektir”, [Erişim Tarihi: 25.01.2020, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/202001181041131753-erdogan-ulkemizde-uretimi-mumkun-olan-hicbir-isin-disaridan-getirilmesine-musaade-edemeyiz/>].
- Stears, Jill ve diğerleri (2010), *An Introduction to International Relations Theory Perspectives and Themes*, 3. Baskı, Pearson Education Limited: Edinburgh Gate Harlow, Essex.
- Stratejik Ortak (2018a), “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”, [Erişim Tarihi: 05.06.2019, <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>].
- Stratejik Ortak (2018b), “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”, [Erişim Tarihi: 05.06.2019, <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>].
- Sulocevizci, Tarık (2017), *Suriye Türkmenlerinin Rejim ve Muhalefet ile İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Mehmet (29.01.2018), “Rusya’nın Zeytin Dalı Harekatına Yönelik Tutumu”, *TASAV*, [Erişim Tarihi: 05.08.2019, <https://www.tasav.org/rusya-nin-zeytin-dali-harekatina-yonelik-tutumu-2.html>].
- Şensoy, Verda (03.09.2019), “S-400 Alımı ve Türkiye-ABD Arasında Yaşananlar”, *TASAM*, [Erişim Tarihi: 10.10.2019, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51451/s-400-alimi-ve-turkiye-abd-arasinda-yasananlar>].
- Şimşek, Yurdağül (06.12.2019), “Ticaret Bakanı Pekcan: Yaş meyve ve sebze ihracatımızda Rusya en önemli ihraç pazarımızdır”, *Sputniknews*, [Erişim Tarihi: 05.01.2020, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201912061040777042-ticaret-bakani-pekcan-yas-meyve-ve-sebze-ihracatimizda-rusya-en-onemli-ihrac-pazarimizdir/>].
- Şimşek, Yurdağül (14.01.2020), “MİT Başkanı’nın görüşmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini nasıl etkiler?”, *Sputnik Türkiye*, [Erişim Tarihi: 21.01.2020,

<https://tr.sputniknews.com/columnists/202001141041009729-mit-baskaninin-gorusmesi-turkiye-suriye-iliskilerini-nasil-etkiler/>].

- Taban, Muhammet Hayati(2014), *Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Taliaferro, Jeffrey W. (2001), “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol: 25(3), pp. 128-161.
- Tarcan, H.B., Akgüller, H.ve Işık, K. (2018), ‘Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası’, *Econder International Academic Journal*, C:2(2), ss. 250-266.
- TASS Russian News Agency (30.09.2015), “Kremlin: Only Russia to take part in operation against Islamic State on legal grounds”, [Erişim Tarihi: 05.03.2019, <https://tass.com/politics/824824>].
- Taubert, Marc (09.08.2016), “Nouvelle lune de miel entre la Turquie et la Russie”, *Franceinfo*, [Erişim Tarihi: 08.05.2018, https://www.francetvinfo.fr/monde/russie/nouvelle-lune-de-miel-entre-la-turquie-et-la-russie_3063665.html].
- Taydaş, Zeynep ve Özdamar, Özgür (2013), “A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War”, *Social Science Quarterly*, Vol: 94(1), pp.217-241.
- TBMM Tutanak Dergisi* (Mart 2003), Dönem 22, Toplantı 39, C: 6, ss. 133.
- T.C Dışişleri Bakanlığı (2020), “Türkiye-Rusya İlişkileri”, [Erişim Tarihi: 05.04.2020, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>].
- T.C Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2020), “Doğal Gaz Piyasası Yıllık Sektör Raporu Listesi”, [Erişim Tarihi: 04.04.2020, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/yillik-sektor-raporu>].
- T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020), “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, [Erişim Tarihi: 05.01.2020, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>].
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), “2019 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri”, [Erişim Tarihi: 05.04.2020, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>].
- Tekin, Cennet (2019), *Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Telci, İsmail Numan ve diğerleri (2017), *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası*, 1.Baskı, Seta Yayınları (No:86): Ankara.

- Telci, İsmail Numan (26.01.2019), “Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabetinin Geleceği”, *Star*, [Erişim Tarihi: 26.01.2019, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/dogu-akdenizde-enerji-rekabetinin-gelecegi-haber-1429356/>].
- The Guardian (02.02.2016), “Putin is strengthening Isis in Syria, says UK foreign secretary”, [Erişim Tarihi: 15.12.2019, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/02/putin-strengthening-isis-syria-uk-foreign-secretary-philip-hammond-russia>].
- The Jerusalem Post (10.10.2019), “Kremlin says it understands Turkey’s security worries in Syria’s northeast”, [Erişim Tarihi: 18.12.2019, <https://www.jpost.com/Breaking-News/Kremlin-says-it-understands-Turkeys-security-worries-in-Syrias-northeast-604195>].
- Telli, Azime (2016), “Akkuyu Nuclear Power Plant from the Perspective of Energy Security: A Solution or a Deadlock?”, *Caucasus International*, Vol: 6(2), pp.151-166.
- Telli, Azime (2017), “Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Akkuyu’nun Rolü: Bağımlılık mı, Karşılıklı Bağımlılık Mı?”, *Alternatif Politika*, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı, ss. 156-175.
- Toraman, İbrahim (2015), *Arap Baharı ve Suriye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Tosun, Ahmet (2019), “PYD’nin Siyasi ve Askeri Faaliyetlerinin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TRTHABER (18.06.2019), “Libya bugünlere nasıl geldi”, [Erişim Tarihi: 06.09.2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libya-bugunlere-nasil-geldi-419802.html>].
- TRT HABER (09.12.2019), “Dünden bugüne Astana görüşmeleri”, [Erişim Tarihi: 05.01.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/duydu/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html>].
- Tsafos, Nikos (02.01.2015), “Don’t Fear Turkey’s Energy Power Play”, *The National Interest*, [Erişim Tarihi: 31.12.2019, <https://nationalinterest.org/feature/dont-fear-turkeys-energy-power-play-11947>].
- TUİÇ AKADEMİ (28.11.2012), “Arap Baharı ve Nedenleri”, [Erişim Tarihi: 06.02.2019, <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/>].
- Tunca, Hakan Ömer ve Karadağ, Ahmet (2018), “Suriye’den Türkiye’ye Göç: Tehditler ve Fırsatlar”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C:28(2), ss. 48-64.
- Tüfekçi, Özgür (2016), “Bölgesel İşbirliklerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkisi: Traceca ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri”, *TYB Akademi*, S:17, ss. 159-172.

- Tüfekçi, Özgür (2017), “İş Birliği ve Kriz İkileminde Türkiye-Rusya İlişkileri”, Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (Ed.); *Ak Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, 1. Baskı, Seta Kitapları: İstanbul, ss. 135-155.
- Tür, Özlem (2011), “2000’lerde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Siyasi-Ekonomisi”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C:3(31-32), ss. 33-39.
- Tüysüzoğlu, Göktürk (2013), “Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası’ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi”, *Avrasya Etüdleri*, C:44(2), ss. 57-85.
- Ünal, Barışkan (30.09.2015), “ABD ‘eğit-donat’a yeni katılımcı almayı durdurdu”, *Anadolu Ajansı*, [Erişim Tarihi: 26.08.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-egit-donata-yeni-katilimci-almayi-durdurdu/380542>].
- Ünalmiş, Ahmet Nafiz ve Oğuz, Şafak (2019), “Karadeniz’de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C:5(7), ss. 1-10.
- Üzüm, İpek (2019), *Arap Baharı ile Birlikte Değişen Türkiye-Suriye İlişkileri: Sosyal İnşacı Bir Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Varlık, Ali Bilgin (20.06.2018), “Astana-Soçi Görüşmeleri, Çatışmasızlık Bölgeleri ve İdlib’de Gerginliği Azaltma Kontrol ve Gözlem Noktaları”, *Merkez Strateji Enstitüsü*, [Erişim Tarihi: 12.05.2019, http://merkezstrateji.com/assets/media/180618-ali-goezlem-noktasi-idlib-2_1.pdf].
- Viotti, Paul R. and Kauppi Mark V. (2012), *International Relations Theory*, Fifth Edition, Pearson Education: Londra.
- Waltz, Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company: Berkeley, California.
- Waltz, Kenneth N. (1988), “The Origins of War in Neorealist Theory”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol: 18(4), pp. 615-628.
- Waltz, Kenneth N. (1990), “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, Vol: 44(1), pp. 21-37.
- Waltz, Kenneth N. (2000), “Structural realism after the Cold War”, *International Security*, Vol:25(1), pp. 5-41.
- Waltz, Kenneth N., and Sagan, Scott D. (2013), *The Spread of Nuclear Weapons: An Enduring Debate*, Third Edition, W. W. Norton & Company: New York.
- Wohlforth, William C. (2008), “Realism”, Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (Ed.); *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press: Oxford, pp. 131-151.

- Yapıcı, Gülçin (2015), “Nükleer Enerji ve Türkiye’nin İlk Nükleer Santrali “Akkuyu””, *Toplum ve Hekim Dergisi*, C:30(1), ss. 42-55.
- Yazgan, Özkan (2007), *Türkiye-Suriye İlişkilerinde 50 Yıl*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yeni Şafak (12.10.2012), “Uçaktan 12 füze parçası ve tetikleme sistemi çıktı”, [Erişim Tarihi: 16.10.2018, <https://www.yenisafak.com/politika/ucaktan-12-fuze-parcasi-ve-tetikleme-sistemi-cikti-414850>].
- Yeni Şafak (06.03.2020), “12 km’lik güvenli koridor”, [Erişim Tarihi: 12.03.2020, <https://www.yenisafak.com/gundem/12-kmlk-guvenli-koridor-3528368>].
- Yenişehirlioğlu, E., Salha, H. ve Şahin, S., (2016), “Politik Krizlerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Rusya’nın Değişen Yüzü ve Bu Değişimin Türkiye Turizmine Etkileri”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 2(3), ss. 74-83.
- Yeşilot, Okan ve Özdemir, Burcu (2016), “Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İşbirliği mi?”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C:3(2), ss.55-69.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011), “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, ss. 9-34.
- Yeşiltaş, Murat, Seren, Merve ve Özçelik, Necdet (2017), *Fırat Kalkanı Harekatı Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, 1.Baskı, Seta Yayınları (No:91): Ankara.
- Yeşiltaş, Murat (21.01.2018), “Analiz: Afrin terörizmle mücadelede stratejik önemde”, *BBC*, [Erişim Tarihi: 10.05.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42766281>].
- Yeşiltaş, Murat (20.07.2019), “ABD, S-400 oyununu nasıl kaybetti?”, *Star*, [Erişim Tarihi: 20.10.2019, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/abd-s400-oyununu-nasil-kaybetti-haber-1468520/>].
- Yetkin, Murat (06.03.2020), “Erdoğan-Putin zirvesi sonrasında İdlib’de ne değişti?”, *DW*, [Erişim Tarihi: 16.03.2020, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-putin-zirvesi-sonras%C4%B1nda-idlibde-ne-de%C4%9Fi%C5%9Fti/a-52662214>].
- Yılmaz, Bengü (2019), “*Ukrayna Krizi Sonrası Türkiye’nin Kırım’ın İlhakına Yönelik Politikası*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, Salih ve Yakşi, Abdullah (2016a), “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S:17, ss. 9-53.
- Yılmaz, Salih (2016b), *Rusya Neden Suriye’de*, 1. Baskı, Yazar Yayınları: Ankara.

- Yılmaz, Salih (2019), Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri, 1. Baskı, Nobel Yayıncılık: Ankara.
- Yılmaz, Salih (2020), *Rusya'nın Suriye Politikası*, İlbilge Yayıncılık: Ankara.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2010), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Akademik Fener*, S:13, ss. 28-42.
- Yiğittepe, Levent (2018), "NATO ve Rusya Arasında Türkiye'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C:16(Özel Sayı), ss. 277-289.
- Yurulmaz, Ersin (2019), *PYD'nin Türkiye Ulusal Güvenliğine Mevcut ve Olası Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüce, Samet (2016), "Rusya'nın Suriye'deki Varlığının Nedenleri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S: 11, ss. 270-284.
- Yüceer, Gökhan (2019), *Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Çerçevesinde Putin Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Zakaria, Fareed (1992), "Realism and Domestic Politics: A Review Essay", *International Security*, Vol: 17(1), pp. 177-198.

ÖZGEÇMİŞ

Yılmaz BEKTAŞ, 22.01.1992 tarihinde Trabzon/Şalpazarı'nda doğdu. İlk ve Orta Öğretimini Şakir Demir İlköğretim Okulu'nda, Lise eğitimini ise Hacı Hatice Bayraktar Anadolu Lisesi'nde tamamladı. Lisans derecesini 2015 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden aldı. 20.01.2016-08.02.2019 tarihleri arasında Mercedes Benz Koluman Motorlu Araçlar Ticaret ve Sanayi A.Ş.'de Satış Operasyon Sorumlusu olarak çalıştı. Orta seviyede İngilizce bilmektedir.